

સ્વદેશનાં સાહિત્યને લેતા.

સ્વદેશની લેટ : પુસ્તક ૩ બું.

(સન : ૧૯૨૬.)

“કરુણા નૂર”

: : લેખક

શ્રીયુત્તમજીભાઈ ભગવાનજીભાઈ ડાયા,

ઉપપ્રમુખ : કચ્છી સાહિત્ય સભા, એમ. એ, બી. એસ. સી.

મૂલ્ય : રૂ. દોઢ.

પ્રકાશક

સ્વદેશ કાર્યાલય.

માંડવી ; મુંબઈ.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગૂજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૪૮૫૬ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ડુસ્સોને ૭૨

વિષય ૪-૩

સ્વદેશના આલોકને ભેટ.

સ્વદેશની ભેટ : પુસ્તક ૩ જી.

(સત : ૧૯૨૯.)

“કરુણને નૂર”

: : લેખક : :

શ્રીયુત્તમ વ્રજલાલ ભગવાનલાલ ધાયા,

ઉપપ્રમુખ : કચ્છી સાહિત્ય સભા, એમ. એ, બી. એસ. સી.

મૂલ્ય : રૂ. દોઢ.

પ્રકાશક

સ્વદેશ કાર્યાલય.

માંડવી ; મુંબઈ.

પ્રકાશક :

“સ્વદેશ”

કાર્યાલય

માંડવી

મુંબઈ.

કચ્છી પ્રબન્ધ મૂળ પત્ર

“સ્વદેશ”

દર શનિવારે પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ :

રૂ. ૬. હિન્દ બહાર રૂ. ૮૧.

જુદા નકલ : બે આના.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૪૮૫૬

સર્વ હક્ક પ્રકાશકને સ્વાધીન છે.

(પ્રથમ આવૃત્તિ.)

મુદ્રણનું માનીતું મંદિર

સ્વદેશ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,

ગાયા બિલ્ડીંગ, મસ્જિદ બંદર રોડ,

માંડવી : મુંબઈ.

મુદ્રક :

“સ્વદેશ”

પ્રિન્ટિંગ

પ્રેસ

માંડવી

મુંબઈ.

:: લેખકનું નિવેદન ::

આટલી ન્હાનીશી સાતેક વાતોને વળી પ્રસ્તાવના કેવી ? પરંતુ શિરસ્તાને આધીન થઈ પ્રાસ્તાવીક બે બોલ લખવાની રજા લઉં છું.

કચ્છ વિષયક અનેક વાતો લખાઈ ગઈ છે, અનેક લખાશે કોઈ ન્હાનીતો કોઈ મોટી. “કચ્છ દેશની જુની વાતો” વર્ણવાઈ ગઈ છે. “કચ્છની રસધાર” ક્યારનીયે ધરાઈ ગઈ છે. “કચ્છનાં રસઝરણાં” હજી ગયે વર્ષેજ ઝરી ગયાં છે. અને ભવિષ્યમાં પણ ઝરતાં રહેશે એમ હાલે જણાય છે. “કચ્છનો કાર્તીકેય” ને “કચ્છનો કેસરી” કચ્છી ઐતિ-

હાસિક સાહિત્યમાં ઉચ્ચ સ્થાન સાચવી રહેલ છે. “કચ્છની લોક કથાઓ” ને “કચ્છની કીર્તિ કથાઓ” ટુંક સમયમાંજ પ્રગટ થવાની વક્ષી રખાય છે. આવા પ્રકારની કચ્છ સેવામાં શ્રી “સ્વદેશ” પત્ર પણ પોતાનો ફાળો દર વર્ષે દીપોત્સવી અંકોદ્ધારા આપતું રહેલ છે; પરંતુ “સ્વદેશ” ના તંત્રીશ્રીના મનોરથ મોટા એટલે “ઝારાનું યુદ્ધ” ને “કચ્છનાં રસઝરણાં” “સ્વદેશ” પત્રના ગ્રાહકોને વાર્ષિક ભેટ તરીકે આપવામાં આવેલ છે. પ્રસ્તુત પુસ્તીકા “કચ્છને નૂર” પણ એ ભેટમાળાનો એક મણકો છે.

તા. ૧૦-૯-૨૯ }
મુંબઈ. } વ્રજલાલ ભગવાનલાલ છાયા.

: : આમૃત : :

લખનાર: પંડિત આણંદજી દેવસિંહ શાહ.

શ્રી. પ્રજલાલ ભગવાનલાલ છાયાની કેટલીયે કૃતિઓ અત્યાર પહેલાં 'સ્વદેશ' ના વાંચકો પામી ચુક્યા છે. આજે આ સાત નાનકડી વાર્તાઓના સંગ્રહથી તેમાં એકનો વધારો થાય છે.

મને ખાતરી થઈ ચુકી છે કે કચ્છનાં ઐતિહાસિક તેમજ દંતકથાના સાહિત્ય પ્રકાશનમાં સૌથી વધુ જાણો શ્રી. છાયાના છે. એમની ખાસ વિશિષ્ટતા તો એજ છે કે એમણે પોતાની કૃતિઓનાં સૈદ્ધ્યની શોધ પાછળ ઐતિહાસિક સત્યને કચડવા કદિપણ પ્રયત્ન કર્યો નથી. એમની ભાષા તદ્દન સાદી, શૈલી બિલકુલ સરળ રહી છે. સત્યોને બહુ શણગારવા પડતાં નથી.

આ નાની વાર્તાઓ, અત્યાર પહેલાં કદિ પણ પ્રસિદ્ધ થઈ નથી એટલી એમનામાં નવીનતા.

છે. મને આશા છે કે “ કચ્છનો નૂર ” ના પુસ્તક-
માંથી વાંચકને કચ્છી પાણીનો આછો પણ નિશ્ચિત
ખ્યાલ મળી રહેશે. ઐતિહાસિક ઘટનાઓમાં જરા-
પણ અતિશયોક્તિ કે ન્યુનોક્તિ નથી કરવામાં
આવી એટલી ખોળાધરી તો શ્રી. છાયાના
નામ સાથે બેઠાયેલીજ છે.

કચ્છના યશસ્વી ભૂતકાળને વર્તમાનના
પ્રકાશમાં રજુ કરવા માટે શ્રી. છાયાને ધન્યવાદ
ઘટે છે. જે સાહિત્ય એમણે કચ્છી પ્રજાને અર્પ્યું
છે અને હજી એમની પાસે સિદ્ધકર્મમાં છે તે કોઈ
આછા નિસ્પૃહી લેખકને જરૂર ન્યાલ થવાનો માર્ગ
સુઝાડને. શ્રી. છાયા એ સાહિત્યને આજીવિકાનું
સાધન ન બનાવતાં, તેને “ જીવનની મોજ ”
બનાવ્યું છે એ ખરેખર એમના માટે ભારે મગરૂર
થવાનો વિષય છે. કચ્છને આટલા સાદા, સરળ અને
નિસ્પૃહી તેમજ સુંગા સેવકોની ભારે ખોટ છે.
એમનું જીવન; બીજા સેવકોને અનુકરણનો બોધ-
પાઠ શિખવે એજ પ્રાર્થના!

શ્રી. વ્રજલાલ ભગવાનલાલ છાયાની કૃતિઓ.

૧. સતી સોનલ.	૧૪. રાજરંગની રૂપ રેખા.
૨. કાચ્છો કેમ વસ્યો.	૧૫. સરકારી દરબારી પ્રશ્નોત્તરી.
૩. કાચ્છની યાત્રાએ અંગ્રેજ મુસાફર	૧૬. રાવ અને રાવળ.
૪. “કાચ્છનો ભવ્ય ભૂતકાળ” નામક લેખમાળામાં અનેક વાતો.	૧૭. યદુવંશી ભીમ.
૫. “કાચ્છી લેખકો” નામક લેખમાળા.	૧૮. ધરતી ધુમધ.
૬. કાચ્છનો હસ્ત લિખિત ઇતિહાસ.	૧૯. એ તે સતી યાને આ વડાં કે બાંદી.
૭. કાચ્છી કાનફટાઓની કથા.	૨૦. કાચ્છી મેઘવાળ.
૮. કાચ્છી સ્થાપત્ય કલા અને શિલા લેખો.	૨૧. ઉત્તડ વાણી.
૯. લખપતી પીરગેશ મહમ્મદ.	૨૨. સાહિત્યનો કાચ્છી શહીદ.
૧૦. કાચ્છ કેરાઇ પીર ગુલામ-અલીશા કડીવાલ.	૨૩. કાચ્છી ઇસ્લામી લાયબ્રેરી યાને મિયાં મહમ્મદ પત્તા-હનો ગ્રંથ ભંડાર.
૧૧. કાચ્છી લિપિ.	૨૪. પુંવર પરાજય.
૧૨. જમાદાર.	૨૫. ભીલડીયા પાર્શ્વનાથ.
૧૩. કાચ્છની સ્થાપત્ય કલાના થોડાએક અવશેષો.	૨૬. કપ્તાન મેકમડો.
	૨૭. કર્નલ ટોડ.
	૨૮. રાજ રમત.
	૨૯. મહાત્મા ને મહારાઓ.

સિવાય અન્ય અનેક છુટક લેખો, જીવન વૃત્તાંતો, કાશીઓ, “કાચ્છી” નામનાં છાપામાં પણ અનેકાનેક લેખો વગેરે વગેરે.

સમર્પણ.

કચ્છના યુવાનોની આશા

સેવાભિલાષી

શ્રીમાન શેઠ નણસીભાઈ તેજપાળ
ને!

સપ્રેમ સમર્પણ.

તા. ૧૦ મી, સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૯.

મુખ્ય.

પ્રકાશક.

શ્રીમાન્ શેઠ નેણસીભાઈ નેજપાળ.

કચ્છના યુવાનોની આશા.

શ્રીમાન્ શેઠ નેણુસીભાઈ તેજપાળના જીવન પરિચય.

યુવાનોની સેવા, વિકાશ અને ગૌરવમાં પોતાનું જ
ગૌરવ સમજતા શેઠશ્રી નેણુસીભાઈ તેજપાળના જીવનનો
પરિચય કરીએ.

સંવત ૧૯૪૦ ની સાલના જેઠ સુદ ૧૫ ના મંગળ
પ્રભાતે કચ્છ ભૂજ તામે આવેલ કલ્યાણપુરમાં શેઠશ્રી
તેજપાલ સુરજ સંમૈયાના ધર્મપત્ની અ. સૌ. પુરમાઈએ
એક બાળકને જન્મ આપ્યો. અને એ જન્મનાર બાળક
શ્રી નેણુસીભાઈ તેજપાળના નામથી વિભૂષીત થયું.

શેઠશ્રી તેજપાલભાઈ એક વિશાળ કુટુંબવાળા
ગ્રહસ્થ હતા; શ્રી. સામજીભાઈ, શ્રી. આણંદજીભાઈ, શ્રી.
તેજપાલભાઈ, શ્રી. કરમસીભાઈ, શ્રી જીવરાજભાઈ, અને

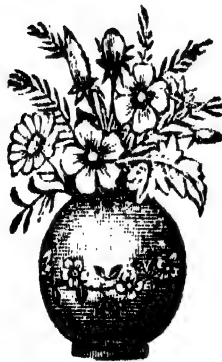
શ્રી નારાયણભાઈ આમ શ્રી. તેજપાત્રભાઈના પોતા સહીત
 છ ભાઈઓ હતા. આ લોહાણા કુંટુંબમાં શેઠ શ્રી. નેણ-
 સીભાઈનો જન્મ થયો. શ્રી. નેણસીભાઈના પણ શેઠ
 કાનજીભાઈ, સુંદરજીભાઈ, અને ગોકલદાસભાઈ નામના
 ત્રણ ભાઈઓ એમની પછી થયાં. શેઠશ્રી ભાગ્યેજ એ
 વર્ષના થયા હશે ત્યાં તો એમના પિતાને કેટલાએ
 પ્રાભણો, સાધુઓ અને સંન્યાસીઓ આવી કહી જતા કે
 તમારો નેણસી કુંટુંબ, જ્ઞાતિ અને દેશમાં ડોકા વગાડશે,
 જ્ઞાતિનો ઉદ્ધાર કરશે. અને એમ તમારી સાતે પેઢીઓને
 દિપાવશે. આ ભવિષ્યવાણી સંભળાતી અને ભૂત્રાતી, તેપર
 ઝાઝું લક્ષ અપાતું નહિં. શ્રી નેણસીભાઈ બાળભાવથી
 મુક્ત થયા. એમને અશક્તિ, નિર્માલ્યતા, અને કંગાલપણા
 તરફ તીરસ્કાર થતો. ફળીઆના અને ગામના બાળકોને શ્રી
 નેણસીભાઈ ભેળા કરતા, અને તે વખતે ગામડાઓમાં થતી
 કસરતો કરતા. શરીરને તાલીમ આપતા અને અપાવતા.
 તોફાન અને મસ્તીમાં એમને આનંદ પડતો. એમની
 અને એમના બાળસૈન્યની ગામમાં ધાક પડતી. તોફાન કે
 વઢવાડની, લાગવા કે ઇજા થવાની ફરીઆદ ઘેર લઈ જવાનો
 શ્રી નેણસીભાઈ સખ્ત વિરોધ કરતા. અને કહેતા કે જે

સહન ન કરી શકે તેણે અહિં આવવું નહિં. આમ થોડા વખતમાંજ શ્રી નેણુસીભાઈ ગામના એ બાળસૈન્યના નાયક બન્યા. અને એમના ન્યાયાધીશ પણ થયા. ઝાડોપરથી કુદવું, નદી તળાવોમાં તરવું અને એમ એકેએક સાહસ સામે ધસી જવું એ શ્રી નેણુસીભાઈ અને એમના સૈન્ય માટે સહજ હતું, રમત હતી એથી થતા નુકસાનો અને જોખમો તરફ ભયની આંગળી કુંટુંબીઓ તરફથી ચીંધવામાં આવતી, પણ તે તરફ શેઠ નેણુસીભાઈ બેપરવા રહેતા. ત્યાંની સ્થાનીક નિશાળમાં એ જમાનાને અનુકૂળ એવું શીક્ષણ પણ લીધું. આમ શ્રી નેણુસીભાઈનાં યોદ્ધક વર્ષ ગયા. સંવત ૧૯૫૪ ના અરસામાં શ્રી તેજપાલભાઈ સુરજી સોમૈયા કુંટુંબથી છુટા પડ્યા. ભાઈઓએ વહંચણ કરી, અને મુંબઈ કોલાબામાં દાણાની દુકાન કરી રહ્યા. શ્રી નેણુસીભાઈ આમાં જોડાયા. થોડા વખતમાંજ ગ્રાહકોપર જખ્ખર લાગવગ મેળવી, અને દાણાની દુકાનોમાં પોતાનું વ્યક્તિત્વ સ્થાપ્યું. શ્રી નેણુસીભાઈના મનોરથ વિકાસ તરફ હતા, અને તે આ લાઇનમાં સીધ્ધ થાય તેમ ન લાગ્યું, આથી શ્રી નેણુસીભાઈએ જી. આઈ. પી. રેલ્વેના કંટ્રાક્ટ લેવા શરૂ કર્યા, અને એમ કૃમશઃ તેઓ એક

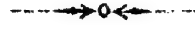
મુંબઈમાં પ્રખ્યાત અને જાણીતા કંટ્રાક્ટર બન્યા, લાખોની મુડી ધરાવતા થયા. જી. આઈ. પી. કે બી. બી. એમ કયાંય પણ શ્રી નેણુસીભાઈ તેજપાલનું નામ લ્યો, એટલે ત્યાં એમના પ્રભાવનો તમોને પરિચય થશે. પછી તો ખીન્નવણી કે એવું કોઈ જનવિકાશનું કામ હોય, અનાથોદ્ધાર કે સંકટ નીવારણનો સવાલ હોય, બાળવિધવા કે એવો કોઈ સંસાર સુધારાનો પ્રશ્ન હોય, સમતી વય, કે યુવાનોનો વિચાર હોય તેમાં શેઠશ્રી નેણુસીભાઈ તેજપાલનું સ્થાન ઝગકી રહેલું જણાશે. લોહાણા યુવકોએ સંગઠન શરૂ કર્યું, એના હિસાબના ઓજસ્વ દેશમાં ચોંદર ફરી વળ્યા અને એની પરિપદમાં પડ્યા ગાજી રહ્યા. પણ એના સુકાની કોણ? એ ચિંતા સત્કાર સમિતીનું બહુએ ધ્યાન રોકી બેઠી. સમિતીનું લક્ષ શ્રી નેણુસીભાઈ તરફ દોરવાયું યુવક પરિષદના પ્રમુખરથાન માટે શેઠ નેણુસીભાઈપર સમિતીનું આમંત્રણ આવ્યું. પોતા કરતા ઘણા બુધ્ધીમાન, વિદ્વાન, અને શ્રીમાન સજ્જનો સમાજમાં છે, એટલે તેમને આમંત્રણ કરો. હું વિના હોદ્દે સમાજની સર્વ કાંઈ બનતી સેવા ખડેપગે કરીશ એ જવાબ શેઠશ્રી નેણુસીભાઈએ વાળ્યો. સત્કાર સમિતીએ ફરીફરી તેમનેજ આગ્રહ

કર્યો. અને શેઠશ્રી નેજુસીભાઈ તેજપાલ લોહાણા યુવક પરિપક્વ પ્રમુખસ્થાને આવ્યા. રા. જા. કોટક સાહેબ જેવા મુસ્લૂમી પુરુષોએ શેઠશ્રીની સુંદર તારીફ કરી અને એમની રાજ્યરી સંપૂર્ણ યેગ્ય હોવા વર્ણન સ્વીકારી સંવત ૧૯૮૫ ના ચૈત્ર સુદ ૯ નો દિવસ લોહાણા ઇતિહાસમાં નોંધાયેલો રહેશે. શ્રી નેજુસીભાઈએ લાગવગ, કાર્યદક્ષતા, અને એમની કાર્યપદ્ધતિથી રાજ્ય અને રાજ્યકર્માચારીઓ પર સુંદર અસર પાડી. અન્નદાતાશ્રીએ પોતાના પ્રતિનિધી તરીકે મહારાજા કુમારશ્રી મેઘરાજજી જાવાને યુવક પરિપક્વમાં પોતાના સંદેશ સાથે પાઠવ્યા. યુવાનોના વિકાસ માટે કોરી ૫૦૦૦૦ ની નવાજેશ પણ કરી. આપણી પ્રગ્નક્રિય પરિપક્વતા મહારથીઓ જે ન કરી શક્યા તે શેઠશ્રી નેજુસીભાઈ તેજપાલે કરી ખતાવ્યું. અને કચ્છી પ્રગ્ન સામે એક સુંદર પદાર્થપાઠ રજુ કર્યો કે શાંતી, સહ્યતા, અને વફાદારી સાથે કચ્છ રાજ્યનો સદાએ સહકાર હતો, છે, અને રહેશે. શેઠશ્રી નેજુસીભાઈ તેજપાલની આ એકજ સેવા એમને કચ્છી ઇતિહાસમાં અમર કરવા માટે પુરતી છે. એમની ગુપ્ત સખાવતો અનેક છે. એમના જન્મસ્થાન કલ્યાણપુરની પાંગરાપોળ, ધર્મ-

શાળા અને તળાવ વગેરે સ્થાનોમાં એમનું નામ ગવાતું સંભળાય છે. આજે લોહાણા યુવાનો પછી સારાએ કચ્છના યુવાનોની શેઠ નેણુસીભાઈ તેજપાલ તરફ મીટ છે. આશા છે અને તે આશા સફળ થવાના દેશના અભીલાશ છે. આજે મુંબઈમાં વનિતા વિશ્રામનો દાયરો જીવો, ભાંગવાડી થીએટર કે અન્ય સ્થળે યુવાનોના કોઈપણ જલસાઓ જીવો, તેમાં શેઠશ્રી નેણુસીભાઈ તેજપાલને તમે પ્રધાનપદે જોશો. એમના વિચારો અને વિકાસને પ્રગટ કરતું શ્રી લોહાણા યુવક પત્રિકામાં થએલ એમનું કાપણ શાંતિચિત્તે વાંચી જવા એકે એક કચ્છીભાઈને ભલામણ છે. અંતમાં શ્રી નેણુસીભાઈ તેજપાલથી જ્ઞાતિ, અને દેશનો ઉધ્ધાર થાય એજ મહંદઝા અને પ્રભુ પ્રાર્થના.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પાનાથી	પાના.
માન કૂવા. ...	...	૧- ૧૮
નગારાં. ...	...	૧૯- ૩૮
યોગી. ...	...	૩૯- ૪૪
લીલાંજીયા. ...	...	૪૫- ૬૮
ભૂજીઆનો વંશજ. ...	...	૬૯- ૯૨
જીએં જગડુ ...	...	૯૩-૧૦૨
ખારોટ. ...	...	૧૦૩-૧૪૨

કચ્છને નૂર.

:: માન કૂવા. ::

ધરપત કચ્છ ધરા મથા, જડેજી ખેંગાર;
સરણાગતજી ધાં સુણે, તેજી કચ્છ તરાર.

* * *

તેજી કચ્છ તરાર, સિંધ સોરઠ તેં સુડકે;
જડેજેં જો રાજ, પ્યો મુગજનકે ખુટકે.

* * *

હળવદ મેં જાત્રા ધણી, ગુજરાતેં તુકેન;
જાલેં મથા કાહ કરે, તુકેં ચિઆ દુશ્મન.

* * *

કાસિધ આયો હિકડો, હેકાંધો હિકીઆર;
માનસંગ જો નાં ગિનિ, નિમ્યોસ વટ ખેંગાર.

* * *

જે સમયે આપણી વાતનો આરંભ થાય છે તે સમયે કચ્છની વર્તમાન રાજગાદીના સ્થાપક જાડેજ કુટુંબવતંસ મહારાઓશ્રી મોટા ખેંગારજીનો રાજ્ય અમલ સમસ્ત કચ્છપર કાયમ થઇ ગયો હતો. સ્વદેશમાં શાંતિ હતી પરંતુ સિંધ, સૌરાષ્ટ્ર તેમજ ગુજરાતમાં ક્રાંતિની ચિલ્ગારીઓ ચમકી રહી હતી કચ્છની સરહદો ઉપર લશ્કરી થાણાઓ સ્થાપી દેશની રક્ષા પૂરતા પ્રયત્નો બંધાઇ ગયા હતા. હમીર વંશનો વિજયધ્વજ કચ્છ ધરાપર ફરકી રહ્યો હતો; કાજાનો કારોબાર જોશી કામદારો, મુતસદી સજાહદારો ને જાડેજ તલ્વારો મારફત રૂડી રીતે ચાલ્યા કરતો હતો.

ત્યારે રાજગાદી ભૂજમાં હતી કપટ માર્ગગામી જામ રાવળનો પરાલભવ ક્યાંને ચાલીશ ચાલીશ વર્ષનાં બહાણાં વાયા બાદ ભુજંગ યાને ભૂજઆ નામક નાગરાજના પ્રાચીન પ્રદેશમાં અર્વાચીન કચ્છની રાજધાનીના પાયા સોનાની મેખે હીરલે મઢાઇ ગયા હતા. ત્યારે મહારાઓશ્રી મોટા બાવાની ઉત્તરાવસ્થા હોવા છતાં જીવાનીનું જોમ એમને અંગે અંગે સ્ફુરતું હતું. જાડેજો વીર ખેંગાર શિકારને નામે ને બહાને સારાથે કચ્છપર અવારનવાર ફરી વળતો હતો. આવી એક શિકારી સહેલને સમયે ખીમા (ડેરા તંબુ) ના ખીજા ભૂજથી ત્રણેક ગાઉ દૂર ઠોકાઇ ગયા હતા. ડેરા તંબુ ને રાવડીઓ વડે નાનું સરખું સફેદ ગામ વસી રહ્યું હતું. આ અરસામાં એક દિવસે જ્યારે રાઓશ્રી પોતાના વિશાળ તંબુમાં ગિરાજમાન થયા હતા ત્યારે એક વિશ્વાસુ હજુરીએ ખતર આપ્યા કે

“બાવા ! હિકડો કાસદ આયો અય.”

“કેંને આય?” બાવાશ્રીએ શ્રીમુખે પ્રશ્ન કર્યો.

“ઝાલા માનસંગળને.”

“લલે કરી અયે.” રાઓશ્રીએ પરવાનગી આપી દીધી. બાળુના એક નાના તંબુમાં કાસદને દાખલ કરવામાં આવ્યો કે તુરતજ એ નવીન આગંતુક પુરુષનું નખથી શીશ પર્યંત બારીકી પૂર્વક નિરીક્ષણ કરતાં કરતાં રાઓશ્રીએ પણ તેજ તંબુનાં બીજાં દારમાંથી પ્રવેશ કરી પોતાનાં ઉચ્ચ આસનપર સ્થાન લીધું. ઝાલાનો કાસદ કચ્છ ધણીની અદ્ય પૂર્વક કુરનિશ કરી જરા દૂર જઈ ખડો રહી રાઓશ્રીના ફરમાનની રાહ જોવા લાગ્યો.

“માનસંગળ તરફથી ખાસ અગતનાં કામે તમારું આવવાનું થયું છે એ વાતના ખબર મળી ગયા છે માટે હવે જે સમાચાર લાવ્યા હો તે ખુશીથી જણાવો. ઝાલાજીની તમિષત તો સારી છે ને?” રાઓશ્રીએ વિનય કર્યો. “ધણી ખમા બાવાને ! આપ નામદારનાં આશીર્વાદથી અમારાં અન્નદાતાને અગે ક્ષેમ કુશળતા છે બાકી.....બાકી તો આ ખત કહે તે ખરું” સંદેશ વાહકે રાઓશ્રીનાં આસન સન્મુખ પત્ર મૂકતાં શોકગ્રસ્ત સ્વરે ઉત્તર આપ્યો.

* * *

અત્રે આપણે કચ્છના મોટા બાવાને ઝાલા માનસંગળના પત્ર સાથે છોડી ઝાલા રાજવીઓની તે સમયની સ્થિતિ વિષેનો કેંક ઉઠાપોહ કરી લઈએ.

તે સમયે હાલનું ધાંગધું નહોતું, પણ હળવદ હતું, એટલે એ હળવદનાં સ્થાપન કાળથી ઝાલાઓની ઓળખાણ કરીએ. ઝાલા રાજેધરજી કૂવાવાળો, મુસલમાની સત્તા પાસે શિર ઝુકાવે એવો નહોતો, એટલે એના ઉપર ચઢ્યુ બાદશાહી કટક. ઝાલાઓએ પોતાની શમ-શેરનું પાણી શાહી સેનાને ખુશ પાચું છતાંપણ ગુજરાતની બાદશાહી સામે એ કૂવા વાવડીના ધણીનાં શા આશરા! આખરે રાજેધરજીએ કૂવા ગામને છેલ્લું નમન કરી વનવાસ લીધો પણ શત્રુને ન નમ્યો તે નજ નમ્યો. એક વેળા આ શૂરવીર ઝાલા પોતાના વનવાસ દર્મિયાન શિકારની શોધમાં ભમી રહ્યા છે ત્યારે તેણે સસલાં પાછળ ઘોડાને મારી મેલ્યો, અરે! પણ આ શું? પેલું બીકણુ ગણાતું બ્રાણી શિકારીના અશ્વને કેમ જાણે પડકાર કરતું હેયની એમ ઉઝટું સામ્રહે ચઢ્યું. આવું વિચિત્ર દ્રશ્ય લળી અસ્વારે અશ્વની લગામ ખેંચી લીધી; સસલાને અભય દાન આપી દીધું, ને “વાહ ભૂમિ! રંગભૂમિ! જય ભૂમિ!” એવા ઉદ્દગાર એના મુખમાંથી તતક્ષણે નીકળી ગયા. ભૂમિ પ્રતાપના ભેદ રાગએ એજ સ્થળે નવીન રાજ-ધાની સ્થાપનાનો મનોગત નિશ્ચય ત્યાંનો ત્યાંજ કરી લીધો અને પોતાના રહ્યા સહ્યા સરદારોની સંમતિ પૂર્વક સંવત ૧૫૪૪ નાં વર્ષે મહા વદ ૧૩ ની તિથિએ તેજ પ્રતાપી ભૂમિપર જે નવું ગામ વાસ્યું તે હાલનું હળવદ.*

* કચ્છની રાજધાની ભૂજ નગરની સ્થાપના માટે પણ લગ-લગ આવીજ વાત ચાલે છે. રાઓશ્રી પહેલા ખેંગારજી ભૂજઆની

હળવદની ગાદીના સ્થાપક રાજેધરજીને ત્રણ કુંવર ને એક કુંવરી હતા. તેમાં ઇડરવાળાં બાઈને પેટે થયા, તે અજોજી, સજોજી ને રાયબા; તથા મૂળીવાળાં પરમાર બાઈને પેટે થયા તે રાણોજી હવે હળવદ ધણી છેલ્લી પથારી પર પડ્યા ત્યારે મૂળીવાળાં બાઈનાં બાપ લખ-ધીરજી પરમારની દાદા ડગડી ને પેટમાં થયાં ગલગલીયાં, એટલે ડોસાના ટાંટીઆમાં આવ્યું જોર તેથી જમાઇરાજની તબિયતના ખરખખર પૂછવાને મિસે સસરાજીની સ્વારી આવી લાગી દીકરીને સાસરીયે. પરમારે કાથળીનું મોઢું રાખ્યું મોકળું એટલે મળતીઆ પણ ધણાયે મળી રહ્યા. પછી તો દહાડા ગણતા રાજેધરજીની સ્વારી ઉપડી સરગાભૂમિ ભણી એટલે એમના દેહને દહન દેવા કાજે કુમારો અજોજી અને સજોજી સ્મશાન ભૂમિએ ગયા. પાછળથી પરમારે બાજી ખેલી ને રાણોજીના નામના નગરાં વગડાવી દીધાં, નિશાનો ચઢાવી દીધાં, ડંકા બજાવી દીધા, નૌબતો ગગડાવી દીધી, ખીચારા

પાખોડમાં શિકારે નીકળ્યા હતા ત્યાં એક સસલાને શિકારી શ્વાન સામે ચઢતો ભાળી ભૂમિ પ્રતાપનું ગૌરવ એઓશ્રીએ પારખી લીધું; પરિણામે એજ જૂજઆ કુંગરનાં તળેટી પ્રદેશમાં હમીરાઇ નામક તળાવડીને તીરે પીર ઝિન્દાની જગાની નજીકમાં સંવત ૧૬૦૫ ના માર્ગશીર્ષ માસની શુકલા પંચમી ને શુક્રવારને દિને કુટુમ્બ કબીલા, ભાઈ ભાયાતો, ચારણ, માંગણો, સરદારો, કામદારો ને કુળગોરોની સાક્ષીએ જુજંગ નગર યાને જુજ નગર નામક નવીન નગરીની સ્થાપના કરી રાજધાની ત્યાં રાખવામાં આવી.

અળેજી ને સળેજી હળવદને પાદરેથીજ પાછા વળી નિરાશા ભયાં ત્યાંથીજ પાધરા પડ્યા તે વહેલો આવે ચિતોડના રાણાસંગનો દરબાર.*

બસ, પરમારનો દોહિત્રો રાણોજી ગાદીએ આવ્યા ને કીધાં હળવદનાં રાજ પરંતુ વખત જતાં મલિક બખનને હાથે કપાઈ મૂઆ કારણકે બખનને હતાં રાણોજી સામે બાપ માયાનાં વેર. રાણોજી બાપા આ રીતે કામ આવી ગયા બાદ સંવત પંદરસો એગણોતેરે (સં. ૧૫૬૯) ન્હાની વયના માનસંગજી હળવદની મોટી ગાદીએ આવ્યા. માનસંગજીએ મોટા ચતાંજ પ્રથમ તો બાપનું વેર વાળ્યું અને પછી પૂર્વજોના નામપર પ્રકાશ પાડવા માટે તેનાં પરા-ક્રમોનાં પ્રતાપનાં પડધા ગુજરાતની રાજધાની અમદાવાદની દીવાલો પર્યંત પડવા લાગ્યા.

* જેવી રીતે રાણોજી હળવદની ગાદીએ આવ્યા તેવીજ રીતે કચ્છમાં પણ પહેલા રા' પ્રાગમદત્તજી કચ્છાધિપતિ થયા. રાઓશ્રી રાયધણજી પહેલાના આ ત્રીજા પુત્રે ભાઈઓ અને ભત્રીજાઓને ચાપ આપી આંખો દુઃખવાનું બહાનું કહાડી પિતાશ્રીના અવસાન બાદ સ્મશાન ભૂમિપર જવાનું માંડી વાળી પાછળથી જૂજનગરનાં દરવાજા વગેરે બંધ કરાવી પોતાના નામના ડંકા વગડાવી દીધા આગળના વખતમાં આવી યુક્તિ પ્રયુક્તિઓ રાજગાદી પ્રાપ્ત કરવા કે દબાવી મારવા માટે કરવામાં આવતી. આજના જમાનામાં નવી સ્થાપનાઓ તો ઘેર ગઈ પણ જુની જુનીએ જળવાઈ આવે તોયે જાણે ગનીમત.

ગુજરાતનો બાદશાહ રહ્યો. ઝાલાવાડના એ સમયના બગીરદાર ખાનખાનાનપર શાહી ફરમાન છૂટ્યું અને માનસંગળ ઉપર તુરક લશ્કર ચઢી આવ્યું. ઝાલાએ સામનો કર્યો પણ ટકાયું નહીં ત્યારે શિકસ્ત કબુલી રાગ રાખવાના કરતાં દુશ્મનને હાથ તાળી આપી છટકી જવાનું તેણે વધારે પસંદ કર્યું. ઝાલા છટક્યો ખરો, પણ જવું ક્યાં? સારાય સૌરાષ્ટ્રમાં એવો કોઇ દીસતો નથી જે આ માન ઝાલાને સંધરે. છેવટે માન ઝાલાની ઇચ્છા પ્રમાણેજ ઝાલા સરદારોએ કચ્છનો અશ્રય લેવાનું નક્કી કર્યું. કારણ કે —

ઝડેઝેઝ નેમઝ, કરીયાં કા વાખાણુ?
સોરઠ પિધસ ભાંગાણુ, પણ કાછો હેકધ હેકડો.

* * *

હકડો સુઝેં કચ્છમેં, મુડસ મોચારો;
બિયેંઝ મેં બાર્યો, હલોસ હાણે કચ્છતેં.

* * *

તિખી તરાઈં કચ્છજી, તિખા કચ્છ તુખાર;
તિખા માકુ હિન મુલકજી, સેકીં ન કંધા વાર?

* * *

મુડસું વસન મુલકમેં, જેકે ઝડેઝ ચવન;
બિયા સમા શરા વડા, તેજી મિડે તન.

* * *

ધાંગો ધણી કચ્છને, ડે કુખીએં કે દાદ;
પાંકે કંધો પિંદળ, પૂરી થિઅંધી આસ.

* * *

આવાં આવાં કારણો આપી માનસંગળએ ઘોડાં કચ્છ દિશે
મારી મૂક્યાં. ન્હાનું રણ ઓળંગી જ્યારે કચ્છની સરહદે પહોંચ્યા
ત્યારે એ બાળુના કચ્છી ચાણુદારે ઝાલાનાં માણસોને પડકાર્યાં.
રાઓશ્રીની રજા વિના કચ્છ પ્રવેશ થઈ શકે નહીં; જબરજસ્તીથી
કોષ કરવા જાય તો ધડ પરથી ડોકાં ઉડવા માંડે. આવો મામલો
જોઈ માન ઝાલાએ એક વિશ્વાસુ સરદારને મારતે ઘોડે મહારાઓશ્રી
પાસે મોકલી દીધો અને પોતાનો મુકામ સરહદી ચાણુની સમીપમાંજ
નાંખ્યો ન્હાનાં રણને કાંઠે.

* * *

આ માનસંગળના પત્રની હકીકત રાઓશ્રીને જેમ જેમ જાણ
થતી ગઈ તેમ તેમ તેઓશ્રીની સદા ગંભીર મુખમુદ્રા વધારે ગંભીર
બનતી ગઈ. ખત ખલાસ થયો ત્યારે કાસદને સંબોધીને રાઓશ્રી બોલ્યા.

“બાબત ગંભીર બની ગઈ છે.”

“જી હજુર; પણ કચ્છ સિવાય હવે એકે આરો નથી.” કુશળ
કાસદે પોતાના સરદારની ખરી સ્થિતિનું ભાન કરાવી દેનારો
હિતર વાળ્યો.

“કચ્છ રાજ હળવદના ધણીને શા કાળે સંગરે?” રા’ ખેંગારે
કાસદની કસોટી કરી.

“કચ્છનો ધણી જે આલાઓનો હાથ આવે ટાણે નહીં જાણે
તો ખીજો કેણુ આલશે? આલાઓનું અસલ વનન કચ્છના આશ્રિત
સમા થળ પ્રદેશમાંથીજ છેનાં? થર અને કચ્છ તો મોટાં રણુની
બે પાંખો છે.

હી કાછો હૂ થર, પખું બયે રિણુજ;
પાવર ધણી કચ્છજ, રખ મકવાણા વંશજ.

* * *

વિયાસ વડો તિન મિંજ, કિયો કિરંતી ગઢ;
કેસર શૂરે સિંહજ, કહે અપછરા લજજ.

* * *

હરપાર બાર તેંજો થિયો, કિનેંસ શકિત સાથ;
બાર ભયાયા ઝલેં કરે, તેનું આલા રાજ.
સેઝાલેંજે શિરતાજ, અજ આયો તુહીંજે અગંણે.

* * *

જે બૂમિપર સૂમરાઓનો કદો શત્રુ વિહાસ મકવાણો વસી
ગયો, જે બૂમિપર કેસરીસિંહ સરીખો કેસર કુમાર સૂમરાઓ
સામે કેસરીયાં કરી કિરંતી ગઢને કાંગરે કાંગરે કીર્તિના કળશ
ચઢાવી ગયો, જે બૂમિપર હરપાળ દેવનો બાળદેહ પોષાયો તેજ
પરાક્રમી થર બૂમિના નૃપતિઓનો વંશજ ઝાલો માન આજ તારે

આંગણે આવી ઉભો છે. શકિત દેવીનાં સંતાનો-ઝાલા સંતાનો-ના કુળદીપકને સમાવંશના સૂરજ સરીખો જૂજનો જૂપાળ જે નહીં સંધરે તો બાપા ખેંગાર ! બીજો કોણ સંધરશે ?”

રાઓશ્રીએ કાસદની કસોટી કરી લીધી. માન ઝાલાને ખરી બીડ પડી છે એ જાણી લીધું; શરણાગતની બીડ ભાંગવી એ રજપૂતનું મુખ્ય કર્તવ્ય ગણાય એટલે ગુપ્ત રીતે દૂર ઉભેલા ખાસ અંગરક્ષકને સંજ્ઞા કરતાં તે હાજર થતાં રાઓશ્રીએ ફરમાવ્યું કે-

“સાંમત ! મોકલજીની સાથે પચ્ચીસ સ્વારો મોકલી ઝાલા માનસંગજીને પૂરતાં માન અકરામ સહીત આંહિ લાવવાનો બંદોબસ્ત કરવાના બપોર કામદારને આપી દો.”

“જી હજુર” એમ કહેતો એ હજુરી તંબુમાંથી બહાર ગયો કે તેની જગાએ બીજો અંગરક્ષક ગોઠવાઈ ગયો.

મનગમતો હુકમ સાંભળી કાસદને કોઠે કરાર થયો જાણી રાઓશ્રીએ આગળ ચલાવ્યું.

“તમે તો હરધોળ હઠીઆ કે બીજા કોઈ ?”

કાબિલ કાસદ પોતાનું નામ સાંભળી દિંગ થઈ ગયો.

“બાવા ! કેમ ઓળખ્યો ?”

“હરધોળજી હઠીઆ દુનિયાની નજરમાં બહુરૂપી બની વેષપદ્ધતી કરી ફરી શકતા હશે, પણ કચ્છના રાજદરબાર નહીં. હરધોળજી કાસદનું કામ પણ કરી શકતા હશે એ આજેજ જાણ્યું.”

“આલા માનતો હુકમ થાય અને રા’ ખેંગાર પાસેથી કામ લેવું હોય ત્યારે આ હઠીઆને પણ કાસદું કર્યેજ છુટકો.”

“ઠીક ત્યારે, હુંગા પાણી કરી લ્યો હઠીઆ, ને આલાજી આંહી આવે ત્યાંસુધી સુખેથી રહો.” રાઓશ્રીએ યોગ્ય સૂચના આપી દીધી.

“હુંગા પાણી હાલે હરામ છે બાવા. માતા હીંગળાજની આણુ માની આવ્યો છું કે જ્યાંસુધી આલા માનતે જડેજ વીર ખેંગાર સાથે ભેટતો ન લાળું ત્યાંસુધી જૂજ પાખોડના પાણી હરામ છે બાવા.”

“લલો લલો ! જે એમજ હોય તો તમે પણ તુરત સીધારો અને આલાજીને ૩૫૩ જઈ મળો જેથી એમના જીવને શાંતિ વળે.”

રાઓશ્રીએ હરધોળ હઠીઆને રજ આપી દીધી.

* * *

જાલો માનસંગ સમયને માન આપી રા’ ખેંગારનો મહેમાન બની કચ્છ દરબારની છાવણીમાં આવી રહ્યો છે. હળવદની ગાદી જ્યાં સુધી હાથ થાય નહી ત્યાં સુધી વન વનમાં ભટકવું બહુ પણ ગામ વાસો કરવોજ નહીં એવી એની પ્રતિજ્ઞા છે એટલે રાઓશ્રીના અત્યંત આગ્રહ છતાં પણ જૂજમાં રહી નીરાંતે લાણું ખાવાનું બની શકે એમ નથી. ગુજરાતના સુવ્રતાન સામે કે આલાવાડના જંગીરદાર સામે મોરચા મંડાય એટલું લશ્કર નથી. કચ્છના મહારાઓશ્રીને ગુજરાતના બાદશાહ સાથે બહુજ સારી

બનત છે, લગભગ મિત્રાચારી છે, એટલે કચ્છનાં પાંચ દહાર ઘોડાં ને પચાશ દહાર પાયદળ છડે ચોક માન આલાની કુમકે ચડી શકે એમ નથી. ત્યારે શું સદાને માટે કચ્છ દરબારના મહેમાન બની બેસી રહેવું? એમ પણ કેમ બને?

રાઓશ્રી ગામ ગરાસ આપવા કહે છે પણ આલાનું મન માનતું નથી. છેવટે એવી ગોઠવણ થાય છે કે આલાવાડના જાગીરદાર સામે બહારવટું ખેડી તેને કાઢ પણ રીતે જાંપીને બેસવા દેવા નહીં. માન આલાના સરદારો તેમજ તેનાં બીજાં માણસો સંમત થાય છે; અંદરખાનેથી કચ્છની પૂરતી મદદ સહીત હળવદ હાથ કરવા બહારવટીઆઓ કચ્છ બહાર પડે છે. આ બહારવટીઆ સંગ ચાર લાગમાં વહેંચાઈ જાય છે. એક ટોળીની સરદારી લે છે ખુદ માનસંગજી પાતે; બીજી બે તેના લાઠ્યોને સોંપાય છે અને ચોથી ટોળીનો મોવડીઓ બને છે આલાવાડનો જાણીતો બહાદર જન પ્રગ બઢાનીઓ. આલાવાડની મુસલમાની રિયાસતમાં હાહાકાર વર્તી રહે છે. ખાનખાનાનનું લશ્કર ખાનાખરાબીથી લાચાર બની જાય છે આલો માન જીવના જોખમે અનેક સાહસો ખેડે છે; દુશ્મનતો દમ કાઢી નાંખે છે અને છેક વીરમગામનાં નાકાં સુધી ત્રાહી ત્રાહી પોકરાવી ત્રાસ વર્તાવી ગુજરાતની સલ્તનતને ઉંઘમાંથી ઉઠાડે છે. ખાસ લશ્કરનો ઇન્તેજામ અમદાવાદથી કરવામાં આવે છે. અતિશય સખ્ત જખ્તો ત્યારે બાબુઓથી રાખવામાં આવ્યો છે; આલાની ટોળીઓને બહારવટાં ખેલવા ભારે પડી જાય એવો વખત આવી લાગ્યો છે.

ત્યારે શું હળવદની ગાદી હાથથી જતી કરવી? કદી નહીં, છેવટે ઝાલા રાજના માતૃશ્રી અને રાઓશ્રી ખેંગારજી વચ્ચે સંદેશા ચાલવા લાગ્યા, વાટાઘાટ થવા લાગી, આખરે વાત ખીતે બંધાઈ

ઝાલા માનસંગ કચ્છ માંડવીને બંદરે આવી ગયો અને ગોહ-વણ મુળ્ય ગુજરાતના બાદશાહ બહાદરશાહને રૂબરૂ મળવા દીવબંદર તરફ ઉપડી ગયો.

મહાજી નાર મિંગા, નિકર્યા બેડા બાર;
નેઝા ફિરકન કચ્છાળ, ખિમાં ધણી ખેંગાર.
વાવડ સમોડે તે હલ્યા, સેં પુગાસ ધીવજે ધાર;
ખખરૂં પિયું શાહકે, કે આયો માલતુખર

કચ્છી બેડા કચ્છનાં અખાતનો મુખ્ય પ્રદેશ બાબુએ મૂકી અરબી સમુદ્રનાં પાણી કાપતા જાય છે. માનસગજ માટેનાં ખાસ વડાણ સાથે બીજાં ત્રણ જવાજ પૂરતાં માણસો તથા સરંજામ સહીત સમોડે વાવડે દીવ યાને દીવ બેટ લણી મેરા માંડી આગળને આગળ જળ માર્ગે વધતાંજ જાય છે; અને માંડવી હોડ્યા પછી બીજાજ સવારે દીવ બંદર પાસે ચાર વહાણોનો કચ્છી કાફલો લંગર નાંખે છે. જહાજ પરની તોપોનો બાર દીવ બેટને ધણુધ-ણાવી દે છે પણ વહાણો ઉપર શાંતિના વાવટા ફરકે છે એટલે કોઈને કશીયે ચિંતા ફિકર કરવાનું કારણ નથી. જહાજ પરથી પાંચ જણ બંદરપર ઉતરે છે; સુન્નતાન બહાદરશાહની મુન્નાકાતની માગણી કરે છે.

બહાદરશાહ પોતાના તંબુમાં બેઠો છે સાં તેને ખબર મળે છે કે કચ્છનો એક શાહ સોદાગર ખાનગી મુલાકાત લેવા માંગે છે. શાહની પરવાનગી મળી જતાં એ પાંચ જણમાંનો એક શાહના તંબુમાં દાખલ થાય છે. સોદાગરે પહેરેલા કીમતી ઝલાની અંદરનો પહેરવેશ એક સુ-સજ્જ રજપૂત બચ્ચાનો છે. આવી રીતે સુ-સજ્જ બનેલો સોદાગર અન્ય કોઇ નહીં પણ આપણો ઝાલો વીર માનસંગ છે.

માનસંગજીને આવતા જોઈ બાદશાહે પણ પોતાની મીઠી નજર એમના તરફ ફેરવી કારણકે આ બાદશાહ વેપારી વર્ગ ઉપર હમેશાં બહુજ પ્રીતિ રાખતો. રીતસર સલામ ભરી ઝાલો માન બાજુએ ખડો રહ્યો, નજરાણાં તરીકે આપવાને સાથે કાંઇ બેટ સોગાદ લીધે-લીજ નહીં એટલે બાદશાહને જરા આશ્ચર્ય લાગતાં તે બોલ્યો

“કચ્છ મુલકસેં આતે હો?”

“જી હાં! જહાંપનાહ.” ઝાલાજીએ જવાબ વાલ્યો.

“શાહોંકી મુલાકાતકી તરીકતસેં વાકિક હો?”

“જી હાં જહાંપનાહ; લયકિન હમ કોઇ મામૂલી સોદાગર નહીં હૈ. હમ તો સિફ મુલકોંકા સોદા કરતે હૈ.” બાદશાહ ચમક્યો.

“અબ કિસ મુલકકા સોદા લાયા હૈ?” બહાદરશાહે ઇન્તે-ઝારી બતાવી.

“ઝાલાવાડકી રીયાસતે હલવદકા.”

હળવદનું નામ સાંભળી બાદશાહ દટ્ટાર થઈ બેઠો. હળવદનાં રાજની તમામ હકીકત માનસંગજીએ તેને સંભળાવી દીધી, છતાં પણ જાણે માન પોતેજ છે એ વાતની શાહને કળ પડવા દીધી નહીં. જ્યારે જ્યારે માનસંગજીનું નામ વાત વચ્ચે આવતું ત્યારે બાદશાહના ચહેરા ઉપર ક્રોધનાં ચિન્હો રૂપે જણાઈ આવતાં. બધી હકીકત સાંભળી લીધા છતાં બાદશાહ ગળતો નથી, અને કચ્છના રાઓશ્રીને શરણે જઈ રહેલો છે માટેજ તે બચી જવા પામ્યો છે એમ તે ચોખ્ખી રીતે માનસંગજીને જણાવી દે છે. માનસંગજી નિરાશ નહીં થતાં છેલ્લો પાસો નાંખે છે.

“અગર જાણા માનસંગજીકું આપકી પાસ ખડા કર દઉં તમ કયા કરોગે?”

બાદશાહ વહેમાયો, હુશિયાર રહ્યા.

“મેંજ જાણા માનસંગ હું.” ઝમો ફેંકી દઈ સશસ્ત્ર રજપૂત બાદશાહ સામે ખડો થઈ ગયો.

“કોન ! જાણા માન !”

“જી હાં, જાણા માન.”

બાદશાહ પાસે શસ્ત્ર નથી, જાણે સશસ્ત્ર છે. તદ્વારનો એક ઝાટકો ઝુટે તો બાદશાહ બહાદરનું ડોકું ધડની દોસ્તી પળવારમાં છોડી દે એવો મોકકો છે; પણ નહીં. જાણાને જાડેન ખેંગારની

મનાઇ છે, બાદશાહના મનની મુંઝવણ ઝાલો પામી ગયો એટલે બીજી પળે પોતાના હથિયારો શાહ સમક્ષ ધરી દે છે. બાદશાહ નિર્ભય બને છે.

બાદશાહ ખુશ ખુશ થઈ ગયો. ઝાલાની હિમ્મતની જાપ તેનાં દિલમાં સળંગ છપાઇ ગઇ. ઝાલે તક સાધી—

આયો મુદક કચ્છતાં, જિડાં રાઓ ખેંગાર;
જેડી લગજ તૂંડીજી, હાણે માર યા જિયાર.

“નિશાની” શાહે રાઓશ્રીની નિશાની માંગી “ઘે નિશાની” માન ઝાલે રા’ની કટારી શાહના હાથમાં મૂકી દીધી.

રા’ની કટારી બાદશાહે ઓળખી
“રાઓ ખેંગાર મેરા હોસ્ત હૈ.”*
“તબ મેં રા’ ખેંગારકા હોસ્ત હૂં.”
માન ઝાલે સામી ફેંકી.

“જબ મેં લાયાર હું. હજવદકી રિયાસત માનમંગકી હો ચુકી.”
બાદશાહે છેલ્લો બોલ આપી દીધો. મુઝાકાત ખતમ થઇ.

* બાદશાહ બહાદરશાહ કચ્છમાં આવ્યો હતો ત્યારે તેની ખાતર બરદાસ્ત મહારાઓશ્રી તરફથી બહુજ સારી થઇ હશે એમ જણાય છે.

ખીજેજ દિવસે આલાવાડના જગીરદારપર શાહી ફરમાન છુટે છે. માનસંગજીને હળવદના પરવાના મળી જાય છે અને આલો દીવ બંદર છોડી કચ્છી કાફલામાં માંડવી ભણી પાછો હંકારી જાય છે.

માંડવીને બારે ખુશાલીનાં નિશાનો ફરકાવનાં જલાળને આવી લાગતાં તોપોના બહાર થાય છે. આલો માન કચ્છ માંડવીને કિનારે પૂરતા માન અકરામ સહીત ઉતરે છે, ખુશાલીના ખજર એકદમ રાવણી છાવણીમાં મહારાઓશ્રીને મળી જાય છે. આલો માન રાઓશ્રીને મળે છે ભેટે છે. કચ્છની છાવણીમાં આનંદ આનંદ વર્તી રહ્યો છે; આલાઓનાં આનંદનો પાર નથી.

* * *

માનફૂંવા.

હવે આલો માન કચ્છમાં રહી શકે એમ નથી. રાઓશ્રી તરફથી હળવદના રાજસાહેબની સ્વારી માટે પૂરતો બંદોબસ્ત થઈ ગયો છે. સ્વારીની ફૂંચનો દિન આવી લાગ્યો છે, હજારો માણસો ભૂજમાંથી, ભૂજની પંચકોશીમાંથી તેમજ માંડવી બંદરેથી આવી પહોંચ્યા છે. આલા માનસંગજીના કચ્છ નિવાસવા સ્મારક તરીકે જે સ્થળે રાવણી છાવણી હતી, જે સ્થળે માનસંગજી મહારાઓશ્રીને પહેલા મળ્યા હતા તે સ્થળે એક નવીન મામ વસાવવાનું ખાત મુહુર્ત સ્વારીની સ્વાનગીને દિનેજ છે. કચ્છી અને આલા રજપુત સરદારો, કામદારો, કુળગારો અને પ્રજાજનોના હર્ષાનંદની વચ્ચે જે

ગામની સ્થાપના મહારાઓથી ખેંગારજીની શુભ આશીષ વચ્ચે
જાલા માનસંગજીના વરદ હસ્તે થઇ, તે ગામ અન્ય કોઇ નહીં પણ
જૂજની પંચકોશીમાં આપેલું માનકૂવા નામક વાડીખાળું શુભ ધામ.

જાલાઓની જુની રાજધાની “કૂવા” જ્યારે જાલાઓને
હાથેથી છુટી ગયું ત્યારે અનેક જાલાઓનો અને બીજી વસ્તીનો ધણુ
નીકળી જતાં એ ખતાવ “કૂવાના કેર” તરીકે ઓળખાયો. જાલા
માન જ્યારે રાવણી છાવણી પાસે રહેતા ત્યારે તેની આસપાસ થોડી
ધણી વસ્તી પણ વસવા લાગી હતી એટલે એ જગો જાલાઓના
મનમાં “કૂવા” તરીકે ઓળખાતી; પાછળથી જ્યારે માનસંગજી
કચ્છ છોડી ગયા ત્યારે તેના માનમાં માન-કૂવા તરીકે સદાને માટે
ઓળખાવા લાગી

સાચી સલાહ અને નિર્ભય ઈલાજો.

હરસ—મસાના

સ્પેશીઆલીસ્ટ

વૈદ્ય ડાહ્યાભાઈ એલ. અધ્યારૂ.

મુંબઈ, કાલબાદેવી રોડ. અધ્યારૂ ફાર્મસી.

નગારાં.

ઝલા માનસંગજી હજીવદવાળા જ્યારે કચ્છમાં રહેતા ત્યારે મહારાઓશ્રી મોટા ખેંગારજી બાવાના સગા બંધુ સાહેબજી સાથે એમને ધણો મેળ મળી ગયો હતો. બાવાશ્રીને કચ્છનાં ખીજાં બહુયે કામ હોય એટલે જાલારાજને આલીને એનાથી થોડુંજ ખેસાય. પરંતુ ગમે એવો પણ હજીવદનો ધણી એટલે એમનું સન્માન સાચવવાનું તથા એમના દિક્ષને કોષ્ઠપણુ વાતે આપ્યું આવે નહીં તેવી રીતે બધો બંદેબસન કરવાનું કામ સાહેબજીને સોંપવામાં આવ્યું હતું. પરિણામે જાડેજા અને જાલાને એક ખીજના પ્રસંગમાં આવવાનું બહુ વાર બનતું. એક ખીજને તેઓ સારી રીતે આજખતા થઇ ગયા, મન મળી ગયાં, છેવટે દોસ્તો થયા.

એક સમયે માન જાલો સાહેબજીને મિત્ર ભાવે કહે છે કે :

“ભા! સોરઠી શમશીર ભણે, પણ કચ્છી તરારની તીખાશને તોણે ન આવે તરારની તેજી કચ્છમાં જે જોઇ તે ખીજે ન જોઇ ભા.”

“તેજી ને તીખાશ હથિયારમાં નથી પણ હથિયાર વાપરનારમાં છે. તરાર ગમે તેટલી ધારાળી હોય, ગમે તેટલાં પાણી પી ચુકી

હોય, છતાં વાપરનારો જો અચૂંજ હોય તો તે તરાર નથી પણ દાતેણું છે. અમારા કુચ્છમાં એવા પટાવતો પડ્યા છે કે જેના હાથમાં એક લટ્ટુ હોય તો સાધારણ તરવારીઆના ભાર નહીં કે તેનાપર ધા કરી જાય. પટ્ટો બરાબર આબાદ ફેરવી જાયતો હોય તો કૈકને ભારે પડે.”

સાહેબજીએ પટાબાજીનો મલિમા સંભળાવી દીધો.

“મારું પણ એમજ માનવું છે એટલે મેં આ વાત ઉપાડી છે. કિસ્મતમાં શું લખ્યું છે તે કોઈ જાણતું નથી પણ હજવદની ગાદી મળે અને એ ગાદી ભોગવી લઉં ત્યારે મારી પાછળ મારો કુંવર મહાન શમશેરખાન નીવડે એવી મારી ખાસ ઇચ્છા છે. માટે એ બાબતમાં તમે મદદ ન કરો?” માન જાલે: મુદ્દાની વાતપર આવ્યો.

“અત્યંત મદદ આપશું. એ વિષે તમારે બેફિકર રહેવું. તમારા સરખા મારા મિત્રનો પુત્ર મહાન તરવારધારી નીવડે એનાથી વધારે રૂકું શું?”

* * *

માનસંગજીના કુંવરને કુચ્છી પટ્ટાબાજી પટ્ટો ફેરવવાની તાલીમ આપી રહ્યા છે. માનસંગજી તો કાળજી રાખે પરંતુ સાહેબજી પણ કુમારની કેળવણીમાં ખુબ રસ લે છે. એક હાથે બુડી પર હાથ વળ્યો એટલે ધારાળા ફેરવવા માંડી છે પછી બન્ને હાથે ફેરવવાની

તાલીમ ચળી ગઇ છે એક ઠેકાણેજ હિલા રહીને, ચાલતે ચાલતે, દોડતે દોડતે, ઠેંકતે ઠેંકતે. ચારે દિશામાં વીંઝતે વીંઝતે, ધોડા ઉપર બેસીને, દોડતે ધોડે, ગાડાંની ધુરી ઉપર હિલા રહીને અસ્થિર પગે વગેરે અનેક તરેહની શારીરિક સ્થિતિ વચ્ચે તરવાર કેમ વાપરવી તે જાણા કુમાર શીખતા નય છે. કુન્વરનું બદન બળવાન છે અને તાલીમ તે સમયના કચ્છની છે પછી એમાં પૂછવુંજ શું? કુન્વર જ્યારે ઠીકઠીક શીખી રહ્યા ત્યારે જાણા માનને મન જાણે એક મોટું રાજ મળ્યું હોય એટલો આનંદ થયો. જાણાએ સાહેબજીનો આભાર માન્યો. સાહેબજીને પણ કુન્વર ઉપર પ્રીતિ પૂરી એટલે પદા-બાજીની કેટલીક ખાસ આંટી ઘુંટીઓ યુક્તિ પ્રયુક્તિઓ જે થોડાજ જાણે કે જાણી શકે છે તે વિષયમાં પણ જાણાકુન્વરને પારંમત કરવાનું પોતાને માથે લીધું. ઉપકાર કરવો તો પૂરો કરવો; સાહેબજી ગુરૂ બને છે, માન જાણાનો કુન્વર શિષ્ય બને છે. ગુરૂજીએ પોતાની ખાસ દેખરેખ અને ખાસ તાલીમને પ્રતાપે શિષ્યને એક આગાદ પદાબાજ બનાવી દીધો. ગુરૂ શિષ્ય વચ્ચે રનેહગાંઠ એવી સજ્જડ બંધાઇ કે સાહેબ ગુરૂને સાટે શિર સમર્પણ કરવું હોય તો જાણો યુવરાજ, વિના સંકેતે કરી દે.

હજીવદની ગાદી માન જાણાને પાછી મળે છે; માન જાણો કચ્છ છોડી ગય છે; ગુરૂ-શિષ્ય એક બીજાથી ખિન્ન હૃદયે છૂટા પડે છે.

માન ઝાલા પાછળ હળવદની ગાદીએ સંવત ૧૬૨૦ લગભગ તેનો યુવરાજ આવ્યો. આ યુવરાજ કોઇ નહીં પણ સાહેબજીનો પટ્ટા શિષ્ય ઝાલો રાયસિંહજી. નવા ઝાલાએ હળવદની નામના વધારી દીધી. આસપાસના પ્રદેશોપર તેની ધાક સારી બેઠી હવે એક વખત એવું બન્યું કે દારિકાની યાત્રા કરી કચ્છ માંડવીને કિનારે અતીતોની જમાત ઉતરી પડી. અતીતો માંડવીથી આવ્યા બુજ, જ્યાં તેમની રાજ તરફથી સારી ખરદાસ્ત થઇ અને તેઓની ઇચ્છા હીંગળાજ પીરસવા જવાની હોતાં તે માટે પણ પૂરતી સમગ્ર રાજ તરફથી થઇ ગઇ. સંગના ગુરૂ મહાન પુરુષ મકન ભારથી રાઓશ્રી બેગારજી તથા તેમના બંધુ સાહેબજીને મળ્યા ત્યારે વાત ઉપરથી વાત નીકળતાં ભારથીને જે અનુભવ યાત્રા દર્મિયાન ધ્રોળ મુકામે મળ્યો તેનું વર્ણન કરતાં હળવદના રાયસિંહજી ઝાલાની તેઓએ બહુજ પ્રશંસા કરી. સાહેબજીને સંતોષ થયો. “રાયસિંહજી આપને ધ્રોળ મુકામે મળ્યા?” સાહેબજીએ પ્રશ્ન કર્યો.

“હા, ધ્રોળ મુકામે અને હીંગળાજ માતાની યાત્રા કરી પાછા વળીએ ત્યારે હળવદ આવવાનું આમંત્રણ પણ આપ્યું. બાકી મામા ભાણેજ વચ્ચે ફરક થયો.”

“એવું શું જણાયું?” મોટા બાવાએ સવાલ કર્યો. મકન ભારથીએ જવાબમાં વાત આગળ ચલાવી.

“અમારી જમાત ધ્રોળને પાદરે પડી હતી ત્યાં અમારી આગતા સ્વાગતા કરવી તો ઘેર ગઈ પણ ઉલટું જમાત જ્યારે ત્યાંથી રવાના થઈ ત્યારે અમારાં નગરાં વાગ્યા એ પણ એમને ગમ્યું જણાયું નહીં.”

“ભારથીજી, આપને એ વાત કેણે કહી?” સાહેબજીએ પૂછ્યું.

“રાયસંગજી જાલાએ જાતે જ્યારે અમારી જમાતનાં નગારાં પર ઝાંડીઆ પડ્યા ત્યારે મામે જસોજી અને ભાણેજ રાયસિંહજી ચોપડ રમતા હતા. નગારાંનો નાદ સુણી ધ્રોળ ધણીનો પિ તો ઉછળ્યો ને તે ધણેણ્યો કે—ધ્રોળને પાદરે નગારાં કેનાં? તપાસ કરતાં જણાયું કે અતીતોની જમાતનાં. અતીતોનાં છે તો જવા દો એમ તેણે હુકમ આપ્યો ત્યારે રાયસિંહથી રહેવાયું નહીં એટલે તેણે પૂછ્યું કે ‘મામા, ખીન્નનાં હોય તો શું કરો?’ ‘જોડા, મરાવીએ જોડા ને કરાવીએ બધ.’ મામાના આ અભિમાની ઉત્તરથી ભાણેજનું લોહી તપી નીકળ્યું. રમત રહી રમતને ઠેકણે ને રાયસંગજી પાધરા ઘોડે ચડી ઉપડ્યા ને અમારી પાસે આ બધી વાત કહી સંભળાવી.”

“જે થયું તે બહુજ ખોટું થયું. આનું પરિણામ સાફ નહીં આવે.” રા’ ખેંગારે ભવિષ્ય વાણી ભાખી.

“ભારથીજી, હીંગળાજ દેવીનાં દર્શન કરી પાછા વળો ત્યારે હળવદ જરૂર જન્મે અને જાલા રાયસિંહજીને કહેજો કે જાડેજા સાહેબજીનાં માનની ખાતર તારા મામા ધ્રોળ ધણીને સતાવતો ના. આપના જેવા મહાપુરૂષ મારફત મારો આટલો નિયાપો પહોંચશે તો પછી કાંઈ અનિષ્ટ પરિણામ આવવાની વચ્ચી રહેશે નહીં.”

સાહેબજીએ સમાધાનીનો માર્ગ સૂચવ્યો. મકન ભારથીએ માથું ધૂણાવ્યું, “જેવી માતાજીની મરજી”

થોડો વખત ગયો ન ગયો ત્યાં મામાનું અભિમાન ગાળવા હજવદનો ઝાલો સયસંભ જડેજ જસાજના રાજમાં લશ્કર લઈ પેઠો; ધ્રોણને પાદરે ધામા નાંખ્યા ને નગારાં ઉપર દીધા ઝાંડીઆ. ભાણે-જને સમજાવવા મામાએ બહુએ પ્રયત્ન કર્યા પણ ઝાલો એકનો બે થયો નહો અને ‘જોડા મારી બંધ કરાવો’ ત્યારે બંધ પડે એમ ચોખ્ખે ચોખ્ખું જણાવી દીધું. બસ પછી તો જડેજે પણ ક્યાં ઝાલ્યો રહે એવો હતો. એના ઉપર આ ઓચિંતો હુમલો આવવાથી રાયસિંહજીના જેટલી તેના પાસે તૈયારી નહોતી છતાં પણ રજપૂતનું લોહી ઉકળ્યું તે ઉકળ્યું. જેટલા જડેજ વીરો અને બીજાઓ મળી આવ્યા તેટલાનો સાથ કરી રાયસિંહનો સામનો તેણે કર્યો. અનેક યોદ્ધાઓ આ યુદ્ધમાં કામ આવી ગયા; જડેજે જસોજ શૂરો થયો, આખરે તે પણ પડ્યો. મરતાં મરતાં પાસે ઉભેલા એક ચારણને છેલ્લા શબ્દો ધ્રોણ ધણી કહેતો ગયો કે—

“ભૂજ વિંઝી જડેજ સાહેબ હમીરાણી કે મુંજ સલામ ડ્યો.”
રાયસંગજી ધ્રોણનું પાદર છોડી હજવદ ભણી ઉપડી ગયો; ચારણ ભૂજ ભણી ઉપડી ગયો.

* * *

મહારાઓશ્રી અને સાહેબજી બેઠા છે ત્યાં અખર મળ્યા કે—

‘બાવા ! ધોળનું હિકડો ચારણ આપો અય.” આ ખગર સાંભળતાંજ સાહેબની આંખ ફરકી.

“ભુછી ચિછ” ભાઈની ફરકતી આંખ ભાળી રાઓશ્રીથી બોલી જવાયું.

ચારણને અંદર આવવાની રજા મળી ગઇ.

“મદવી, ક્યાંથી આવ્યા ?” રાઓશ્રીએ શરૂઆત કરી.

“ધોળને પાદરેથી, ધણી.”

“શા સમાચાર છે ત્યાંના ?”

“સમાચાર સારા નથી.”

“જેવા હોય તેવા કહો.”

“જડેજાઓ ઝટકાઇ ગયા.”

“કોને હાથે ?” સાહેબજીએ પ્રશ્ન કર્યો.

“ઝાલાઓને હાથે.”

થોડીવાર શાંતિ પ્રસરી રહી. ચારણે આગળ ચલાવ્યું :—

“જસોજી હરધોળાણી પણ કામ આવી ગયા.”

“કાણુ ? ધોળનો ધણી જસોજી પોતે ?”

હા, જડેજા જસોજી પોતે અને ધોળધણીએ છેલ્લો નિયાપો દીધો છે કે “સાહેબ હમીરાણીકે મૂંજ રામરામ ચોજ.”

આટલું બોલી ચારણ ચૂપ રહ્યા.

બેંગારણ બાવો ભાઈ સામું જોઈ રહ્યા.

“કો ! સુઆ સમાચાર.” બાવાએ ભાઈને પૂછ્યું.

“ભો, અદા, સુઆ.”

“કુરો કંધાસી ?”

“જેડી અદાજી મરજી.” સાહેબજી ભાઈનું વેણ ક્યારેય ઉઘા-
પતા નથી.

“પાંજા દુશ્મન જામ રાવળજે ભાત્રીજે હેડી ઓખીમેં પાણ
સામ્હું ન્યારે તો, જામ સામ્હું નં.”

“નેં ગમે તીં પણ જાડેજે ત ખરો નાં.”

“તડેં ભલે જસાજીજી મુરાધ પુરી થીએ.”

“ભલે થીએ,” સાહેબજીએ સંમતી આપી દીધી.

“પણ ઝાલો રાયસંગ ત આંજે શાગરીદ થીએ.”

“સે થીણુ વારો હૂંધો સેં થઈ રોંધો.” સાહેબજીએ દ્રઢતા દર્શાવી.

“ધણી ખમાં, જીએં રા. ધરપત હુજે ત હેડાજ હૂજે.”
ચારણ ચાલ્યો ગયો.

હળવદના ઝાઝાઓને હરાવવા એ તો કચ્છ માટે સાધારણ વાત હતી. કીડી સામે તે કેવડાંક કટક હોય? એ ગારજી બાવાએ સાહેબજીને બહુએ સમજાવ્યા પણ તે મોટું લશ્કર લઇ ગયાજ નહીં. “થોડાક કચ્છના અને મચ્છુ કાંઠેથી કચ્છના મળતીઆ દેદાઓને બોલાવી લેશું એટલે પછી ઝાઝાઓનો શો ભાર.” સાહેબજી કચ્છી યોદ્ધાઓની વીરતા પર મુસ્તાક રહ્યા. કચ્છથી નહાતું શું કટક ઉપડ્યું. સાહેબજીએ ફૂલ આમરને સાથે લીધો હતો તેને દેદાઓ તરફ મોકલી દીધો અને પોતે રણ ઓળંગી માળીઆ પાસે મુકામ નાંખી દઇસરા વગેરે ગામોમાંથી દેદાઓનાં આગમનની રાહ જોતાં ત્યાંજ રહ્યા. બીજી બાજુ રાયસંગ ઝાઝાને ખબર પડી કે કચ્છથી ચાર ઉપડી છે એટલે દેદાઓ આવી પહોંચે ત્યાર પહેલાં માળીએ પહોંચી જઇ સાહેબ ગુરૂથી સલાહ કરી લેવી, એવા ઇરાદાથી તે પણ લશ્કર સહીત હળવદથી ઉપડ્યો અને માળીએ આવી પહોંચ્યો.

એ ગાઉને અંતરે બન્ને પક્ષની છાવણીઓ સામસામી ધુરડી રહી છે. રાયસંગજી ઝાઝો સાહેબ ગુરૂ સાથે વિષ્ટી ચલાવી રહ્યા છે પણ સાહેબ એકના બે થતા નથી. આખરે રાયસંગજી પોતે કચ્છી છાવણીમાં સાહેબજીને મળવા આવ્યા. ગુરૂ શિષ્ય બહુજ બાવપૂર્વક મળ્યા, બેઠ્યા. મામાને મારવા માટે જાડેજ વીરે ઝાઝાને બહુજ ઠપકો દીધો અને ઝાઝા, જાડેજ તથા બીજા રજપૂત બચ્ચાઓનું જે લોહી રેડાશે તેની જવાબદારી તેના ઉપર નાંખી. રાયસંગજીએ

યુદ્ધ બંધ રાખવા ચિનંતી કરી પણ સાહેબજીથી ઘોળ ધણીના છેલ્લા શબ્દો વિસરાતા નથી એટલે લડાઇ મુસ્તવી રહે એ વાત તો અશક્ય હતી.

“ઠીક ત્યારે, મામાનું વેર ભલે કાકો લે” રાયસંગજીએ પોતાના પિતાની અને સાહેબજીની જીની દોસ્તી સંભારી આપી.

“કાકો વેર લેશે, પણ ભત્રીજાને મારી નહીં નાંખે.” સાહેબજીએ ઉત્તર આપ્યો.

“કારણ ?”

“કારણ કે રાયસિંગ મારો શિષ્ય છે.”

આલાના જીવને શાંતિ વળી.

“યુદ્ધ કાળે યુદ્ધ કરવુંજ એ આપણો રજપૂતોનો પરમ ધર્મ છે. આવી વેળાએ બીજા સંબંધોને આડા દઇ રજપૂતાઇને લાંચ્છન લગાડતો ના આલા.”

“જેવી કાકાની મરજી.” આલો નમન કરી ઉઠે છે.

“કાકો આજે વૃદ્ધ છે. સાઠ ઉપર પાંચ સાત વહી મયાં છે. તું આજે જીવાન છો, ભર જીવાન છો. તારી હલ્લા હું નહીં લઉં. મારા શિષ્યને હું મારું તો મારો ઉદ્ધાર ન થાય પણ તારા મામા ઘોળ ધણી જડેજી જસાજીનાં વેણ ખાતર તને જીવતે મૃત્યા જેવો તો કરી નાંખીશ, હવે ભલે ધીંગાણાની તૈયારી કરો.” સાહેબજીએ છેલ્લો પડકાર આપી દીધો.

ગુરુ શિષ્ય છેલ્લી વખત ભેટયા, છુટા પડ્યા.

રાયસંગજી હજી સાહેબજીને છોડી જાય છે ત્યાં અવાજ આવ્યો.

“એ ઓલ્યાં ધ્રોળના પાદરવાળાં નગારાં ઉપર હવે ડાંડીઆ જરૂર દેજો બા”

રાયસંગજી પાછું વળી જુએ છે તો મામા જસાજીનો ચારણ. જાણને અંગે થયરાટી આવી ગઇ.

* * *

દેદાઓ આવી પહોંચે ત્યાર પહેલાં જાલા રાયસંગને બાજી ખેલી લેવી છે એટલે એણે પહેલો દોલ ધૂસકાઓ ને વાદને માર્યે નગારાં ઉપર ડાંડીઆ પણ દીધા. કચ્છનું કટક ન્હાનું છતાં નીડર હતું એટલે બન્ને કટકો સામસામાં આવીને અટક્યાં. તરવારો ઉઠાળી; ઝાટકા ઝટકાવા લાગ્યા; ભાત્રાઓ ભોંકાવા લાગ્યા કૈંક નરવીરોના હાથ પગ માથાં દેહથી દુર દુર જઇ પડ્યાં. રણવીરોની કિકિઆરી ને પડેલાઓની ચિચિઆરી વચ્ચે નગારાં પરની ડાંડીનો અવાજ જડેજાઓને અસહ્ય થઇ પડ્યો. નગારાંને જળવવા ઝાત્રાઓ શરૂ થઇ લડવા લાગ્યા, પણ જડેજાઓની ઝપટ આગળ એમનું કાંઇ ચાલ્યું નહીં. નગારાંઓનું સ્થાન એ સારાંયે યુધ્ધનું કેન્દ્ર સ્થાન બની રહ્યું. જાલો રાયસંગ જાતે જ્યાં તરવારઆજી કરી રહ્યો છે ત્યાં ખુદ સાહેબજી આવીને અટક્યા.

“ડાંડીઆ જાલી લ્યો જાલા.” સાહેબજીએ પડકાર કર્યો.

“શિરને સઢે છે કાકા” ઝાલાએ સામો ફેક્યો.

“રંગ છે ઝાલા. ધન્ય છે તારી જનેતાને.” સાહેબે શિષ્યને શાખાશી લીધો.

નગરાં પર ફરી ડાંડીઆ પડ્યા ને જાડેઝાઓ વિક્યાં, એવી તો સખ્ત કટાકટી ચાલી કે ઝાલાઓને ધાણુ નીકળી ગયો. સાહેબના ફરમાનથી રાયસંગ ઉપર એકપણ ધા પડતો નથી. આ સ્થળે રાયસંગ સિવાય બીજો દરેક દુશ્મન સૈનીક જોખમાઇ ગયો, ઝખમાઇ ગયો કે કિરતારને શરણે ચાલ્યો ગયો પણ એક વાત એવી બની કે કુચ્છળી સેનાનાઓએ જે રંગ જમાવ્યો હતો તેમાં સમૂજો ભંગ પડી ગયો. રાયસંગના એક પટાવતે સાહેબની સ્વસ્થતાનો લાભ લઇ તેના જમણા હાથપર ધા કરી લીધો. પટાવત બીજી પળે પૂરો થઇ ગયો પણ કારી ધા કરી ગયો. સાહેબના સાથીઓ પોતાના રાજવીર સરદારની આ દશા જોઈ રણસૂના બની ગયા પણ સાહેબ ઢઢ રહ્યા અને રાયસંગને યુદ્ધ માટે પડકાર્યો.

“કાકા, પહેલો ધા તમારો.”

“અપટ નહીં ઝીલાય, ઝાલા, માફ માની લે”

રાયસંગે ધાયત્ર થયેલા ગુરૂ ઉપર એક તાક્યો, બીજો તાક્યો, ત્રીજોયે તાક્યો પણ સાહેબ ગુરૂ તેના ત્રણે ધા આગાદ છટકાવી ગયો અને “હાણે હી હિકડો મૂંજો” આ શબ્દો

સાથે પોતાના ડાબા હાથે શમશેરનો ઐવો સપાટો ચઢાવી દીધો કે
 ઝાલો ડોકું સંભાળવા જાય છે ત્યાં તેના બન્ને પગ કાપતી તરતાર
 નીચેથી અટકી નીકળી. ધડાક દબને અલાનું ઘડ ધરણી પર
 જઈ પડ્યું; નગારાં પર ડાંડીઆ દેનાર નગારચીના હાથ જેમના તેમ
 થંભી ગયા.

“દે ડાંડીઓ.” કક કળ વળતાં ઝાલો ત્રાડ્યો.

“હી ગિન દાંડીઓ” એમ બોલતો લોહીઆળા હાથે જસાણના
 જોડા ઉપાડી ચારણ રણદાન નગારાં બાજુ ધર્યો ને “જુડીમ
 જુડીમ” ના અવાજ સાથે હળવદનાં નગારાંની જોડી પર ધ્રોણ
 ધણીની જૂતીઓનો અપાટો જમાવ્યો. રાયસંગે મ્હોં ફેરવી નાંખ્યું;
 એને ભોંત આવી ગઈ.

“બસ, દેવીપુત્ર! બસ.” સાહેબજીએ ડાબે હાથે ઇશારો કર્યો.

“જસાલામ સલામ હાણે ત પુગા નં.”

“હાણે પુગા જીએ સાહેબ!” નગારાંની જોડા ઉપાડી રણદાન
 ચારણ કચ્છી છાવણીમાં ચાલ્યો ગયો.

* * *

માળીઆને મેદાને અનેક લોથો પડી છે. અનેક અબમાય-
 લાઓ પાણી પાણી કરતા પાણી માટે ઝંખે છે. બચેલા સેનાનીઓ
 તરસ્યાની તૃષા છીપાવી છેલ્લા આશીવાંદ લે છે. આ બધાની વચ્ચે
 એક રાજવી ને એક રાજવીર છેલ્લી ઘડીઓ ગણતા પડ્યા જ.
 રાજવીર સાહેબજી પાણી માગે છે. “આવા ગિનો.” પાણી લાવ-
 નાર બોલ્યો.

“ઝાલેકે પિયારો.” સાહેબજીએ આજ્ઞા આપી. ઝાલો પાણી પીતો નથી. એની સ્થિતિ સાહેબજીના જેટલી ગંભીર નથી છતાં પણ જો વેળાસર પાણી ન પીએ તો એના રામ રમી જાય એમ છે. સાહેબજીનું અશક્ત અને વૃદ્ધ શરીર એક હાથે પ્યાલો લઈ ઝાલાના સીનાપર આવી પડે છે.

“પીઓ ઝાલા.” આદેશભર્યા અવાજે સાહેબનો શાંત તથા સત્તાદર્શક સ્વર નીકળ્યો.

ઝાલાએ આંખ ઉઘાડી સાહેબને નમન કીધું, પાણી પીધું.

* * *

સાહેબજીના શરીરમાંથી બહુજ લોહી વહી ગયું હતું. અશક્ત વધતી જતી હતી એટલે અંમને કચ્છી છાવણીમાં લાવવામાં આવ્યા, ત્યાં દૂરથી દેદાઓનો ડેકારો સંભળાયો. સાહેબના જીવને શાંતિ વળી ગઈ મારતે થોડે આવતા આમરના ભણુકારા એણે સાંભળ્યા. થોડો થે.લ્યો; આમર તંબુમાં દાખલ થયો.

‘બાવા, આંઉં આમર.’

“કેર, આમર?”

“જી, બાવા.”

“અદાકે ખબર ડયો કે સાહેબ ઉસ્યો” અદા એટલે ખેંગારજી બાવાનું સ્મરણ કરતો સાહેબજીનો આત્મા આ છેલ્લા શબ્દો સાથે પ્રભુનાં સાનિધ્યમાં પહોંચ્યો.

દેદાઓના આવી પહોંચવાથી રણુ મેદાન ઝાલા સન્ય બન્યું. હળવદની છાવણી લૂંટાઇ પુરાઇ ગઇ. સાહેબના દેહને યોગ્ય સંસ્કાર આપી વિનયી છતાં સાહેબ વિહોણું કચ્છી સૈન્ય કચ્છ તરફ વળ્યું; દેદાઓ દેસરા બાંજી વળ્યા. લુગમાં જ્યારે રાઓશ્રીને ખબર થયા કે સાહેબજી કામ આવ્યા ત્યારે એમના દિલને એટલો બધો આઘાત પહોંચ્યો કે થોડા દિવસ કાંઇની સાથે કાંઇપણ બોલ્યાજ નહીં. છેવટે જ્યારે હળવદનાં નગરાંની જોડ આલુવામાં આવી ત્યારે સ્વાભાવીક રીતેજ કચ્છનું ગૌરવ ભગૃત થતાં એટલુંજ કહ્યું કે—

“નગરા આયા પણ સાહેબ ઉરયા,” વધારે બોલીજ ન શક્યા* આ બતાવ પછી રાઓશ્રીને શરીરે અશક્તિ આવતી ગઇ, અને થોડાં વર્ષે સ્વર્ગ ગમન કર્યું.

હવે બીજી બાજી ઝલા રયસંગનું શું થયું તે જોઇ લઇએ. સાહેબજીએ પીવરાવેલું પાણી એને અમૃત સમાન નીવડ્યું. રણુ મેદાનમાં ખડેલી લોથોની સાથે એ પણ અશક્તિને કારણે પડી રહ્યા થયું.

* નગરાંની એક જોડી દરબારી નગરખાનામાં અને બીજી જૂજના જગતમંદિરમાં રાખવામાં આવી. રાઓશ્રી દેશજીના વાસમાં ઝાલારાજ રણુમલજી તરફથી નગરાં મોકલી દેવાનું કહેલું આવ્યું ત્યારે રાઓશ્રી તરફથી ઉત્તર વળ્યો કે જેવી રીતે લાવવામાં આવેલ છે તેવી રીતે લઇ જાઓ. સાચા રજપૂત બચ્ચાનો ઉત્તર આવોજ હોય.

જીવ ગયો નહીં. આવી સ્થિતિ તેની થઈ રહી છે ત્યાં હીંમળાજથી પાછા વળતાં આ યુદ્ધની ખબર થતાં મકન ભારથી પોતાના અતીતો સાથે તાબડોતો ત્યાં આવી પહોંચ્યા. તપાસ કરતાં કરતાં જુએ છે તો રાયસંગજનો અર્ધ ચેતનવંતો દેહ અતીતોને મળી આવ્યો. ભારથીને ખબર થતાં ત્યાં આવી ઝાલાનાં શરીરપર પાણી છાંટી જાગૃત કરી તેની સુશ્રુષા ચાલુ કરી દીધી; તેને એક ડાળીમાં નંખાવી પોતાની સાથે લીધા અને હળવદને બદલે દિલ્હીનો માર્ગ લીધો. દિલ્હી પહોંચતાં સુધીમાં ઝાલાના પગ ઉપરના ઘા રૂઝાવા લાગ્યા, રૂઝાઈ ગયા. શરીર પાછું અલમસ્ત બની રહ્યું પણ પગ તો ગયા તે ગયા.

મકન ભારથીની નામના દિલ્હીમાં મોટી છે. બાદશાહના દરબારમાં એના સન્માન સારાં સચવાય છે, કારણકે ખુદ શાહને ભારથી ઉપર સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા છે. શાહની કચેરીમાં ભારથીને વખતો-વખત જવાનું થાય છે ત્યાં ઝાલા રાયસંગને પણ તે સાથે લઈ જાય છે, પરંતુ આ રાયસંગ કાણ છે તેના કોઈને ખબર પડવા દીધી નથી. રાયસંગનું બળવાન બદન જોઈ શાહની નજર એના ઉપર ઠરતાં આવેા મજબુત બાંધેા આ પહેલવાને ક્યાં બાંધ્યો એમ એક વખત શાહ પૂછે છે ત્યારે મકન ભારથી કિત્તર આપે છે કે- મુદ્દે કચ્છમાં, આ બંકા પહેલવાને કચ્છના પાણી પીધાં છે.

વંકા કુંવર ને વિકટ ભડ, વંકા વાડીએ વચ્છ;
વંકા કુંવર ત થીએ, જ પાણી પીએ કચ્છ.

રાયસંગજીના કૌવતનાં વખાણુ સાંભળી શાહના માનીતા પહેલવાનની આંખમાં ઝેર વરસ્યું એણે જાણનાં જોરની મશ્કરી, ઠૂકરી. જાણાથી જીરવાયું નહીં, એટલે તેણે શાહી પહેલવાન એકોમલને લાંતો ત્યાંજ પડકાર્યો. સારી કચેરી સ્તબ્ધ બની ગઇ. એકોમલના મનમાં એમ જે આ ટાંટીઆ વગરનો ટંગડનાથ બાવા અતિતો ભેળો ફરી ફરી ખાઇ પી અલમસ્ત બની ફોકટનું દીલ ખડકી બેઠો છે. બાકી માંહેથી તો ફની મલ્લી જેવો પોલો લમ હશે એટલે તેને પળવારમાં દબાવી દઇ બાદશાહને બતાવી આપીશ કે દિલ્હીની શહેનશાહતમાં એકોમલ તો એકજ છે. પરંતુ ભાવિએ એને ભૂત્રાવ્યો. બન્ને મહારથીઓ ભેતભેતામાં એકબીજાને બાઝ્યા. એક હતો અતિતના વેષમાં જોરાતા ભેગીડા જેવો, બીજો હતો બાદશાહીની નોક જળવનાર કલગીવાળો પડછંદ પહેલવાન મલ્લોનો મલ્લ. શાહી પહેલવાન બાઝનાં તો બાઝ્યો પણ જાણની બાથની બીસમાં એવો તો બીસાઇ ગયો, પીસાઇ ગયો કે જાણની માફી માગે ત્યાર પહેલાં તો “સાહેબ ગુરૂ” ના નામોચ્ચારની સાથે અતિત પહેલવાને તેને ઉપાડીને જમીન પર એવા જોરથી પટકયો કે મલ્લરાજના પ્રાણુ ત્યાંને ત્યાંજ શાહની કચેરીને છેલ્લા સદામ ફરી ગયા, અને મલ્લમારૂ ટંગડનાથનાં હાથનો પંજો એવાં જોરથી દીવાનખાનાની દીવાલપર પડ્યો કે દીવાલનો ચત્તર સુધ્ધાં ચુસી ગયો, ખસી ગયો. કચેરીમાં હાહાકાર વર્તી રહ્યો. એકોમલની દુર્દશા જોઇ કેમ બહુ દિલ્હીની શહેનશાહતને આંખપ લાગી ગઇ હોય નહીં તેવી આંખપની આંધ બાદશાહનાં ચહેરાપર ફરી વળી.

“ભારથીજી ! આપકા પહેલવાન અતીત હે?”

“જી નહીં જહાંપનાહ. હમારા પહેલવાન મુલ્કે જાલાવાડકી રીયાસતે હલવદકા માલીક હૈ.”

ભારથીજીએ સાચી વાત કરી દીધી. પોતાનો પહેલવાન એક રાગના હાથે માર્યો ગયો એટલું જાણી બાદશાહને કૈંક સંતોષ થયો. શાહે વધારે પૂછપરછ કરતાં મકન ભારથીએ રાયસંગજીપર વીતેલી બધી વાત તેને સંજાળાવી દીધી. આ વખતે ગુજરાતના સુન્નતાન મુજફ્ફર સામે દિલ્હીથી શાહી સરદાર ખાનખાનાનને મોકલવાનું નક્કી થયું હતું એટલે ખાનખાનાનની સાથે જાણે રાયસંગજી પણ દિલ્હીમાં એ વર્ષ ગાળ્યા બાદ ગુજરાત તરફ રવાના થયા અને ત્યાંથી હળવદ આવી પહોંચ્યા.

રાયસિંહજી હયાત છે અને દિલ્હીમાં વસે છે એ વાત અત્યાર-સુધી હળવદમાં કોઇ જાણતુંજ નહોતું. માળીઆનાં રમખાણ બાદ હળવદમાં એવા સમાચાર પહોંચ્યા હતા કે રાયસંગજી માર્યા ગયા. આ અખર સાંભળી ઝહારાજની રાણીએએ રીતસર ચૂડકર્મ કરી નાખ્યું હતું, રાજમાં શોક પળાઇ ગયો હતો, અને રાયસંગજી હતા ન હતા થઇ ગયા હતા. પરંતુ એ વર્ષ બાદ જ્યારે જાણે હળવદ સુકતમે પાછા આવ્યા ત્યારે રાયતની અજબબીનો માર રહ્યા નહીં રાયત રાજ થઇ પરંતુ રાણીએની સ્થિતિ કફોડી થઇ પડી. એઓ તો ચૂડકર્મ કરી વૈધવ્ય દશા ભોગવી રહી હતી ત્યારે હવે કરવું શું? શું ફરી પાછા સંધવાના રાણુગર સજવા ને જાલાના મહેલમાં

મ્હાલવું ? નહીં નહીં. રાજપૂતાણીનો ચૂડો તો એકજવાર ભાંગે છે. બધી રાણીઓએ વૈધવ્ય ભોગવવાનું પસંદ કર્યું, જાણ સારું સંસાર માંડવાનું નહીં. રાણીઓનો આ નિશ્ચય સાંભળી રાયસંગજીથી ખોલી જવાયું—

“સાહેબ ગુરૂ ! આજે હું ખરેખર જીવતે મુઓ. ગુરૂ વચન મિથ્યા થાય નહીં.”

રાયસંગજીની આ દશા જોયા પછી માત્ર એકજ રાણીને—આવડી બાઇને—ધણી પર દયા આવી અને તેની સાથે આવી વસી; બીજી બધી અડગ રહી.

રાયસંગજી હજીવદમાં પાછા આવી ગયા છે અને પેતાની ધાક આજીવ્યાજી પાછી મેસાડવા લાગ્યા છે. આ હકીકતના ખબર મચ્છુકાંઠે દેદાઓને થયા. સાહેબજીની મદદે વેળાસર નહીં પહોંચવાથી માળીઆને મેદાને બનેલા બનાવને પરિણામે દેદાઓના દિલમાં દાગ લાગી ગયો હતો એટલે હવે તેઓ સાહેબનું વેર વાળી કચ્છનું કરજ ઉતારવા કટિબદ્ધ થયા. રાયસંગને પણ આટલુંજ જોઇતું હતું. બન્ને પક્ષો અટકયા, ખટકયા, અને હજીવદથી દશેક ગાઉ દૂર આવેલાં ધાટીલા * મુકામે થયેલાં ધીંગાણાંમાં દેદાઓને હાથે આલો રાયસંગ સાહેબ ગુરૂનું સ્મરણ કરતો રામ શરણુ થયો. શિષ્યનો આત્મા ગુરૂના આત્મામાં બિલીન થઇ ગયો.

* કચ્છનાં ન્હાનાં રણને કાંઠે આવેલાં આ ધાટીલા નામક ગામડાં પાસે કપ્તાન મેકમડોં જ્યારે છાવણી નાંખી પડ્યો હતો ત્યારે તેની છાવણી લંદાઇ થઇ હતી અને પોતે પણ માંડ બચ્યો હતો.

ચમત્કારિક—દિવ્ય શક્તિ. શક્તિસંજ્ઞવની વટી.

શરીરની સમગ્ર શક્તિને વધારનાર તથા એક એક અવયવની સુસ્તીને દૂર કરી જીવનની ચેતન શક્તિને દીપાવનાર આ શક્તિસંજ્ઞવની વટી પોતાના અત્યુત્તમ ગુણોનો ચમત્કાર દેખાડવામાં કદીપણ પાછી હટતી નથી. અનુસાહ અને મુખપરની ઝાંખને દૂર કરી પ્રત્યેક અંગમાં ઉત્સાહ, સ્ફૂર્તિ તથા તેજ આપે છે. પુરુષવહાનિની પીડામાં પડેલા અને તેમાંજ પોતાને પાયમાલ થતાં દેખતા પુરુષોને માટે તો આ શક્તિસંજ્ઞવની વટી એક ઉંચામાં ઉંચો ઇલાજ છે. ઘણે ભાગે શ્રીમંતોનાં શરીરોમાં ઘર કરી બેસતી વિલક્ષણ નળજાઈનું નામ નિશાન કઠાડી નાખવામાં શક્તિસંજ્ઞવની વટીનું પરાક્રમ અપૂર્વ છે.

કિંમત—ગોળી ૬૦ ની શીશી એકના રૂ. ૧૨.

,, ગોળી ૩૦ ની શીશી એકના રૂ. ૮.

અમારી આ ગોળીઓમાં કોઈને કંઈપણ કમીશન આપી શકાતું નથી.

તમારી નિરાશાને દૂર ધકેલી દેવા શક્તિસંજ્ઞવની વટીનું સામર્થ્ય અખૂટ છે એ ખાત્રી રાખશો.

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી

મુખ્ય પ્રાન્થ—કાલ્યાદેવી રોડ. | જામનગર (કાઠિયાવાડ).

યોગી.

કચ્છમાં યોગીઓનો પ્રભાવ એક કાળે અહુજ ધણો. આજે સાપ ગયા ને લીસોટા રહ્યા જેવી સ્થિતિ છે. યોગીરાજને રાજાઓ માને, જગીરદારો ને ગરાસીઆઓ સન્માને. સેવાધર્મનાં સ્થાન સમા એ યોગીઓનાં ધામે જનતાની સેવા અનેક રીતે કર્યા કરે. ભૂખ્યાને અન્ન, તરસ્યાંને પાણી, દુઃખીયાંને દિકાસો ને સુખીયાંને વાણીદ્વારા સારીયે રેયતના સંતાપ એ યોગીઓ ટાળે. ખીચડો રંધાય તો ખીચડો અને રોટલા ટાણે રોટલો યોગીરાજના અક્ષય પાત્રમાંથી કૈંકની ભૂખ લાંગી નાંખે. પોતે ભણે ભૂખ્યા સધ રહેતા હોય કે દૂધાહારી હોય પણ રાંકની રાડ યોગીઓને સાંભળેજ છુટકો. આવ્યા એક દૂધાહારી યોગીની બલીહારી કચ્છનાં અંબર ગામે દીડી. જૂજ, માંડવી, મુન્દ્રા એ બધાં આજ કાલનાં કહેવાય. જૂનું ગામ તો અંબરજ. અંબરને પાદરે ઝાડોના ઝુંડ, પાતાળીઆ કુંડ ને સતત વહેતી પાણીની નીકો. અંબર એટલે કચ્છની નીલી નાગરવેલ.

યોગી ભગવાનાચનાં દર્શન કરી અંબરીઆં પાવન થાય, અને સપરમા દિવસોમાં ગામગામના લોકો હાલના અન્યપાળનાં સ્થાનની

સમીપમાં ભગવાનાથ સમી મહાત્મ વિશ્વતિઓ સમક્ષ શિરે ઝુકાવી
ભવની ભાવઠ ભાંગી નાંખે. આજ દિનપર્યંત અન્યપાળની આસ-
પાસ અંજરના જે મોટા મોટા મેળા મલાખા ભરાવાનો રિવાજ
ચાલુ છે તે ભગવાનાથ સમા થોઝીરાત્તોને પ્રતાપેજ સમજવો.

નાથની તપશ્ચર્યા સમાપ્ત થતાં ગુરૂનો આદેશ મળ્યો કે “શિષ્ય
ભગવાગર ! તુમારા કામ સૌરઠમેં હૈ.” ગુરૂ વચન શિરપર ચઢાવી
અંજરને આશીર્વાદ આપી સંવત ૧૩૨૦ લગભગ ભગવાન ભગવા-
નાથે સૌરઠ ભણી પ્રયાણ કયું.

કરેં ગગનસેં ગાલીઠિં, ખાંધે ખણે અમ્ભ;
સે ગિરનારી જમ્ભલું, ડિનાં નોંધણુકે રમ્ભ.

જે ગિરિવર આકાશથી વાતો કરી રહ્યો છે, અને જેના રકંધ
પ્રદેશપર વાદળાં વીસામા લે છે, તે ગિરનાર પર્વતના પહાડી પ્રદે-
શનું સ્વામીત્વ પ્રભુએ રા' નોંધણુને તે સમયે આપ્યું હતું.

આયો નાથ હિન મુલકમેં, નિકયાં ધૂણી ધૂપ;
અમુજ બુજે ન બુજકે, પણ હિકડો નોંધણુ જૂપ.

રા' નોંધણુની નવાઇમાં મહાત્મા ભગવાનાથે એક એકાંત
સ્થાને ધૂણી ધુખાવી અડંગા લગાવ્યા, પરંતુ ધૂણીના ધૂપનો મહીમા
આસપાસ વસનારા અમુજ લોકો જાણી શક્યા નહીં. આપા થોગી-
રાજ સરીખા બુજ (જ્ઞાની) પુરૂષનાં મૂલ નોંધણુ સરીખો જૂપજ મૂલવી

શકે. ગામડીઆ થયા બેળા અને ખાવાની સત્તામણી થઈ ચાલુ જ્યાં સુધી નાથને માન વૃત્ત હતું ત્યાંસુધી તો ગિરનાર બોલે તો નાથ બોલે એવું અડગ વૃત્ત ચાલુ રહ્યું. ગામડીઆઓની સત્તામણી સહી લીધી પરંતુ જ્યારે વૃત્તકળ વીતી ગયો ત્યારે અબુજ મામ્ય જનતાની અતિશય અગ્નયખી વચ્ચે શાંતધીરનાથજી ધખધખતી ધુણીતો અમિ ઝોળીમાં પધરાવી રા'ની રાજધનીને પંથે પડ્યા. ખાલોજ આગળ ચાલ્યા જાય છે અને ભયભીત થયેલા સોરઠીઆઓનાં ટોળાંનો પ્રવાહ આ પ્રતાપી પુરુષની પાછળ પાણીનાં પૂરની જેમ વહેા આવે છે. આ ખનાવના સમાચાર રા'ને થતાં તેનાં શ્રદ્ધાળુ હૃદયને આઘાત પહોંચ્યો. એકદમ ભરી સ્વારી ને સામા ચાલી નાથને સન્માની જોગંદરના પાથ આગળ જૂનાંણાના ધણીએ શીશ નામી દીધું.

“કલ્યાણમ્ અસ્તુ ! કલ્યાણમ્ અસ્તુ !”

કુચ્છના નાથે સોરઠના નાથને આશીર્વાદ આપી ઉભે કયો. રા'એ યોગીરાજની ક્ષમા ચાહી અને સોરઠમાં વસવા વિનંતિ કરી. ભગવાનાથે રા'નું હૃદય વાંચ્યું ને વંચળી ગામથી અઢીક ગાઉને અંતરે એક રમ્ય સ્થાને ઝોળી હાલવી કે એજ અગિ દેવતાને પ્રકાશ ભાળી સોરઠીઆઓએ નાથના નામનો જય ધ્વનિ બોલ્યાવી સોરઠી ગમનને ગમ્યાવી મુક્યું. ભગવાન ભગવાનાથની ધૂણી એ દિવસથી આજ દિવસ સુધી નાથ પંચના સેવા ધર્મ પર પ્રકાશ પાડી રહી છે.

આ અદ્ભુત બનાવના બબર જેમ જેમ ફેલાતા ગયા તેમ તેમ એ મહા પુરૂષનાં તથા એ મહા ધુણીનાં દર્શને સારોયે સોરઠ પ્રદેશ ઉથલી પડ્યો.

સ્થળ મહીમા દિવસાનુ દિવસ વધતો ગયો. શંકર ભકત ભગવાનાથની ઇચ્છા થતાં યેગેશ્વર મહાદેવનું જે મંદિર ત્યાં બંધાયું તે આજે ત્રિનેત્ર કિંવા તરણેતરનાં શિવાલય તરીકે ઓળખાય છે. મંદિરની સ્થાપના થયા બાદ મઠની સ્થાપના પણ થઇ ગઇ અને જન સેવાના માનવ ધર્મનો સ્વીકાર શ્રદ્ધાળુ સોરઠવાસીઓએ કરી લીધો.

એ રમણિય સ્થાન સમીપ ધીમે ધીમે લોકોનો વસવાટ થવા લાગતાં ત્યાં એક ગામડું વર્ષી રહ્યું આસપાસની વૃક્ષ ઘટા-ઓમાંથી સંભળાતા કોયલડીના આલ્લાદક ટહૂકારાને કારણે એ ગામ કોયલડી કે કોયલી તરીકે જનતાની જીભે ચઢી બેઠું. ભગવાનાથના શિષ્યોએ પણ ગુરૂપ્રતાપે ગુરૂ મહીમા દીર્ઘ કાળપર્યંત ઝાળવી રાખ્યો, અને કોયલીના મહંતો જીવનની પવિત્રતા તથા પ્રરોપકારના સત્કાર્ય માટે નામના મેળવતા ગયા. મુસન્નમાની સત્તાના સમયમાં મહંત તુલસીદાસજીની જનસેવાથી પરમ સંતોષ પામી એ સમયના શાહી ફેજદારે કોયલી ગામ મહંતશ્રીને જંગીરમાં આપી દીધું. દુઃખીઆંને દિલાસો ને દુકાળીઆંને અન્નદાન એ તો આ મહંતોનો જીવનમંત્ર હોવાથી ઓગણોતેરા (સં. ૧૮૬૯) કાળ દુકાળ વેળા મહંત કૃપાલગરજીએ અનેક નિરઘરોને ગયાવી લીધાં. વર્ષા સંવત ૧૮૮૭ માં જીનાગઢના બાબી નવાબ બહાદૂરખાનજીને એ

સમયના મહંતશ્રી દામોદર ગરજના પરચા પડતાં નવાખસાહેબ કાયલીના નાથ પર અડગ શ્રદ્ધા રાખવા લાગ્યા એક સમયે નાથનાં દર્શને નવાખસાહેબ કાયલી મુકામે પધાયાં ત્યારે ખોડકું અને રંગપુર ગામો ગુરજને ચરણે ધ્યાં અને એઓશ્રીના માનાર્થે હાથી પાલખી ને મસાલચી આપી મહંતજીનો માન મર્ત્યો બહુ બહુ વધારી દીધો.

કચ્છમાંથી સોરઠવાસી થયેલા આ મહંતજીએને સ્વાભાવીક રીતેજ ઘોડાં પાળવાનો શોખ બહુજ ધણો. ઘોડીઓ એવી ઉંચી તુખમતી ઉછેરે કે કાઠીઓ દાંત કરડે ને કાનમાં આંગળાં ધાલે. યોગી ભગવાનાથનાં સોરઠ ગમન પછી કચ્છમાંથી નાથ જોગીઓ અવારનવારે કાઠિયાવાડમાં આવતાજ ગયા. જામ રાવળને જ્યારે હમીરજીસું દગો રમ્યા બાદ રાઓ ખેંગાર પાસે હટી જવું પડ્યું અને કચ્છ છોડવું પડ્યું ત્યારે અંજરના અજેપાળના જોગીઓ પૈકી નેપાલગર નામક જોગીરાજે જાડેજ રાવળ જામનું માન રાખી સોરઠમાં નવાનગર ઉપરાંત ભાવનગર ધ્રાજ અને ધ્રાંગધ્રાં ધામોમાં પણ નાથપંથના મઠોની સ્થાપના કરી દીધી.

સંવત ૧૮૬૭ માં ગાયકવાડ સરકારના દીવાન વિક્કલજ દેવજી તરફથી ભગવાગર સ્થાપીત ત્રિનેત્ર યાને તરણેતર મહાદેવના શિવાલયનું સમારકામ કરાવવામાં આન્યું હતું અને આજે પણ જસેં જસેં વર્ષનાં બ્દાણાં વાયા છતાં એજ શિવાલયમાં શંકરની આરતી ટાણે શ્રદ્ધાળુ સેવકોને મુખે કચ્છના યોગી ભગવાનાથના નામનો જ્યધ્વાન ગાજી રહે છે.

ભગવાન ભગવાનાથકી જય!!!

દાદા ભગવાનાથકી જય!!!

બેંકીંગ અને ધીરધાર : કચ્છી સાહસ.

અત્યાર સુધી કચ્છમાં એકપણ બેંક ન હોવાથી કચ્છી પ્રજાને ખુબ અડચણ વેઠવી પડતી તે હવે દુર થઇ છે.

કારણ કે

કચ્છમાં આ અમરી એકજ પેઢી છે કે જ્યાં નીચે પ્રમાણે કામકાજ કરવામાં આવે છે:—

અમારે ત્યાં શેર, સ્ટોક, પ્રોમીસરી નોટો, વોર-લેનો, બોન્ડો, વગેરેનું લેવાણુ, વેચાણુ થાય છે તથા તેનું વ્યાજ ઘર બેંકમાં વસુલ કરી આપવામાં આવે છે.

આગ, દરિયાઇ અને જીંદગીના વીમાને લગતું દરેક કામકાજ કરવામાં આવે છે. પરદેશના કોઇપણ ગામે ચેકો લખી આપવામાં આવે છે તથા ડીવીડન્ડ વોરંટો, હુડીઓ, ચેકો વગેરે વ્યાજખી લાવથી વટાવી આપવામાં આવે છે તથા ઇન્કમેટેક્સ વસુલ કરી આપવામાં આવે છે તથા દરેક જાતનું બેંકીંગને લગતું કામકાજ કરવામાં આવે છે.

વિગત માટે મળેા અથવા લખો:—

કેશવજી પ્રેમજી એન્ડ કું.

બેંકર્સ, મર્ચન્ટ્સ અને ઇન્શ્યુરન્સ એજન્ટ્સ.

૬૦ વોંકળા ફળોયા—ભુજ (કચ્છ).

લીલાંજળા.

લી મહાગાનાં દરબારી ખોરડાંની ડેલીએ ડાયરો જામી પડ્યો હતો; ડેલીનાં દ્વારની બહાર ચોકીદારો ચોકી કરી રહ્યા હતા; ડેલી પાસેથી કોણ પસાર થાય છે તેની તકેદારી બરાબર રાખવામાં આવતી હતી અને ઓળખીતા આદમી સિવાય અન્ય કોઈ એ ડેલીને ઉંબરે પગ મૂકવાની હિમ્મત પણ કરી શકતું નહોતું.

ડાયરામાં વાત ચાલી.

“સેજક બાપૂ! આમને આમ તે કચ્છમાં હવે કેટલા દહાડા કાઢશું? મારો જીવ આ જૂનમાં જરાયે બેસતો નથી.”

“જો એમ હોય તો ઉડી પડો સોરઠમાં.” સેજકજીએ બોલનારની જીભ બંધ કરી દીધી.

“રણમલજી ખરી વાત કહે છે બાપૂ. કચ્છમાં પડ્યા રહી આ રીતે કટાઈ જવું તેના કરતાં ધીંગાણું કરી દુશ્મનને હાથે કપાઈ મરવું બલું બા.” એક બીજા ગોહેલ રજપૂતનાં પેટનું પાણી ઉછળ્યું.

“હીક. ત્યારે તો રાણાજી, તમે પણ પૂરાવો સાથ રણમલ્લજીને ને કરો ધીંગાણાં” સેજકજીએ આ બીજા ગોહિલને ટાઢો કર્યો, ત્યાં ત્રીજો બોલ્યો.

“બાપુ, આમ બેઠા રાખશો તે કેમ પાલવશે? વખત જેમ જાય છે તેમ દુશ્મન બળુકો બનતો જાય છે. જેજે ક્યાંઈ બૂજનાં પાણી ભારે ન પડી જાય.”

“તો તમે પણ હળવાં કરી આવો ભા.” ટાઢે કોકે આ ત્રીજાને પણ સેજકજીએ શાંત કરી દીધો. ડાયરામાં શાંતિ પ્રસરી રહી. સેજકજીના પેટમાં થું વાત છે તે કોઈ જાણતું નથી, અને કોઈ પૂછે તેને પાછું પડવું પડે એટલે સૌ કોઈ મૌન ધરી બેઠા એટલે તેણે સૌને સામટો જવાબ વાળ્યો—

“જીઓ ભાઈઓ, એમ મૂંઝાણે તો મસાણું ભેળું પણ નથી થવાતું. તમને જીવાનીઆઓને આજીવણી વાતું સાંભરે એટલે લોહી ઉછળે પણ અમે તો એવી કૈંક કાળી ઘોળી જેઈ નાંખી એટલે કટાણે જીવ ઉકાળા કરવા અમને કેમ પાલવે? ઉતાવળે ક્યાણા તો ઓછાજ ભરાય છે. તમારા દિલ દાઝી રહ્યાં છે તેના કરતાં મારા મનની હોળીઓ અદકેરી બળે છે બા; બાકી તીર ને તરાર તો તક આવે લલાં.”

સેજકજીના શબ્દોએ ડાયરાના મોટા ભાગ ઉપર સારી અસર કરી પણ રણમલ્લ જેવા જીવાનો એમ ક્યાં સમજે એવા હતા. એનાથી રહેવાયું નહીં એટલે બીજો પાસો ફેંક્યો—

“સેજક બાપૂ કહે છે તે ખરું હશે પણ હવે મારું માનો તો આપણે બધા સાથે મળી રા’ બાવા પાસે જઈએ અને ચોખ્ખી વાત કરી દઈએ કે બાવા! આ ભૂજના વાયરા હવે અમારાથી સહેવાતા નથી. કાં અમને મદદ આપો અને કાં અમને અમારું ધાયું” કરી લેવા દે. બોલો બેલીડા, શું વિચાર છે સૌનો?”

“એસો, રણમલજી એસો. જરા મારી વાત વધારે સાંભળી હ્યો અને પછી આવડા અધીરા બનો. શું તમે એમ માનો છો કે રા’ બાવાને કાને વાત નાંખવામાં અમે કશીયે કચાસ રાખી છે? કે શું બાવો દાથ પગ જોડી બેસી રહ્યા છે અને આપણા માટે કાંઈપણ પેરવી કન્ટા નથી? જો એમ માનતા હો તો તમારી મોટી ભૂલ થાય છે. કચ્છના ઝમ્મસો ક્યારનાયે આપણા મુલકમાં પહોંચી ગયા છે. જોઈતી બતમી રા’ બાવાને બરાબર મળતી રહે છે. ખાનગી ખબરોની તે તમ પાસે કેટલીક વાતું કરું? સીહોરતું ચલીઉં પણ ક્યાં ઉડે છે તેનાયે વાવડ ભૂજના દરબારમાં પહોંચી જાય છે. માટે આકળા થાઓ માં, ને ટાણાં ઉપર તૈયાર રહેજો એટલે જાણે બસ.’ સેજકજીના શબ્દોએ ડાયરાને હૈયા ધારણ આપી દીધી. સારાયે ડાયરાનો રંગ બદલી ગયો અને ‘ભલે બાપુ, ભલે બાપુ’ બોલતા રાણીઆ રખારીએ કસુંબાનો અમલ ચાલુ કરી દીધો.

* * *

અત્રે હવે ડાયરાને અમલતા અનુરાગમાં અમન ચમન કરતો મૂકી આ ગોહિલ મંડળી કચ્છમાં શી રીતે આવી ચઢી તે વિષય પરનો પડદો ઉપાડી લઈએ. વાત એમ હતી કે—

રા' ભારા જી વારમેં, ગોયલ મિડયા ખુવાર;
સીહોર મિંઝાનું સટકી, ખાધછ કચ્છ જીવાર.

* * *

ખાધછ કચ્છ જીવાર, ગુવાર પણ કચ્છી ખાસો;
રા' ભારા જે રાજમેં, ડિનો સીહોરકે પાસો.

* * *

હરભમ ગોહિલ રાજજો, અખેરાજ કુમાર;
હથ્થ ઝલે ભારો વડો, જાડેજો સિલધાર.

* * *

જાડેજો સિલધાર, ભૂપત કચ્છ ધરા મયા;
ડિનિ ગોયલ કે આસ, મુણ્ણ આઘ આશાપુરા

* * *

ત્યારે કચ્છમાં રાઓશ્રી ભારમલ્લજી પહેલાનું રાજ હતું વડા
ખેંગારજી ખાવાના આ દીકરાની દોઢીએ નવ નવ તો રણુમોહોલ
જેમાં નવ નવ રાણીઓ વસે અને એ નવ રાણીઓમાં સીહોરવાળાં
ગોહિલ આશ્રી લીલાંજીયાનાં માનની તો અવધી રા'ના રણુવાસમાં
સીહોરવાળા ખાધને લીધે આનંદ મંગળ વર્તી રહેતો લીલાંયા પદ-
રાણી નહોતાં છતાંપણ પદરાણી જીવુઆ વાધેલી પણ લીલાંયાનો
બોલ ન ઉઠાપે તો પછી રા' ભારાના ભાર શા કે ગોહિલાણીનો
બોલ ના ઝીલાય? લીલાંયા ને વાધેલીઆ કેમ જાણે એકજ હોયની

“ સર્વદેશ ”

કચ્છને નૂર.

રા' ભારા.

મહારાજાશ્રી દેશગણ (બીજા) નો દરબાર.

એવો તો બન્નેમાં મેળ. દેહ જુદા પણ દિલ્લમાં એક એવો તો બન્ને વચ્ચે પ્રેમ. પરિણામે લીલાંબાને પ્રતાપે રા' ભારનો ધરસંસાર સુખી હતો કારણકે શોક્ય સંતાપની જવાબાઓ એના રણવાસમાં નહોતી અળતી. ગોહિલ વીસાળ સ્થાપીત સીહોરની ગાદીએ તેના પૌત્ર રતનજી ગોહિલ આવ્યા, જેણે પોતાની કુંવરી લીલાંબાનું સગપણ ભૂજના રાજકુમાર ભારમલ્લજી વેરે કરી ભારે ધામધુમથી ભૂજ ખાતે લગ્ન પ્રસંગ ઉજવ્યો. આ લીલાંબાના બંધુ હરભમજી એમના પિતાશ્રી રતનજીના સ્વર્ગવાસ બાદ સીહોરની ગાદીએ આવ્યા, પરંતુ માત્ર બે વર્ષ થયાં ન થયાં ત્યાં તો સંવત સોળસેં ધટોતેરે (સં. ૧૬૭૮) હરભમજીએ પણ દેહ છોડ્યો અને સીહોરની ગાદી માટે ગોહિલોમાં ગુચવાડો ઉભો થયો.

હરભમ ગોહિલ અખેરાજી નામનો બાળ કુંવર મૂકી ગયો પણ છોકરાંથી કાંઈ ઘાસ પીવાય છે. એ નિર્બળ બાળકનો સાથ કેાણુ કરે? “એળખ્યો એ અખાને.” હરભમના ભાઈ ગોવિંદ ગોહિલે ભત્રીજા સામે તાગડો રચ્યો. ગોવિંદ કાકાએ રૂપેરી ને સોનેરી ગંજોલીઓનો મારો એવો ચલાવ્યો કે બાળા રાજનો પક્ષ ગળી ગયો, નિર્બળ બન્યો. ગોવિંદજી ગોહિલ રક્ષક ટળી રાજગાદીનો ભક્ષક બન્યો. અખેરાજની આણુ ઉડી ગઈ; ગોવિંદનાં ગીત ગવાવા માંડ્યાં.

આ વાતના બપોરે ભૂજ ખાતે થતાં લીલાંબાના દરબારમાં શોકનાં વાદળ વધારે ધેરાયાં. ભાઈ હરભમનો સોગ લીલાંબેન પાળી

રહ્યાં હતાં ત્યાં ભત્રીજાન પર પડેલી આકૃતથી કુછાની દિવંગીરીનો પાર રહ્યો નહીં.

“મારાં ભાભીશ્રીએ ખીજું કાંઈ કહેવરાવ્યું છે?” બાની વડારણે સીહોરથી આવેલા અસ્વારને પૂછ્યું.

“હા, ખીજું ઇ જે અખેરાજને હવે તમારા સિવાય ખીજાં કોઈનો આશરો નથી.”

પાડદા પાછળથી આ જવાબ બાએ સાંભળ્યો.

બાના સવાલો વડારણ પૂછતી આવે છે, સીહોરનો વિશ્વાસુ હજુરી જવાબ દેતો આવે છે.

“અખેરાજજીને સીહોરમાં રાખવા એ સલામતી ભરેલું છે?”

“મારા રવાના થવા સૂધી તો વાત કાંઈ વધારે વિક્કરી નહોતી પણ પાછળથી જે બન્યું હોય તે ખરું. રાજનાં કામ છે એટલે વિશ્વાસ તે કોના ઉપર મુકાય બા? તેમાં પણ આ તો વળી ગોવિંદ કાકો.”

“હા, માઈ માનવું પણ એવુંજ છે. માટે તું અહીંથી એકદમ વધો જા અને મારાં ભાભીજીને કહે કે સીહોરમાં સલામતી ન હોય તો જુજ ભેળાં થઈ જાઓ. અખેરાજજી હશે તો સૌ સારા વાના થઈ રહેશે. જેટલાં વિશ્વાસુ માણસ હોય તેટલાંને આ ખાજી

એક યા ખીજે ખ્હાને રવાના કરી દો; અને તમે પોતે પણ અખેરાજીની સાથે આંહી આવી જાઓ.”

“તમારું કહેવું બરાબર છે બા. શિર સન્નામત તો પધડીયાં બોત.” હજુરીએ બાની વાત સ્વીકારી.

“એકવાર અખેરાજને આંહી આવી જવા દો અને પછી જોઇ દ્યો કે સીહોર મહારાજ રતનજી ગોહિલની દીકરી સીહોરનાં રાજનીજ પાંચડી ભત્રીજાના માથાંપર મૂકે છે કે નહીં. મારો અખેરાજ આ બાબત આવી જાય પછી જોઉં છું કે કાકો કેવાંક રાજ ભોગવે છે.”

“ધણી ખમાં બાને. તમારા શબ્દે શબ્દ મોટાંબાને કહીશ, ખીજું કાંઈ બા !”

“તું તૈયાર થા એટલે તને બે ચીજ મોકલાવીશ. એક વીંટી ને ખીજી કટારી. બન્નેને જીવની પેઠે જાળવજે. કુંવર અખેરાજને આ તર્ફ આવતાં રસ્તામાં ક્યાંય નાણાની જરૂર પડે તો તે રાજમાં એ વીંટી બતાવતાં પૈસાની ભીડ ભાંગી જશે.”

“અને કટારી?”

“રસ્તામાં ક્યાંય જોખમ જેવું જણાય તો એ કટારી. જો એ કટારી આવી હશે.”

“કચ્છ કટાર” બાશ્રીએ મોકલાવેલી કટારી ઉપર હજુરીએ શબ્દો વાંચ્યા.

“હા, એ શબ્દો હશે. કચ્છ કટાર ખતાવશે ત્યાં નિર્ભય બની જશે.”

“ઘણી ખમાં બાને. ત્યારે હવે જાઉં ?”

“હા, જા; અને મારી ઇચ્છાનો અમલ તુરત થાય તેમ કરી દે.”

“ઘણુ જીવો લીલાંજીયા.”

* * *

રામજી હજુરી મારતે ઘોડે ભુજ છોડી સીહોરને પંથે પડ્યો. ત્યારે હજી ભાવનગર નહોતું; ભાવનગરનું નામ નિશાને નહોતું. સીહોરની સીમમાં ઓળખીતાને ત્યાં ઉતારો કરી રાત થતાં અખે-રાજજીના દરબારમાં પહોંચ્યો, ને સીધો રાજમાતા અણુજીયા પાસે ગયો. એક ઓરડામાં બા બેઠાં છે અને ઓરડાની બહાર ઉંબર પાસે રામુ હજુરી બેઠો છે.

“રામુ, શું ખબર લાવ્યો ?” રાજમાતાએ વાત ઉચારી.

“ખબર સારા, વખત પ્રમાણે.”

“પ્રુધ્યાની તબિયત સારી ?”

“બીયારાં તમારંજ નામ જખી રહ્યાં છે.”

“એના વિના હવે આપણું કાણુ છે ?” બાએ નિશ્વાસ મૂક્યો.

“એક બારણું તો ઇશ્વર પણ ઉઘાડું રાખે.” રામુએ બાની વાત ઝીલી.

“આંહીની તો તને શી ખબર હોય?”

“ના બા; મારા ગયા પછીની નવી જીની કાંઈ જાણતો નથી.”

“લે ત્યારે સાંભળ. બાજી સાવ કથળી ગઈ છે, અને જોખમ વધતું જાય છે.”

“કોણે કહ્યું બા?”

“મોકલજીએ.”

“મોકલજી તો કાકાના પક્ષમાં ભળી ગયા છે નાં?”

“બહારના દેખાવમાં એમ બન્યું છે ખરું, પણ અંદરખાનેથી આપણાજ છે.”

“લલા! એટલાં પણ ધન લાગ્ય. બીજું કાંઈ બા?”

“બીજું એમ જે મારું તો જે થવાનું હશે તે થશે પણ અખુલાને.....” માની આંખો ઝળઝળી.

“સમજ્યો, સંધુએ સમજ્યો. એ વાતની હવે ચિંતા ફિકર મ કરો. ભૂજનો રા’ આપણે પડખે છે. લીલાંબાને પણ એજ ચિંતા થયાં કરે છે એટલે એમણે કહેવરાવ્યું છે જે પહેલી તકે ભૂજ ભણી આવી જાએ, પછી બધુંયે જોઈ લેશું.”

‘શું તું ખરું કહે છે? તારી વાત સાંભળી મારાં જોણી-આંમાં નવો જીવ આવે છે.”

“અરે એટલુંજ નહીં પણ રતનજી ગોહિલની દીકરી હોઉં તો ગાદીની પાઘડી અખૂભાને માથેજ પહેરાવું એમ પણ કહ્યું, આંહીથી કચ્છ જતાં રસ્તાની ચિંતા ફિકર પણ ટાળી નાંખી છે. એકવાર આંહીથી છુટો એટલે પછી કચ્છ છે ને સિહોર છે. ગોવિંદજી જેવા તો કૈકને રા’ ભારો ચપટીમાં ચોળી નાંખે એમ છે.”

“હાસ ! કુધ્યાની હું ભવોભવની ઓશીંગણુ થઇને રહીશ. એક કામ કર; પ્રાગને કહીએ પરોઢીઆં પહેલાં મોકલજીને મોકલી દેજે.”

“બહુ સારું બા. રાતનાં સુખે સૂતાનું પણ ન મળે ત્યાં કોણુ રહે માજી ?

બીજી કાંઇ તૈયારી કરી રાખું બા ?”

“હા એટલીજ જે તારાથી બને એટલાં ઘોડાં સીમમાં તૈયાર રખાવજે. બાકી તો મોકલજી આવે એટલે ભૂજના સમાચાર આપી ચોક્કસ વાત ખીલે બંધાય.”

બહારની ઓસરીમાં આવતાં રામું જરા વિચાર કરતો ઉભો છે ત્યાં પ્રાગનો અવાજ હળવેથી સંભળાયો.

“કોણુ રામું ?”

“હા, ભાઇ પ્રાગ.”

અન્ને લાઇઓ હેતથી મળ્યા, ભેટ્યા. પ્રાગે અધીયે વાત રામુંને સંભળાવી અને જે દિ જાય છે તેમાં જોખમ વધતું જાય છે એમ પણ કહી દીધું.

“આપણા કટકે કટકા થઇ જાય તેમાં વાંધો નથી પણ અખુલા સીહોરની નવાઇમાંથી નીકળી જાય તો જગ જીત્યા.”

“જો ભગવાન. અધીયે ઠીક થઇ જશે પણ એક કામ કર. માજીની ઇચ્છા મોકલજી સાથે વાત કરવાની છે માટે રાતોરાત મળી એમ એને જણાવી દે.” પ્રાગે માજીનો સંદેશો આપી દીધો.

“હમણાંજ મોકલ આપુને હાજર કરી દઉં. એણે તો આ ટાણે લલી લજવી છે જા. એના વડે તો કાકાની બાજી ઉંધી વળી જશે.”

મધરાત વીતી જતાં મોકલજી આવે છે.

“જા, અટાણે જોલાવ્યો?”

“કુચ્છના સમાચાર આપવા છે. કુષ્માએ જૂજનો માર્ગ ખતાવ્યો છે, અને ભત્રીજાને સીહોરનાં રાજની પાઘડી પહેરાવવાનાં પાણી લીધાં છે, પણ આંહીથી છટકાય કેમ?”

“મારા મનની મૂંઝવણ ટળી ગઇ મા. આંહીથી સટકાને રહેવું કયાં? એ વિચારમાં માઈ મન મુંઝાયા કરતું હતું, પણ

તેનો તોડ નીકળી ગયો એટલે હવે ગોવંદ કાકો પણ લલે જોઈ લે. માજી, જરાય ચિંતા ફિકર મ કરો. અખુભાની જીંદગી કેટલી જોખ-મમાં છે તે હું સારી પેઠે જાણું છું અને કાકો એની કળા વાપરી શકે ત્યાર પહેલાં કચ્છનાં ઝાડનાં ક્યારનાયે આવી ગયા હશે. ખેલી લે તારી બાજી, ગોવિંદા! ખેલી લે.”

“જરા ધીમે, મોકલજી! જરા ધીમે. વાયે વાત સંચરી જાય. મને તો ઠીક, પણ અખુભાને કચ્છમાં ઉકારી દો એટલે બસ.”

“જો જોગમાયા. તમારી સાથે મારો પણ બધોયે સાથ કચ્છમાં આવી બેસશે પછી કાંઈ.”

“પછી તો જે થવાનું હશે તેજ થશે, પણ આંહીથી છુટવાની શી તદખીર કરી છે તે કહો એટલે તે પ્રમાણે તૈયારીમાં રહેવાય.”

“જીઓ મા, મોટા દરવાજા ઉપર બધાયને ફેડી રાખ્યા છે ગોવંદ કાકે મને સોનાં રૂપાંથી નવાજી નાંખ્યો ને હજી પણ નવા-જતા જાય છે, એ બધું સોનું રૂપું આપણા કામમાં વપરાતું જાય છે. વળી આવાં સારા કામમાં સાથ કેણુ ન પૂરાવે? સૌને એમ છે જે અમારો ખરો ધણી આફતમાંથી બચે તો સાફ.”

“ને મારા દર દાગીના વાપરી નાંખોને. મારે એ હવે શા કામના છે?”

“જરૂર જણાશે તો તેમ પણ કરશું. અત્યારે એ બધું સાથે સાટવી લેવાની વેતરણમાં રહો. એ દિવસ પછી ગોવિંદજી બહાર ગામ જવાના છે એટલે એ તકનો લાભ લઇ રતોરાત આપણે અહીંથી સરકી જવાનું છે. સહુએ છુટું છુટું જવાનું છે અને ક્યાં મળવું તે પણ મેં નક્કી કરી રાખ્યું છે. તમારી વેલડી વહી જાય એટલે થયું. વધારે ખર્ચ પ્રાગ સાથે મોકલોશ.”

* * *

“એલા એ મોટે દરવાજે કીયા મૂઆ છે રે?” ગોવિંદ ગોહિલે ત્રાડ મારી.

“અમે છીએ બાપુ, અને હજી તો જીવતા છીએ.” જીવાએ જવાબ વાળ્યો.

“જીવા, તારી આંખમાં ધૂળ નાંખી અણોજીબા વહ્યાં ગયાં ને તું મૂઓ નહીં!”

“અરે બાપુ, આ અંપેથી તો સીહોરનું ચલીઉંએ નથી ચુક્યું, આ તમે શી વાત કરો છો?”

“મારા હાળા બધાયે દરવાજો એની એજ વાતો કરે છે. જરૂર કાંઈ ભેદ છે. જીવતા સાચું બોલ નકાં તારી જીવતે ચામડી ઉતરાવી નાંખીશ.”

“મારાં એવાં નસીબ ક્યાંથી જે મારી ચામડી સીંદોરના શિરતાજને કામ આવે? પણ મારા પાછળ ખારમું બાપુને કરવું પડશે; ઘરમાં ધંટીએ નથી ને હનુમાનજી હડીકું કરે છે. ગરીબ માણસને મારવો હોય તો મારો, પણ છોકરાંને જીવાડજો બાપુ.”

“ખીચારો મને તો રાંક માણસ જણાય છે.” ખેતોજી ગોહિલ ગોવિંદજીનો ગુસ્સો શાંત કરવા લાગ્યા.

“નારે મારો હાજો જેટલો બહાર છે તેટલો માંહે છે. એના વિના કોની માએ શેર સુંક ખાધી છે જે મોકલજીથી મળ્યા જાય ને મને આ દી દેખાડે. બોલ જીવલા સાચું બોલ, નકર આ કાકી દીઠી છે કે?”

ગોવિંદજીએ જીવાને વધારે ચીકાસવા મ્યાનમાંથી તલવાર ખેંચી.

“દીઠી, બાપા દીઠી. ગોવિંદજી ગોહિલની તલવાર તો સારાચે મુલકમાં પ્રખ્યાત છે. એવા મારાં ધનલાગ ક્યાંથી કે એ તલવાર આ ડોહાના ડોકાંને પવિત્ર કરતી જાય. જય જોગમાયા! ધા કરી લ્યો બાપુ ને આ જીવલાનું જીવતર સુધારી દો ગોહિલ?”

ડોસો દ્રઢ રહ્યો.

ગોહિલે તલવાર મ્યાન કરી.

“ખેતાજી શું કરવું? ગુન્હેગાર ખોળી ન શકીએ તો આપણી હાંસી થાય. માજે મોકલજીએ પણ કરી નાં!”

“બાપુ હમણાં એ વાત જરા ટાઢી પડવા દો. હાલ એ વાત તાજી છે ત્યારે સૌ ચેતતા રહેશે એટલે ચોરટા એમ હાથ આવશે નહીં. થોડે દહાડે કાંઈકની કાંઈક ચુરચુરાટ ચાલશે ત્યારે એ ભાગ-ળીઆઓનું ભોપાળું બહાર પડી આવશે.”

“અને આપણું પણ ભેળું.” ગોવિંદજી ભોડું હસ્યો.

“આપણું કેમ?”

“આપણો ચોકી પોરો એટલો ઓછો એમ.”

“હ્યો ત્યારે એક યુક્તિ દેખાડું, દરેક ભાગોળે આપણો એક એક વિશ્વાસુ માણસ ખીજની સાથે ગોઠવી દધએ, જે જુના માણસોની વાતો સાંભળ્યા કરે ને આપણને ખબર દીધા કરે.”

“ભલે થવા દે એમ, પણ માણસ ઓળખીને મોકલજે હો.”

“તી તમે છૂટા. ખેતાજીના કામમાં પોણીવીસ નહીં હોય.”

“જીવા આંહી આવ. જો અખુલા ને એની મા આંહીથી નાશી છૂટયાં છે ને પારકા મુત્રકમાં વસી આપણું ભુંડું ખોલશે. મોકલજી પણ એના ભેળા ભળી ગયા છે. આપણા રોટલા ખાઈ આપણું જ ખોદશે.”

“ખરી વાત છે બાપુ આજે સાચાનો જમાનો નથી. તીમક-હલાલી તો નામનીજ રહી છે.”

“માટે તું હંમેશાં સાબદો રહેજે ને તપાસ કરતો રહેજે કે ક્યે દરવાજેથી એ બધાં વહ્યાં ગયાં.”

“એ બાપુ છૂટા તમે એ મારું કામ. ઘણી ખર્ચાં મારા ગાદીપદ્મીને.”

ગોવિંદજી પોતાનાં માણસો સાથે ચાલ્યો બીજા છે. થોડા દિવસ પછી ખબર પડે છે કે જીવાનાં ઘરનાં જત્રાએ ગયાં છે અને જીવો પણ ક્યાંય જોવામાં આવતો નથી.

“ત્યારે તો એમ.” ગોવિંદજી હાથ પછાડી બેસી રહ્યા.

“ને બાપુ જીવલે એક ચીડી મોકલી છે.” એતોજ બોલ્યો.

“કેના ઉપર? જીવલાની ચીડી!”

“આપના ઉપર. માળે કીધી ના!”

“શું જ?”

“માંહે લખ્યું છે જે આપની તરવારને માટે ઉઘાડું માથું રાખી ભૂજની બજારમાં ફરવાનો છું. માટે ભૂજ પહોંચું ત્યાર પહેલાં પકડવો હોય તો ઘોડા દોડાવી લેજો.”

“મારો, નાક વાઢી હાથમાં મૂકતો ગયો. બીજું કંઈ?”

“બીજું એમ જે અખૂંત્રા ગાદીએ બેસશે ત્યારેજ પાઘડી પહેરીશ.”

ગોવિંદજી સાસ ખાઈ ગયો.

“ ઠીક ત્યારે આખોયે સંગ કચ્છ લણી વળ્યો એટલી વાત ચોકસ. બાજી બધીયે બગડી ગઈ.”

ગોહિલે નિશ્વાસ મૂક્યો.

* * *

અણોજીઆ કુંવર અખેરાજી સહીત ભૂજને પાદરે આવી પહોંચ્યાં છે. સાથે નીમકદલાલ ગોહિલ સરદાર મોકલજી ઘોડી નચાવી રહ્યા છે. વાછાણીઓ ને દેવાણીઓ હરભમ ગોહિલને સંભારી એના દીકરાને પડખે પોતાના માણસો સહીત સંકટના સમયમાં સાથ પૂરાવી રહ્યા છે. ડાંગાળા રખારીઓ સીહોરના સાચા ધણી સાટે વતન ત્યાગ કરી કચ્છનાં પાણી પી ચૂક્યા છે. વાછાણી કેશવજી, વાછાણી મકનજી, દેવાણી માત્રોજી, દેવાણી કાનોજી, રખારી ભાંઝો, રખારી નાથો વગેરે જાણીતા જનોના સથ સહીત અખેરાજીની અસ્વારી ભૂજનાં પાદરમાં થંભી ગઈ છે, ત્યાં લીઝાંઆનો રથ આવી પહોંચે છે, ધુધ્યા ભત્રીજાના દૂખડાં લે છે, છાતી સસરો ચાંપે છે, હરભમ ગોહિલની છપ્પી નજર આગળ તરી રહે છે નણંદ ભોજાઈની આંખોમાંથી ગંગા યમુનાં વહ્યાં જાય છે, ગોહિલોની સારીયે ઢાવણીમાં શોક અને વિષાદની છાયા ફરી વળી છે; કેમ જાણે હરભમ ગોહિલ સીહોરનો ગાદીપતી તેજ દહાડે સ્વર્ગે સંચર્યો હોય નહીં ?

કચ્છ દરબાર તરફથી ગોહિલો માટે ઉતારા પાગરણ વગેરેનો બંદોબસ્ત થઈ ગયો છે. અખુજાની જીંદગી બચી તેના માટે સૌને

આનંદ થયા કરે છે ને સીહોરની ગાદી પાછી મેળવવા માટે પ્રયાસો ચાલી રહ્યા છે.

વખત જેમ વીતતો ગયો તેમ કેટલાકને ભુજમાં ભમવું ભારે પડતું જણાયું, કેટલાકને સીહોરનાં સ્વપ્નાં આવવા લાગ્યાં, કેટલાકને ગોવિંદજી સામે તરવાર ખેંચવાની ઇચ્છા થઈ, કેટલાકને એમ લાગ્યું જે રા' ભારમદ્દલ કાંઈ કરતા નથી ને કેટલાકને ભુજનું પાણી પણ વાઈ લાગ્યું. પરંતુ સેજકજી ને મોકલજી જેવા જાણકારો જ્યાંસુધી સૈના મોવડી હતા ત્યાંસુધી કોઈનું કંઈ ચાલતું નહીં: અને વાછાણી દેવાણી વગેરે જેવા ડાહ્યા માણસો એ સંગમાં હતા એટલે એકંદરે ગોહિલોના જૂથમાં કોઈ પ્રકારનો અંટસ પણ પડતો નહીં.

આ અરસામાં આપણે આરંભમાં જોઈ ગયા તેમ સીહોરી આઓનો ડાયરો લીંઝડવાળા ખોરડે લાગી પડ્યો છે ત્યાં માંહે માંહે વાટાઘાટ ચાલી રહી હતી ને સેજકજી જુવાન સાર્થીઓને ટ.હા પાડતા જતા હતા, એટલામાં મોકલજી ત્યાં આવી પહોંચ્યા. એમના આવવાથી ડાયરામાં નીરવ શાંતિ પ્રસરી ગઈ. મોકલ બાપૂ શું કહેશે તે સાંભળવા સૌ કોઈ કાન ચુસ્સા કરી બેઠા, કારણ કે આજે એ વૃદ્ધ બાપૂની મુખમુદ્રા હમેશના કરતાં વધારે ગંભીર જણાતી હતી અને જરૂર કાંઈ અગત્યના ખબર આપશેજ એમ ડાયરામાંના દરેકે દરેકની મનોદેવતા સાક્ષી પૂરી રહી હતી.

“મોકલ બાપૂ આજના ડાયરાનો રંગ વળી ઓર જામ્યો હતો.” સેજકજીએ મૌન તોડ્યું.

“શું હવું?”

“જીવાનીઆઓને સમજવતાં મારી જીભ થાકી ગઈ.”

“હોય, આપણે પણ એક વખત જીવાનજ હતા નાં. આપણી અધીરાઈઓ કાંઈ ઓછી હોતી?” ડાયરાનો યુવાન વર્ગ મોકલજી સામું માનતી નજરે જોઈ રહ્યો.

“વાત કાંઈ થાળે પડી?” વાછાણી કેશવજીએ પ્રશ્ન કર્યો.

“હા, આજ તો થાળે પડી.” મોકલજીનો જવાબ સાંભળી હકીકત સુણવા સૌ જણ આતુર બની ગયા.

“રા’ બાવાએ શું હુકમ કર્યો?” દેનાણી માલોજી બોલ્યા.

“બાવો ફરમાવે છે કે હવે કાળું પાકી ગયું છે માટે વધે-રેંજ છુટકો” ગોહિલોના અંગમાંથી વિદ્યુત પ્રવાહ પસાર થઈ ગયો; ડાયરાના દેહમાંથી દામની ચમકી ગઈ; ડાયરો જનમૃત થઈ ગયો. મોકલજીએ આગળ ચલાવ્યું—

“બાવાશ્રી ફરમાવે છે કે હવે બાંધો તમારી ભેઠું ને તત્તવાર કહાડો મ્યાનની બહાર વખત ભરાઈ આવ્યો છે માટે એક અઠવા-ડીઆમાં તૈયાર થઈ જાઓ.”

“અરે રંગ હો! જડેજી વીર રંગ હો!” ચારણ દેવીદાનને કસુંબાનો રંગ ચઢ્યો. ડાયરાનાં રંગ રૂપ બદલી ગયાં. ચેતનની ચિણ્ગારીઓ નીમકહલલ સાથીઓના ચહેરા ઉપર ચમકવા લાગી.

“બસ ત્યારે મંગાવો ગોળ ટોપરાંને મંડાવો સગ્ગઢ ઘોડે, એટલે પાધરા પડીએ સીહોરને પાદરે ને બોલાવીએ ડેકારો.” યુવાન રણવીરજીએ માત્ર રણહાક મારવીજ બાકી રાખી.

“ગોળ નાળીએર માતાજીને મંદીરે ધરાશે”

મોકલજીએ રણવીરના ટોપરાં અટકાવ્યાં

“પણ મોકલ બાપુ, કચ્છનાં ઘોડાં આપણી કુમકે ઘોડશે ખરાં કે? ઈ વાતનું કાંઈ ચોક્કસ કરી લીધું સારું” એક જણને રાવળાં ઘોડાં સાંભળ્યાં.

“અરે ભૂંડા ! આવડો થયો હજી આટલુંયે ન સમજ્યો. કેટલીક વાતું વગર બોલે સમજી જવામાં સાર છે. છાની વાતું છતી કીધે કયો કાંદો કાઢી જવાનો છે? કચ્છનો ધીંગો ધણી, પચ્છમનો પાદશાહ, જે અબાણ્યાને આશરા આપી દાણા પાણી ભેજો કરી દે તે દૂલો, ગોહિલુંનું નાક રાખવા આસમાન પાતાળ એક કરે એક. કચ્છની તરવાર આપણે કાળે ખણખણીજ સમજે ને.”

સારાયે ડાયરામાં આનંદનું આંદોલન ફરી વળ્યું. ડાયરો ઉઠ્યો ને માતાજીનાં દર્શને ગયો.

* * *

અખેરાજજીની બહારે કચ્છમાંથી કટક ચઢી ચૂક્યું. નીમક-હલાક નરવીરો ગોહિલ સરદારોની સરદારી હેઠળ જુદા જુદા તકામાં વહેંચાઈ જઈ સીહોરને સીમાડે રંગડ શરૂ કરી દઈ ગોવિંદજીની

હાલ દવાલીનો આરંભ કરી દે છે. સીહોરની પ્રજા આકુળ વ્યાકુળ બની જાય છે. તેનાથી આ તપ ઝંઝાતો નથી. ગોવિંદજી ગભરાઈ જાય છે અને ગમરાયલો ગોવત્ત ગાફિલ બની જુનાગઢનાં શાહી ફૈજદાર ઇસા તુરખાનની પાસે ખોળા ધરે છે.

“ઘોઘા આપું, ખીજો પણ મુલક કાઢી આપું પણ મને બચાવ.”

ગોવિંદની આવી ઘેલછા જોઈ ઇસા ફૈજદાર દાઢમાં હસે છે.”

મૂર્ખરાજ આટલું મને આપવા આવ્યો છે અને પોતાનાજ જનભાઈઓને મરાવવા તૈયાર થયો છે તેના કરતાં ભત્રીજા સાથેજ વિદ્વી અલાવી લેતો?” પણ ઇસાની સાચી સત્તાહ દુરાગ્રહી ગોવિંદને કેમ ગમે ?

“ત્યારે શું સીહોર સાઈં જુનાગઢે કચ્છથી વેર વસાવવું? ક્યાં તાઈં ઘોઘા ને ક્યાં જુનાગઢ! અમને ઇ આફતમાં મ નાંખ. ગોહિલ. ઇસા ખજરદાર આદમી હતો. પારકી આશ સદા નિરાશ ગોવિંદજી લાચાર બની ગયો ને સીહોરની ગાદી છોડવી પડશે તેના ધ્રામાં ને ધ્રામાં આ દુનિયાં પણ છોડી ગયો. મરણીઓ થઈ સામે પડી મારીને મરતાં એને આવડ્યું નહીં. એના મરણથી અખેરાજજનો પક્ષ મજબુત બની ગયો. અખુભાના રણભેડએના પગ સીહોરની સીમમાં થંભી ગયા. હવે પાછા વળે ઇ ખીજા. વાછાણીઓ અને દેવાણીઓનાં ધાડાં ઉકારો ખોલાવી રહ્યાં. સીહોર સિવાય સાઈંયે રાજ અખુભાની આણુ માનતું થઈ ગયું. અખુભાના સેનાનીઓને સામત, ખુમાણ

વગેરે કાઠીઓનો ભેટો થયો. પણ અખુભાને કાંડે કચ્છનું બળ છે એ જાણી કાઠીઓ પણ અખુભની હારે મળી ગયા, અને એક અંધારી રાતે રાજમહેલમાં સુખાસને સૂતેલો ગોવિંદજી ગોહિલ પાછળ ગાદીપતી બનેલો તેનો યુવરાજ સતરસાલજી આખોને આખો ખાટલા સોતો ઉપડી ગયો, ને અખેરાજજીના નામના જયધ્વનિએ સૂતેલાં સીહોરની આંખો ઉઘાડી દીધી.

કચ્છીઓ, કાઠીઓ ને ગોહિલોના આનંદ વચ્ચે અખેરાજજીના નામની નેકી પોકારાય છે, ગાદી ડંકા વાગે છે, સીહોર શણગાયું છે; દેવસ્થાનોમાં દીપમાળાઓ દીપી નીકળી છે, બ્રાહ્મણોના મંત્રોચ્ચાર થઈ રહ્યા છે, ચારણ માગણ ગુણગાન કરી રહ્યા છે; ઝનાનખાને વડારણોના તીણા ને તીખા રાસડા લલકારી રહ્યા છે, શરણામ સણસણે છે, ઢોલ ધ્રુસકે છે, નૌખત ગડગડી રહી છે, આખી કચેરી ખડી રહી છે ગોહિલકુળ ગૌરવ અખેરાજજી, બાશ્રી લીલાંજીઓ ભત્રીજો સીહોરનાં સિંહાસને ખીરાજી રાજ્ય તિલક કરાવે છે, ને નગારાંના નાદ વચ્ચે અખેરાજજીનાં નામનો જય ધોપ સારોયે સીહોર પ્રદેશ ઝીલી લે છે.

પુત્રને લગાટે રાજ્ય તિલક થતાં રાજમાતા દેવી અણોજીયાની આંખમાંથી આંસુ સર્વાં. એ આંસુડાં પાછળ સહેલી મનોવેદના કોણ સમજે? એનાથી માત્ર એટલુંજ ખોજાયું કે આ બધા નણુદીના પ્રતાપ. નણુંદ હોજો તો લીલાંજીબા જેવીજ હોજો!!!

આ અખેરાજીનો રાજ અમલ ભણે દીપી નીકળ્યો. એમણે ગોહિલોને જોરદાર બનાવી દીધા એમની પાછળ સિંહાસન શાલાવ્યું રતનજી ગોહિલે, અને એ રતનજીના થયા તે મહા ભાગ્યશાળી મહારાજ ભાવસિંહજી કે જેણે સંવત સતરસેને એમણ્યાસીયે વસાવ્યું હાલનું ભાવનગર. હાલના ભાવાણીને સ્થાપક તે કચ્છનાં લીલાંજીયાના ભત્રીજાનો પોત્રો.

* * *

રા' ભારાના રણવાસની મહાજયેતિ સમાં ગોહિલકુમારી બાશ્રી લીલાંજીયા રાએશ્રીનો સ્વર્ગવાસ થનાં પતિ સથે સહગમન કરી સતી થયાં, ને આ ભવની લીલા સંકેલી લીધી

કાળાં ન થનારાં રોડડગોડડ સોનાનાં ધરેણાં.

ખમીસ બટનો ૩૧. ૩, ચંદ્રહર ૩૧. ૫, મગમાળા ૩૧. ૩૧, હીરાકંડી ૩૧. ૫, વીંટી ૩૧. ૧. ધડીયાળનો છેડો ૩૧. ૩૧, હાથ ધડીયાળનો પટો ૩૧. ૪, લવીંગીયા જોડી ૩૧. ૨, એરીંગ જોડી ૩૧. ૨, બંગડીઓ જોડી ૩૧. ૨૧, રાયણમાળા ૩૧. ૬, પોંચી ૩૧. ૫.

વાળ કાળા કરવાનો ખીજખી સાથુ : આ સાથુથી વાળ કાળા હંમેશા રહે છે. ત્રણ સાથુની ડખીના ૩૧. ૧૧૧.

દરાજનો મલમ : નવી તથા જુની દરાજ પર તરત આરામ થાય છે. કી. ચાર આના. ૧ ડઝન લેનારને ટાઇમખીસ, ૨ ડઝન લેનારને સરકોપ ધડીયાળ, ૩ ડઝન લેનારને હાથનું ધડીયાળ મફત.

વજ્રદારની કુંઠ, ગીરગામ મુંબઈ નાં ૪.

કચ્છી પ્રજાનું મુખપત્ર

“સ્વદેશ”

દર શનિવારે સવારમાં પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ :

—(૦)—

હિન્દ માટે રૂ. ૬-૦-૦ (૬ અ. સાથે)

હિન્દ બહાર રૂ. ૮-૮-૦ (,   )

છુટક નકલ : બે આના.

“સ્વદેશ” ઑફીસ,

માંડવી-મુંબઈ.

ભૂજીઆનો વંશજ.

ભા વનગરની દખ્ખણાદી દિશે નાગધર નામક નાનકડી ટેકરી પાસે યુદ્ધનાં મંડાણ મંડાઈ રહ્યાં છે. એક પક્ષે હતો કચ્છવાળા ભૂજીઆજી નાગનો વંશજ ભાણ અને સામ્હે પક્ષે હતો માતા ખોડીઆરનો મહાભક્ત ભૂઓ માલો. ભાણ નાગ પોતાની નાગવિદ્યા પર મુસ્તાક હતો; માલો ભૂઓ માતાજીના પ્રતાપે મંત્રવિદ્યા પર મદાર આંધી રહ્યો હતો. બન્ને પક્ષો એકબીજાને હતી ગાર્ગ દે એવા નહીં. ભાણનાં નાગમંગાઓ નાગધર કિંવા નાગધારની આરે બાબુએ સ્વદેશનાં સંરક્ષણાર્થે જીવસંપોસટ જંગ જમાવવા વ્યૂહ ગોઠવી, ગોઠવાઈ ગયા હતા, જ્યારે ભૂઓ માલો કે જે માલા જાદૂગર તરીકે ઓળખાતો તે પણ માતાજીનું નામ લેતો પોતાના પાસા ફેંકી રહ્યો હતો.

આ યુદ્ધ શા માટે થયું અને ભાણ નાગ ત્યાં કેવી રીતે વસી રહ્યો એ વિષય પર અત્રે જરા પ્રકાશ પાડી લઈએ. જીના જમા નામાં નાગપૂજક નાગ જાતીની આણુ કચ્છ અને સોરઠના ધણા

ભાગે પર વર્તી રહી હતી. બાંડીઆજી યાને બાંડીઆ બેલીનાં નામ પરથી કચ્છમાં બાંડીઆ નામક વસેલું ગામ હાલના અમડાસા તાલુકામાં જણીતું છે. નાગનેતાઓ વાસંગજી, બાંડીઆજી, ભૂજઆજી વગેરેની ખ્યાતી દંતકથાઓ ઉપરથી પણ પૂરતી રીતે અનુમાની શકાય છે. આ નાગેશ્વરો પૈકી ભૂજઆજીએ કચ્છમાં અવિચળ નામ રાખ્યું. કચ્છનો મધ્ય પ્રદેશ-પાવર પ્રદેશ-કચ્છે કરી સારીયે કચ્છ ધરાનો ધણી એ બની બેઠો. “પાવર પતિ કચ્છ પતિ.” એમ જે કહેવાયું છે તે વિના કારણ નહીં. આજે પણ કચ્છ ધરાનો સ્વામી એજ પાવર પ્રગણામાં ભૂજઆજીનું નામ સ્મરણ કરાવતા ભૂજઆ કુંગરના તળેટી પ્રદેશે વસી સમસ્ત કચ્છ પર સ્વામીત્વ ધરાવી રહેલ છે અને જુના નાગરાજેના સમયથી ચોડ્યા આવતા રિવાજને માન આપી શ્રાવણ સુદ પંચમીની પ્રભાતે નાગનેતાઓના ઇષ્ટદેવનું પૂજન કરી નાગરાજેની નામનાનું સ્મરણ કરાવી રહેલ છે.

નાગપૂજના વિષય સંબંધી અત્રે ઉંડાણમાં ઉતરી શકાય નહીં એટલે એ પૂજા વિષે વધારે માહિતિ જોમને મેળવવી હોય તેમને નાગપૂજા વિષયક પુસ્તકોનો હવાલો અત્રે આપતાં પહેલાં એટલું જણાવવું બસ થશે કે આર્યાવર્તના આર્યોએ જુદી જુદી જુદી જાતીઓનું સંગઠન કરવા કાળે નાગપૂજકોને પણ અપનાવી લીધા અને કૈલાસપતિને કાઠિ નાગદેવને સ્થાપી, નાગપૂજકોને શૈવ માર્ગે વાળી દીધા જણાય છે. અસ્તુ : એ જે હોય તે; અત્રે નાગરાજ ભૂજઆજી વિષે એટલુંજ કહેવું પ્રાપ્ત થાય છે કે એની અને એના

વંશજોની હુકૂમત કચ્છ દેશ પર બહુ કાળ પર્યંત ચાલી. બૃહઆ-
જુના વંશજો પૈકી કાણુ કાણુ પ્રખ્યાતી પામી ગયા એની ચચાં
કોઈ અન્ય પ્રસંગ પર મુક્તવી રાખી આપણી પ્રસ્તુત વાતના
નાયક ભાણુ નાગની કથાને લાથ ધરીએ. દંતકથા કહે છે કે નાગે-
શ્વર ભાણુને તેના બંધુ કહાણુ કે કાણુની સાથે અણબનાવ થવાથી
તેણે કચ્છ છોડી પોતાનું કિસ્મત ખીજે અજમાવવાનું પસંદ કર્યું. ભાણુ
પોતે નાગપૂજા સાથે સૂર્યોપાસના પણ કરતો, પરંતુ તેના મોટા ભાઈ
કહાણુને આ વાત ગમતી નહીં હોવાથી બન્ને વચ્ચે વૈમનસ્ય વધતું
ચાલ્યું. અંતે જ્યારે ભાણુનો વિચાર કહાણુને જાણી લીધો ત્યારે તેણે તેને
બહુએ સમજાવ્યો પરંતુ ભાણુ એકનો એ થયો નહીં અને પોતાના
સાથીઓ સાથે કચ્છ છોડી માતૃભૂમિને છેલ્લું નમન કરી સૌરા-
ષ્ટ્રમાં સંચર્યો. સૌરાષ્ટ્રમાં જુદે જુદે સ્થળે ફરી છેવટે પોતાના
રાજધાની એક ટેકરીની ઓથે જમાવી આસપાસના પ્રદેશનો સ્વામી
બની નાગેશ્વર તરીકે ઓળખાવા લાગ્યો. નાગેશ્વર ભાણુ મહા પ્રતાપી
પુરૂષ છે, સૂર્યદેવ એના સાક્ષાત સદાયક છે, નાગ દેવતા એની રક્ષા
કરી રહ્યા છે, એના નાગમંડાઓ કચ્છમાંથી જાતજાતનાં આયુધો
આણી યુદ્ધ વિદ્યામાં પૂરા પ્રવીણ છે, વગેરે વાતો સોરઠને વાવડે
ચડતાં નહાના મોટા સોરઠી સરદારો ભાણુની મૈત્રીમાં માન સમજવા
લાગ્યા, અને ટુંક સમયમાં ભાણુની નામના સારાપે સોરઠ પ્રદેશ પર
પ્રસરી જતાં તેના નામની માનતાઓ મનાવા લાગી. નાગ ભાણુ
પ્રભાત થતાં તેના પર્વતીય પ્રદેશનાં ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ સ્થાને પૂર્વ
દિશા બાણી મ્હોં રાખી સૂર્યોપાસના કરવા જ્યારે બેસે ત્યારે એના

અંગમાંથી પ્રગટ થતાં ઓજસૂતા પ્રકાશથી સામાન્ય માનવીઓની આંખો પણ અંધ થઈ જાય; નાગ ભાણુ જ્યારે ધૂમ ધખતા બપોરને સમયે વૃક્ષ હેઠળ સૂતેલા હોય સારે તેના શિરનું સંરક્ષણ સાત-ફેણીઓ પોતે કરે; નાગ ભાણુની નવાઇમાં કોઇ બાઇને આડું આવતું હોય તો ભાણુનું પાણી તે બાઇને પીવરાવતાં તુરત છૂટકારો થાય; કોઇને ડીસે ભૂત પલીતનો વળગાડ થયો હોય તો ભાણુનો દોરો દેખાડતાં ભૂત ભાગી જાય ને પલીત પલાયન-કરી જાય, એવો પ્રતાપ આ કચ્છી નાગેશ્વરનો સોરઠ પ્રદેશે પડી રહ્યો હતો.

સોરઠીઆઓને મને ભાણુ એટલે જીવતો જાગતો સાક્ષાત દેવ; કોઇ પત્થરનો પાળીઓ કે પ્રતિમા નહીં. આ બધુંયે ખરું, પરંતુ ભાણુ ભાઇની નામના કહાણુ ભાઇને રચી નહીં. જેમ જેમ લઘુ બંધુ ભાણુની વાતો જ્યેષ્ઠ બંધુ કહાણુને કાને પડતી ગઇ તેમ તેમ તેના અંગમાં કોઇનો વાસ વધતો ગયો, અને એ કોઇ જેમ જેમ વ્યર્થ જવા લાગ્યો તેમ તેમ ઇર્ષા રાક્ષસીની સત્તા હેઠળ તે આવતો ગયો. “ભડે મારો ભાઇ, પરદેશમાં વસીને સુખીઓ થયો, કચ્છનું નામ રાખ્યું.” આવો સદ્વિચાર તેના હૃદયમાં સ્ફુર્યોજ નહીં. અદેખાઇના અંગારા એના દેહને બાળી રહ્યા, આળી રહ્યા. ઇર્ષાની અંધારીઓ એની આંખ આડે આવી ગઇ સારાં નરસાનું એને ભાન ન રહ્યું ને ભાઇની નામના ધૂળમાં મેળવવા એણે મહા-મંથન માંડ્યાં.

“ધુકડ! કાંઈ ઘાટ ઘડ્યો કે નહીં? હવે તો મને અકેક દિવસ જાય છે તે વર્ષ જેવડો લાગે છે.” કદાચ નાગે પોતાના ખાસગીત પૂછ્યું.

“કચ્છમાંથી તો કોઈ તૈયાર નથી થતું, પરંતુ એક પરદેશી હાથે ચઢ્યો છે ખરો. માણસ જંતર મંતર જાણતો હોય એવો જણાય છે; પણ દેવી ભક્ત છે.” ધુકડે જવાબ વાળ્યો.

“દેવી ભક્ત તો દેવી ભક્ત; આપણને કામથી કામ છે; પછી ભલે પરદેશી હોય કે કોઈ કાળો ચાર હોય. પરલા કાંદાનો હોય તો વધારે સારું, જેથી કોઈને શક ન જાય. મારે તો એ ભાણુ કોઈને માથુંયે નમાવતો નથી તેને નમતો કરવો છે. એવડો તે એ કોણ?”

“પણ ખજાના ખલી કરી નાંખશે?” ધુકડે ધારતી બતાવી.

“એવડું તે શું માગી રહ્યો છે? માવિત્રોને પ્રતાપે મારી પાસે સોનું રૂપું જેઈએ તેટલું છે.”

“હાક છે. જો એમ હિમ્મતમાં હો તો તે માણસને હાજર હું કરું; પણ પાછળથી ન કહેતા કે આ બધા મને ક્યાંથી વળગાડી? એ તો ભૂઆભાષ; રીઝે તો રાજ દે, ને ખીજે તો ખીચડી પણ કાઢી નાંખે.”

“તું તારે એ ભૂઆને આંહી આણુ એટલે છુટો.”

“બહુ સારું, જેવો હુકમ.”

“આપા આવડી સાધના શા માટે સાર્ધી રહ્યા છો? આપણે કાંઈ ઈન્દ્રાસન નથી મેળવવું.”

“દીકરી, દેવીની કૃપાથી ઈન્દ્રાસન મેળવવું તો સહેલું.”

“ત્યારે આવડાં તપ શા કાળે?” માતા જુવાની ચતુર પુત્રી સોહેણીએ પુનઃ પ્રશ્ન પૂછ્યો.”

“જીભ કચરાઈ ગઈ છે માટે. આટલી ખબર હોત તો આ ભાણુ નાગને નાથવાનું વેણ પણ કોણ કાઢત?”

“એણે આપણું શું બગાડ્યું છે? એ તો દેવપુત્ર કહેવાય છે, અને દુઃખીઆનો વીસામો છે.”

“હા દીકરી, ખરી વાત છે. માતાજી પણ એટલેજ માથું નથી ધૂણાવતાં ના.” જુવાએ નિશ્વાસ મૂક્યો.

કહાણુ નાગે લાંબેરેલો જુઓ નાગધરની સમીપમાં માતા ખોડીઆરને પ્રસન્ન કરવા અનેક ઇલાજો અજમાવી રહ્યો છે. જપ કર્યા પણ કાંઈ વળ્યું નહીં; તપ આદ્યું પણ ફળ્યું નહીં; જાત-જાતના ભોગ ધર્યા પણ માતા ધ્રાણું નહીં, ને જુઓ મૂળગો શરીરે એવડઅંધો હતો તેમાંથી એકવડી હાંઠીવાળો બની ગયો. આપનો સંતાપ જોઈ દીકરીને તેની દયા આવી પણ ઝાલી વાત કેમ છોડાય?

“એ ભાણુ નાગની છેડતી કરવામાં માત્ર નથી આપા.”

“જે થવાનું હોય તે થાય પણ મારે તો હવે એને છંછેડયેજ છૂટકો. એને નમાવું એટલે અસ.”

“ને એનાથી છટા રહો તો કચ્છવાળો કહાણુ તમને શું કરી નાંખવાનો છે? એનું દીધું આપણે એને માતાજીની મહેરથી પાછું વાળી દેશું.” સોહેણીએ વધુ પ્રયત્ન કર્યો.

“અચ્ચા, એવું બોલ માં. તારા બાપને તેં જન્મભરમાં બેબોલો સાંભળ્યો છે? મારી જીભ એક છે.”

બાપના બોલ સાંભળી સોહેણી હતાશ થઈ ગઈ

“બાપા, તમારી દીકરીની ખાતર આ વાત ઉપરથી ઉતરી જાયો. મારાથી વધારે તો તમારે કોઈ નથી.”

“દીકરી, દીકરી સોહેણી! આ તું શું બોલે છે? મારે હાથે મારું જીવતર હું ધુળમાં મેળવી દઉં? દુનિયાં શું કહેશે? મારા ખાતર મારા ભકત રાગ્નઓ, ભાણુ નાગથી વેર વસાવી બેઠા છે, અને મારી આજ્ઞા થતાંજ નાગધારના ધણીને સૂતો જગાડી એને નમાવવા તૈયાર થઈ રહ્યા છે એ તું જાણે છે?”

“બાપા બધુંયે જાણું છું. તમે કહો તોપણ જાણું છું, તમે ન કહો તોયે જાણી લઉં એમ છું. નાગ સૂતો નથી એ તો સદાય જાગતો છે. તમારા ભકત રાગ્નઓને ભોં ભેળા કરી દે એવો છે.”

“ભાણુ નાગનું એવકું ઉપરાણું કરી રહી છો એ માલા બૂઆની દીકરીને મ્હોંએ ભુંડું લાગે છે.”

“અને અદેખાઈથી આંધળા બનેલા લાંબને માટે સાચાનાં બેલીને નમાવવા તૈયાર થયા છે એ મારા બાપના નામને ભુંડું લાગે છે. માતાજી તમને સડાયતા શી રીતે આપે?” માલો ભૂઓ ભોડો પડી રહે છે

“હીક છે હીક છે. મધરાતને હવે ક્યાં આઝી વાર છે? આજ રાતે માતાજીની મરણ જણાઈ રહે તો સારું. નહીંતર આ ખાંડું છે ને આ ડોકું છે; પણ જીવતા જીવતા માલો ભૂઓ બે-વચની નહીં બને તે નહીંજ બને.” માલાએ છેલ્લો નિશ્ચય પુત્રીને જણાવી દીધો.

મધરાત વ્યતીત થઈ ગઈ હતી. દીપકની ઝાંખી થતી જ્યોતમાં વધારે પ્રકાશ જાવવા સોહેણી ઘી પૂરી રહી હતી; ધુપેડાંના અગ્નિપર ધુપ પધરાવતાં સુગંધી ધુન્ન વડે મંદિર મધમધાટ કરી રહ્યું હતું; નીરવ શાંતિ એમેર પ્રસરી રહી હતી; દેવી પાઠ ભૂઓ ભણી રહ્યા હતા. સોહેણી એક બાજુએ આસનપર સ્થાન લઈ બેસી; એનું હૃદય ધબકી રહ્યું હતું.

માલો ઉઠ્યો, નિરાશાભર્યો ઉઠ્યો. એના અંગે માતા વચ્ચે નહીં એટલે તે ધૂન્યો. ઘડી ભરમાં સ્થિર મન કરી ખડગ ઉપાડી દેવી સન્મુખ ખડો રહ્યો.

“આજે મારોજ ભોગ જોઈએ છે એમ કેહેને માવડી.”

ખડગ ખેંચી ભૂઓ ગણગણ્યો, ને શિરપર ધા કરવા બંધ છે ત્યાં પાછળથી ખડખડાટ હસવાનો અવાજ આવતાં એનો હાથ એમનો

એમ થંભી ગયો. પાછું વળી જુએ છે તો દીકરીને અંગે દેવીનું પ્રાગટ્ય. એ સોહેણી છે કે કાઠ તેજે રાશી છે, એ એનાથી કળાયું નહીં. તેજ તેજના અંગાર. એની આંખ મીચાઈ ગઈ.

“સામું જોયું માવડી” ભૂવાથી ખોલાઈ જવાયું.

“વેણ રહેશે. ભાણુ નમશે.” સોહેણીના મુખેથી કાઠ પાર-લોકીક શબ્દો સર્વાં.

* * *

દેવી પ્રસન્ન થયાં ને માતાજીની આજ્ઞા મળી ગઈ. આમ જાણી ભૂવાના દીકરામાં દશદંજર હાથીનું દૈવન આવી ગયું હોય એમ તે ડોલવા લાગ્યો. સવાર થતાંજ પોતાના રાજભક્તોને સંદેશા મોકલી દીધા કે યુધ્ધ માટે કટિબધ્ધ બની જાઓ, માતા ખોડીઆર એ ભાણીઆને ખાંગો કરી નાંખશે, શકિતનો સાથ તમારે પક્ષે છે. આ સમાચાર મળતાંજ ભાણુ નાગના તેજેદ્રેષી ભૂપતિઓ થયા બેળા ને નાગધારને ઘેરો ઘાલી યુદ્ધના મોરચા માંડી બેઠા. માલો ભૂવો પણ કદાણુ નાગને પ્રતાપે સોનું રૂપું મંડ્યો વાવરવા એટલે સોનગાઈના પૂજારીઓ પણ જથ્થાબંધ માત્રાને પરખે આવી ઉભા.

યોદ્ધાઓના જૂથ ચારે બાજુ જામતાં જાય છે અને જેમ વખત જાય છે તેમ દુશ્મન જોરાવર બનતો જાય છે માટે પહેલાં ધા કરી લેવાની માંગણી નાગમંગાઓ ભાણુ નાગને કરી રહ્યા છતાં પણ જેનું નામ ભાણુ તે આવી આજ્ઞા આપતો નથી.

“ભૂવો માલો માતાજીનો ભક્ત છે. એની મા તે આપણી પણ મા; માટે ભાઈ ઉપર આપણે પહેલો ધા કેમ કરીએ? આપણો ધર્મ રક્ષણ પૂરતો; આટલો ધર્મ બળવશું તો નગનાથ પોતે આપણને સહાયતા કરશે. ભાણુ ભૂપનાં આવાં વેણુ સુણી એના સરદારો શત્રુનાં આક્રમણની પ્રતીક્ષા કરવા લાગ્યા. યુદ્ધ થયું, મહા યુદ્ધ થયું પણ માલો ભૂવો ફાળ્યો નહીં. દંતકથા કહે છે કે માલા ગાંડીએ ભાણુ નાગને નાગધારમાંથી પોતાના મંત્ર બળે ખેંચી કાઢ્યો ખેંચતાં તો ખેંચ્યો પણ ભણુ નાગ આ ગાંડીથી ગાંજ્યો ખય એવો નહોતો નાગધારમાંથી જ્યારે એને બહાર નીકળવુંજ પડ્યું ત્યારે તે ફેણુ ઉછાળીને માલા ગાંડીને ફટ દબને ડસ્યો. ગાંડીને અંગે હળાહળ વિષ પ્રવેશ થતાં તે ત્યાંજ પડ્યો; એના સાથીઓ એને છોડીને ચલ્યા ગયા. માલાની મદા સુંદર ને રૂપરૂપના અવતાર સમી દીકરીને ખબર થતાં બાપનું વેર વાળવા તે બહાર પડી. મંત્ર વિદ્યામાં નિપુણના ધરાવતી સુંદરીએ નાગનાં રહેઠાણ પાસે જઈ તેને પડકાર્યો ને બાપનો દેક પાછો માગ્યો. નાગે આનાકાની કરી ત્યારે તેને શ્રાપ આપી બાળી ભસ્મ કરી નાંખવાની ખીક બતાવતાં નાગ નિભાણો થયો ને ગાંડીને સજીવન કર્યો.

હવે ઇતિહાસ શું કહે છે તે આપણે જોઈએ, મહાયુદ્ધ થયું છતાં જ્યારે માલાના મદદગારોને પીછે હટ મળી ને તેઓ નાશભાગ કરવા લાગ્યા ત્યારે માલો ભૂવો બહાદૂરીની છેલ્લી ટાંચે ચઢી ભાણુ નાગની સેના સામ્હે ઝુંઝ્યો. ભાણુ પણ નાગધારમાંથી નીકળ્યો અને

એવો સપાટો ચલાવ્યો કે બીજા તો ઠીક પણ ભૂવો પોતેયે ધાયલ થયો, સખ્ત રીતે ઝળમાયો, ભાણુનો કેદી બન્યો, માલાના મને.રથ સફળ થયા નહીં ને ઉલ્ટું અવદશામાં આવી પડ્યો. આ વાતના ખબર તેની પુત્રી સોહેણીને થતાં બાપને મુક્ત કરવા અને મુક્ત ન થાય તો બાપનું વેર વાળવા આ શક્તિવાળી અબળા ભાણુ નગ સમા સખળ પુરૂષને સામ્રહે ચઢી. ઓછામાં પુરૂં એને કોઠએ એવા ખબર આપ્યા જે તારો બાપ માત્ર ધાયલ નથી થયો પરંતુ માર્યો ગયો છે ત્યારે તો તેના કોઠનો પાર રહ્યો નહીં. દેવી લકતની દીકરી આંખોમાંથી અગ્નિ વર્ષાવતી નાગધારને સીમાડે આવી, જાણે કોઠ સાક્ષાત રણચંડી હોય તેમ ભાણુને પડકાર કરવા લાગી. ભાણુના નાગમંગાઓ આ જળદળતા અંગારા સમી પ્રખળાને જોઈ પલાયન કરી ગયા ને ભાણુ નાગને ખબર આપ્યા જે હવે આપણું આવી બન્યું. સાક્ષાત રણદેવી રણક્ષેત્રે આવી ઉભી છે ત્યાં આપણા જેવાં માનવડાંના શા ભાર કે તેના સામે શિર પણ ઉંચું કરી શકે. એ દેવીનો તપ અમરાથી ઝીલાતો નથી માટે હવે તો બાપલીઆ તું આગળ થા અને અમે પાછળ પાછળ ચાલ્યા આવશું. સેનાનીઓને મુખેથી આ અપશુકનીઆ શબ્દો સાંભળી નાગોનો નાથ ભાણુનાગ જરાએ ગભરાયો નહીં. તેણે પોતાની વીર સેનાને શાંતવન આપ્યું અને ધૈર્ય ધરવા કહ્યું. સૂર્ય કવચના તેમજ દેવી કવચના પાઠોનું પઠન શ્રદ્ધાપૂર્વક આટોપી લઈ સૂર્ય સ્તોત્રો ભણુતો ભણુતો ભાણુનાગ જ્યાં સોહેણી ખડી હતી ત્યાં જઈ ખડો રહ્યો.

“દેવી, આપ અત્રે કેમ પધાર્યા?” ભાણુનો આવો વિનય જોઈ સોહૈણીનો અર્ધો ક્રોધ ગળી ગયો.

“મદારા બાપનું વેર વાળવા.”

“તમારા બાપનું મેં શું બગાડ્યું?”

“મારા બાપ જેવા બાપને તેં મારી નાંખ્યો.”

“જુડી વાત. સત્યથી દૂર થશો તો પસ્તાશો.”

ભાણુના ઉત્તરથી સોહૈણી ઝંખવાણી પડી ગઈ ભાણુની અક-
ગતા અને ધૈર્ય જોઈ સોહૈણીને માનની લાગણી થઈ. ભાણે
આગળ ચલાવ્યું—

“તમારા બાપે વિના કારણ મારા ઉપર શા માટે હુલ્લો કર્યો?”

વિના કારણ નહીં, તારા ભાઈ કહાણુની ખાતર.”

“શું કહાણુની ખાતર! મારો વીરો મારો શત્રુ નીવડ્યો?
શું હું સાચું સાંભળું છું?”

“હા તું સાચું સાંભળે છે. તું નિર્દોષ છે એટલેજ વિનયી
નીવડ્યો છે. નહીંતર દેવી ભક્તનાં ત્રિશૂળનો ભોગ ક્યારનોયે થઈ
ચૂક્યો હોત.”

“સરજ્ઞેનાથ મારો સહાયક છે; સાતફેણીઓ મારો પાળક
છે. તારો બાપ જે દેવી ભક્ત છે તો આ ભાણુને પણ દેવતા-
ઓની રક્ષા છે.

“એ દેવતાઓ તને ભૂવા સામે રક્ષી શક્યા પણ મારી સામે રક્ષણ નહીં આપી શકે. મારા બાપનું વેર મારે વાળવું જ જોઈએ. મારો પુત્રી ધર્મ હું કેમ ભૂલું?”

સોહૈણીમાં નવું શૌર્ય સંચયું.

ભાણુ નાગ ખડખડ હસ્યો સોહૈણીની કસોટી કરવા.

“ભૂલો છો દેવી, ભૂલો છો. ભાણુને વશ કરવો એ રહેલી વાત નથી. ભાણુને અંગે ત્રણ ત્રણ કવચોની રક્ષા છે. નાગ કવચની, સૂર્ય કવચની ને દેવી કવચની.”

“આપનાં વેર ખાતર ત્રણેને વીધી નાંખીશ.”

“શી રીતે?”

“તારી સમક્ષ સતી થઈને. સતીના શ્રાપ સામ્રહે કયુ કવચ કામ લાગશે?”

“સતી થવું રહેલું નથી, અગ્નિ કયાંથી આણુશે?” ભાણુ નાગે મક્કમતાથી પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“મહારા જમણા પગના અંગુઠામાંથી પ્રગટાવીશ.”

“હું ઠારી નાંખીશ. દેવી! આ ભાણુ બાળશ્વહારી છે.” જાણે કોઈ અદ્રશ્ય આઘાત લાગ્યો હોય નહીં તેમ ભાણુના શબ્દો સાંભળી સોહૈણી દશ કદમ દુર પાછી હટી ગઈ.

“શું ભાણુ નાગ બાળબ્રહ્મચારી?”

“હા, ભાણુ નાગ ત્રણ કવચધારી ને વળી બાળ બ્રહ્મચારી.”
ભાણુ સોહેણીને શાંત કરી દીધી.

દંતકથા કહે છે કે ગાર્ડીની પુત્રીએ જ્યારે નાગને બાળી
ભસ્મ કરી દેવાની બીક દેખાડી ત્યારે નાગે ગાર્ડીને સજીવન કર્યો.
દીકરીના હર્ષનો પાર રહ્યો નહીં.

આપણે આપણી વાત આગળ ચલાવીએ. દૂર રહી સ્થિર
થઈ ઉભેલી સોહેણીને અંગે અંગે કોઈ દેવી પ્રકાશ ભાણુની ચક્ષુએ
ચડતાં તેની ચક્ષુઓ ખુલ્લી ગઈ.

“શું સાક્ષાત માવડી ખોડીઆર પોતે!” આમ ભણતો ભાણુ
માતાજીને પાંચે પડવા જાય છે ત્યાં સોહેણીને અંગે વસેત્રાં દેવીએ
હાથ ઉંચે કરી તેને નમતો અટકાવી દઈ પોતે અદ્રશ્ય થઈ ગયાં.

“નાગરાજ, તારી વંદના દેવીને હોય મને નહીં. તારાં અંત-
રનાં નમન દેવીએ સ્વીકાર્યાં. ધન્ય છે તને નાગ ભાણુ! તારું શીશ
આ સોહેણીને શે નમે? અનમ ભાણુ તે તો અનમજ રહેવાનો.”

ભાણુ સ્થંભી ગયો.

“ને હવે મારા બાપનો મૃત દેહ મને આપ એટલે મારું
કર્તવ્ય હું કરી લઉં. એને માર્યાનું પાપ તારે શિરે નહીં પણ તારા
ભાઈ કહાણુને શિરે રહેશે. મારો ભોજો બાપ તારા ભાઈનો ભરમા
વ્યો ભમ્યો તો એની આ દશા થઈ.” સોહેણી નિમાણી બની ગઈ.

“દેવી સોહેણી, આપના પિતા દેવીશરણ થયા છે એમ જોણે આપને કહ્યું હોય તેણે તદ્દન અસત્ય વાત ઉચ્ચારી છે.”

“ત્યારે શું મારા બાપા હયાત છે?”

“હા હજારવાર હયાત છે. એમને તો માત્ર મૂર્છાઘાતજ થયેલો, જૂઓ એઓ જાતેજ મારા નાગમંગાઓની સાથે આપણી તરફ આવી રહ્યા છે.” ભાણુ નાગનો આ ખુલાસો સાંભળી સોહેણીના હર્ષનો પાર રહ્યો નહીં. બાપાને જીવતા જાગતા દેખી તે દોડી ને પગે પડી દીકરીના હર્ષાસુએ પિતાના પગ પગાળી નાંખ્યા.

“દીકરી તું આંહી, ને નાગની સામઢી?”

“હા, હું આંહી, મારા બાપને બચાવવા.”

ભૂઆએ નાગની બાજુથી મ્હોં ફેરવી નાખ્યું.

“બાપા, એ આપણા રક્ષક છે. અષ્ટભુજ ધારિણીના આઠે હાથ એની રક્ષા કરે છે.” સોહેણીએ નાગનો પ્રતાપ પાધરો કર્યો.

હવે ભૂવો ધ્રુણ્યો. ડાકલાં વાગતાં જાય તેમ તેમ તે આગલી પાછલી વાતો કરતો જાય. સૌને આશીર્વાદ આપતો જાય અને હીંગળુવણાં હાથના થાપા મારતો જાય. ભાણુને થાપો મારી તે ભેટયો ને જાણે કોઈ ભર ભવની ઓળખાણ હોય તેમ આનંદમાં આવી નાચવા લાગ્યો.

“દીકરી સોહેણી, તારા ભાઈ પાસેથી વીર પસલીવી ભેટ માગી લે. ભાણુ તારો આગલા ભવનો ભાઈ થાય.” ભૂવાએ ભવ ભવના સંબંધ સંભળાવ્યા.

એના આ શબ્દો સાંભળી નાગ સેનામાં હર્ષનાદ ગાળી ઉઠ્યો. સોહેણી ને ભાણુ, જહેન ભાઈ તરીકે મળ્યાં. જહેને ભાઈનાં દુખડાં લીધાં, ભાઈએ જહેનને પસલા ભરી પસલીઉં દીધી, મ્હેં માગી ભેટું દીધી. આ પ્રસંગે ભાણુ તથા તેના નાગમંગાઓએ હર્ષનાદ કરી રણક્ષેત્રને નિનાદીત કરી મૂકતાં જે મહાધ્વનિ કર્યો તે કારણે તે સ્થળે વસેલું ગામ આજ દિન પર્યંત નાગધ્વનિ નામે નામાંકિત થયેલું છે.

નાગધાર ને નાગધ્વનિ કચ્છના મહા નાગરાજે ભૂજઆ અને ભાણીઆની અવિચળ કીર્તિ આજે પણ જાળવી રહેલ છે.

ભાણુ નાગે સમય જતાં કહાણીની સાથે સલાહ કરી ભાઈનું મન મનાવી લીધું.

ગુણુ મથા ગુણુ કરે, સે ત સીધી વટ;

અગુણુ મથા ગુણુ કરે, તડેં વડી ખટ;

આ કચ્છી કહેવતને ભાણુ નાગે સિધ્ધ કરી બનાવી. ગુણુને બદલે ગુણુ કરવો એ તો સાધારણ રીત છે પરંતુ અવગુણુ ઉપર જે ગુણુ કરે યાને અપકારનો બદલો ઉપકારથી જે વાળે તેજ ખરો.

ખાટયો સમજવો. આવી ખાટપ ભાણુ નાગ ખાટયો. ભાધના એક પુત્રને પોતાની પાસે રાખી તેને વારસ બનાવી નાગ ભાણુ ભાગ્યશાળી થઇ ગયો. આ વારસના વંશમાં થયો પ્રતાપી ચાંપો, જે નાગ ચંપા તરીકે કચ્છમાં પણ કીર્તિ પામી ગયો જેની વાત જૂઠું છે તે વળી કોઇ અન્ય પ્રસંગે વર્ણવાશે.

ભૂજઆના પ્રતાપી વંશજ ભાણીઆ સંબંધીના દૂદા જેને લલકારવા હોય તે પદ્ધતિ મહીધરને સંભારી ભણે લલકારે જે-

હે ભૂજઆરા ભાણુ ! આણુ તારી દશ દિશે;
પણુ ભુડો તારો કહાણુ, ભાધ ભાંગવા ભાટકયો. (૧)

હે ભૂજઆરા ભાણુ ! કહાણે કીધા કારસા;
પણુ ખિથો નહીં પાણુ, નાગધાર નવાહીમાં. (૨)

હે ભૂજઆરા ભાણુ ! કહાણુ મનાવે માણુને;*
ખરચી સોનાં ખાણુ, ભાધ સગાને નાથવા. (૩)

હે ભૂજઆરા ભાણુ ! આણુ બળુકાં તાહરાં;
કાઠી કચ્ચર ધાણુ, વેરીને વસમાં થયાં. (૪)

હે ભૂજઆરા ભાણુ ! આણુ રાખી તેં કાચ્છરી;
નમાવીને નવ નાથ, પત રાખી તેં ભાણીઆ. (૫)

હે ભૂજઆરા ભાણુ! જાણુ થઇ આ જગતમાં;
તાતાં તારાં બાણુ, શત્રુથી રહેવાય ના. (૬)

હે ભૂજઆરા ભાણુ! તાણુ તારી આ કચ્છમાં;
તું જેવા જીવાણુ, કાચ્છે ક્યારે પાકશે? (૭)

હે ભૂજઆરા ભાણુ! આણુદાણુ તારી બધેં;
માંને મોટા મ્હાણુ, મોટપ તારી ભાણીઆ. (૮)

હે ભૂજઆરા ભાણુ! પાણુ તારી પાખોડના;
પાથરતા નિજ પ્રાણુ, બડજશીઓ તું ભાણીઆ (૯)

હે ભૂજઆરા ભાણુ! બાણુ તારાં બળુકડાં;
અરી ઘર મોટી કાણુ, તેં મંગવી ભાણીઆ. (૧૦)

હે ભૂજઆરા ભાણુ! માણીગર તેં મારીઆ;
તારે તોલે આજ, કોઇ ન દેખું ભાણીઆ. (૧૧)

હે ભૂજઆરા ભાણુ! લાણુ લીધી તેં લાખીઆ;
લાખેણુ હે રાજ, લાજ રાખી તેં કાચ્છરી. (૧૨)

હે ભૂજઆરા ભાણુ! હાંણુ કરી હટાવીઆં;
વેરી દળડાં વેરતાં, ભારી કીધી ભાણીઆ. (૧૩)

હે ભૂજઆરા ભાણુ! સોહણુલીના વીરલા;
ભવ ભવની ઓળખાણુ, તાજ તારે ભાણીઆ. (૧૪)

હે ભૂજઆરા ભાણુ ! નાગ વંશ સોહાવીઓ;
નાગધારના નાથ, કાચ્છો તેજ મલાવીઓ. (૧૫)

હે ભૂજઆરા ભાણુ ! ભોમ ભૂજઆરી ભણુભણે;
સોરઠવાસી શાણુ; કાચ્છો તેં ન વીસારીઓ. (૧૬)

હે ભૂજઆરા ભાણુ ! મા'ને શીશ નીમાવીઓ;
સોહણુલીના વીર, વીરો ખરો તું કાચ્છરો. (૧૭)

હે ભૂજઆરા ભાણુ ! સુરજ સાખું પૂરશે;
સત તારાં સુખણુ, સતવાદી સાચાં ભણે. (૧૮)

હે ભૂજઆરા ભાણુ ! ભાખે મહીધર પદ્ધરે;
ભિલે ભુજ ભુજોડીકે, પણ પદ્ધર મારો પાધરો. (૧૯)

હે ભૂજઆરા ભાણુ ! કચ્છી તું સોરઠ વસ્યો;
પણ હું પદ્ધર પાદરે, ભૂજઓ ભાણું ભાણીઆ. (૨૦)

હે ભૂજઆરા ભાણુ ! પેહાણુ પધ્ધરના પાધરા;
વડીઆ હેઠળ વાતડી, કીધી તારી ભાણીઆ. (૨૧)

* * *

અને છેલ્લે ભૂજઆરાજીતું નામ સ્મરણ કરાવતા ભૂજઆ
કુંગર વિષેની કચ્છી સાક્ષર શ્રી. દુલેરાય કારાણી મુંદ્રાવાળાની ચેત-
નવંતી કડીઓ પણ કંઠસ્થ કરી લ્યો.

કવિ—

“ભૂજઆ કિલ્લા ભુજ ના, કાછેન સણુગાર !
 ઉભો ઐયે આકાસમેં, સુરેન સરઘાર !
 ભેગીડા તો તેં ઉગા, જુએં જુગેં ના આડ,
 કચ્છનો કીર્તિ-થંભ તું, તો તેં કૈક મધાર.
 અય જોડા જુડ ધાર ! અજ આંખો ભાંધયેં કીંભલા ?”

ભૂજયો—

“આંખો ભાંધયાં ન ત ભલા, જોર અણુકાં કીં ?
 ચિત્તડેમેં ચુણુકેં વિકા..., ધીંગાણેં ના ડીં,
 કુડંધા વા હિન કોટમેં, સુરા કેસર સીં,
 અજ રડેંત્યું રિલડ્યું ને બકરીઉં બુવાડીં,
 ઉભો ન્યારીયાં ધં, રણ કોડીલા કિતવ્યા ?

* * *

રણકોડીલા કિતવ્યા, જોરાતા જુવાણુ ?
 તરારીયેંજે તેજન, આખીયેં મિંજ એંધાણુ,
 મિઠે વતનતા મરી ફિટણુજ, અખંડ જેંજ આણુ,
 રમખાણેંજ રગંજ ના, પલપલમેં પરિયાણુ;
 ધીંગા ધનુસ બાણુ, ધબજ વ્યા અજ ધૂડમેં.

* * *

ધળજીવ્યા અજ ધૂડમે, રણ સુરેંજ સ્વાગ,
 સિંધુડા સોણાધને, રણડકેં જા રાગ,
 અખીયેં આંસુડાં અચેં, અંગ જલેતી આગ,
 સૂરા સાવજડા જિડાં, મુડેઆ નડીં માગ,
 ઉડાં ઉડામેં કાગ, કારા ને 'કા-કા' કંધા.

* * *

કારાને 'કા-કા' કંધા, કાગ કરીં કરરાટ,
 ગજેં જ્યા 'ધૂ-ધૂ' કંધા, ધુવડેંજા ધૂધાટ,
 ભેરવલું ભેંકાર ને, હોલેંજા હાંકાટ,
 સટું કટેતા સિયાડીયા વનરાજેંજા વાટ,
 અંતરમેં ઉચાટ, કૈક અચેં ને કૈક વિંએં.

* * *

કૈક અચેં ઉચાટ હી, થર કેડા નિક્યાં?
 કૈ કૈ હિન ધરતી મથે, ધાર ધાંસ થેઆ,
 જંજાલું જોરાતીયું, નારીં નાદ કેઆ.
 ગોર ગલોલા રાતડીં, ગોરેં ગજી વેઆ,
 ખાંડેં ખેલ કેઆ, જુડીયેં પ્યા તે આટકા.

* * *

જુડીએં પ્યા તે આટકા, પણ જલ્યા નરેં જુંઝાર,
 ખડકેં જે ખણણાટજા, રણકેં જિત રણકાર,

કાતિત્ર છુટેં કટારીયું, ભાલા બ્યા ભંકાર,
કનેં મિંબરા પ્યા કુ છેં, અજ પણુ ઊ ભણુકાર,
જમમ તે અમકાર, રણુ-જોગીડેંજી હિડાં.

* * *

રણુ-જોગીડેંજી હિડાં, જંગી જમ્યા જંગ
કેસર રંગયું કફનીયું, કેસર રંગેઆ અંગ
કંકુ વરણી કાયમેં, 'વા ભડવીર ભુજંગ
રણુ-રતડેં જે રંગ સેં, રંગજેં જેંજી અંગ
અડીયલ વા અણુભંગ, ડંક વગાતે ડેસ મેં.

* * *

ડંકા ડેસ વિદેસમે, વંકા વજેં હમેસ,
વંકા થનગન ઘોડલા, વંકા જેંજી વેસ,
કન તેં વંકા કાતરા, કંધ તેં વંકા કેસ,
કેડ કટારીયું વંકડયું, વંકા વીર વિસેસ,
ઉર વંકા આધેસ, રણુ ખેત્રણુજે રંગજી.

* * *

રણુ ખેત્રણુ જે રંગ જી, જેં કેતનમેં તાન,
સિંધુડેં જો સડ સુણી, મુડસ થીએં મસ્તાન,
રતજી રેલમ છેત્રમેં, જોગીડા ગુસ્તાન,
મીઢળ બંધેં હથડેં, કૈંક કનૈયા કાન,
ઝૂંઝા તે જીવાન, મથા મંદે મેધાનમેં.

* * *

મથા મંદે મેધાનમેં, ધડ તે ઠેક્યા ધાર,
કેા જાણાં ઉ કિતવ્યા જાડેજા જૂઝાર,
હોથી હેમથવાન ને, પાડ સમાં પડેયાર,
મેધાનેજા મોવડી, મુડસ મીંયાણા સાર,
તિન ડીજી તલ્યાર, તનમેં તી તાજી થીએ.

* * *

તનમેં તા તાજી થીએં, અસલી ઉ અનવર,
ધીંગાણેજી ધાં સુણી, ઉડંધા અચેં અદ્ધર,
ઘોડી બજધે બરકેસેં, કુજરા રખેં ન ડર,
સસલા પણુ હિત રવાનસેં, લડંધે બણેં ન લર*
સનાંય લતેં સગર, દિન પીરાણેં પટ્ટમેં.

* * *

હિત પીરાણેં પટ્ટજો એડો . પસી પ્રતાપ,
કાટ કેઆં હી કોડ સેં, અજીત આપો આપ.
અજ ખિરી ખંદેર થ્યો, કુંગરેં તેં પ્યો કાપ,
હિકડયું હીયેમેં હોરીયું, એડયું લગ્યું અમાપ,
બૈરં વરાઈં બાપ ! કૈક પૈયું અં પેટમેં.

* * *

* રાઓશ્રી ખેંગારજી પહેલાએ ભુજીઆ કુંગરપર એક સસલાને
કુતરાની સામે લડતાં જોયું તેથી આ સ્થળ પ્રતાપી જાણી ત્યાં કિલ્લો
બંધાવાયો છે એમ કહેવાય છે.

કૈક પૈયું ઐ પેટમેં, કઢણું કિડાં ખણીં ?
 મુડસેંજી મુડસાઇ વધ, મૂરેં સોત તણીં.
 નિકરી વ્યા ઊ નાંગડા, જેં કે મથે મણીં,
 અજ સુરેંત્યું સીંધર્યું, વડા વર ખણીં,
 મેધાનેંજી ધણીં, ઉગી ઉલીવ્યા ઓચંધા.

* * *

ઉગી ઉલીવ્યા ઓચંધા, જોદ્ધા જુદ્ધ-પ્રવીણ,
 કૈક મહાગુણ મહાત્મા, નમણાં નેક યજ્ઞીન,
 કે પાલક ડતાર પણ, વૈ ને થેઆ વિલીન,
 એડેં નર રત્નેં છડ્યાં, જેંની કચ્છ જમીન,
 તેનુંણી 'યાસીન' ! આંખપ આવધ જાનમેં."

[“સ્વદેશ” દીપોત્સવી-અંક.]

સંવત : ૧૯૮૪.

જામે જગડુ.

કચ્છમાં બે જગડુ થઇ ગયા, પણ-એ બેમાં કોને વખાણીએ?

શિરના સોંપણદારને, કે દાના દાતારને?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર અપાય છે કે બન્નેને. જુનો જગડુ તે જગડુ રિયાણીઓ, ને બીજો તે જગડુ દાનાર ભદ્રેશ્વરવાળો.

અત્રે જુના જગડુની વાત કહેવામાં આવી છે. આ જગડુ રિયાણુ પટ્ટણુનો રહેવાસી હતો. રિયાણુની બહોજલાલીનો અંત આવ્યો પણ જગડુની નામનાનો અંત ન આવ્યો. રિયાણુના વિનાશ બાદ રૂકમાને તીરે સમુદ્ર સંગમ સ્થાને રાયપુરની સ્થાપના થઇ, જે રાયપુર પાછળથી કચ્છ માંડવીનાં નામે ઓળખાતાં, જુનો જગડુ પણ માંડવીવાળા જગડુ તરીકે જાણીતો થયો ને તેનો રિયાણુ સાથેનો મૂળ સંબંધ વિસારે પડ્યો.

રિયાણુ પટ્ટણુના આઘાદીભર્યા અરસામાં જગડુ શેઠનાં વહાણો સમુદ્રનાં પાણી વર્ષો થયાં ડોળી રહ્યાં હતાં.

કચ્છથી લંકા ને લંકાથી જવા પર્યંત જગકુ શેઠની પેઢીઓ જામી પડી હતી. શેઠની મીઠી નજરથી મુનિમો માલદાર બન્યા હતા, ગુમાસ્તાઓનાં દાબેદર દફન થઈ ગયાં હતાં, ને જ્યાં જ્યાં જગકુ-શાહની પેઢીઓ હતી ત્યાં ત્યાં અનંકાનેક ગરીબ ગુરબાંની ભૂખ ભાંગી ગઈ હતી. રિયાણીઆ શેઠે કચ્છથી જવા પર્યંત સ્વદેશની નામના વધારી મૂકી હતી, “જે જાય જાવે તે પાછો નાવે; જે પાછો આવે તો પરીઆનાં પરીઆં ખાવે,” આ કહેવત જગકુ શેઠે ખરી કરી બતાવી હતી. શેઠ પોતે જવા સૂધી સફર મારી આવ્યા હતા, અદળક ધનતું સંપાદન કરી આવ્યા હતા, એટલે રિયાણુમાં બેઠે બેઠે ખાધા કરે તોપણ કોઈ વાતનો તોટો આવે એમ નહોતું; પરંતુ વેપારી બચ્ચો એમ હાથ જોડી બેસી શેનો રહે? ને તેમાં વળી આતો કચ્છી વેપારી. કચ્છ કાઠીના વેપારી એટલે તો પછી અબ-ધીજ સમજવી. શ્રીમંત શાહે વેપાર રોજગાર ચાલૂ રાખ્યાં ને હજારોને હાથ દીધા.

હવે એકવાર શેઠનો વિચાર પેઢીઓની તપાસ અર્થે લંકા સુધી પુનઃ સફર મારી આવવાનો થયો. કુટુંબીજનો શેઠને એકલા જવા દેવા ખુશી નહીં, એટલે ઘરવાળાં થયાં તૈયાર ને દીકરાઓએ પણ સોનાની લંકાના દર્શન કરવા કમ્મર કસી. બે વહાણ કુટુંબ-કબીલા માટે ને ત્રણ વહાણ રક્ષણ માટે એમ જગકુશેઠનો પંજ-જહાજ કાફલો રિયાણુ પટ્ટણને ખંદેરથી નદી રૂકમાને નમન કરી સમુદ્ર પંથે પહોંચે, સમોડે વાવડે દખણાદી મુવાડે જળ માર્ગ કાપતો

કચ્છી કાફી, મલખાર, માલદ્રોપ ને સીંહલદ્રીપના મુદ્દામાં વેપાર વણગની તાજી ખાતમી મેળવી શેઠની આજ્ઞાનુસાર કચ્છ દિશે પાછો વળ્યો. પશ્ચિમ કિનારો સારોયે પસાર થઇ ગયો, સ્થંભતીર્થ કિંવા ખંભાતનો અખાત પણ આવી ગયો, અને જ્યારે સોરઠી કંઠારનાં પાણી દેખાવા લાગ્યાં ત્યારે શેઠે નાંખવાને બોલાવ્યો.

“શેઠ શી આજ્ઞા છે?” સામુદ્રીએ પ્રશ્ન કર્યો

“માતાજીના દર્શન કરવા છે.”

શેઠના આ શબ્દો સાંભળી સામુદ્રી સુડક થઇ ગયો, આભો ખની ગયો, તેની મુખમુદ્રા ઉપર ગ્લાનીની ઝાંઘ ઢળી ગઇ.

“પર્વત! વિચારમાં કેમ પડ્યો? શું પર્વત સામુદ્રીને પણ મોતનો ડર લાગ્યો?” શેઠે સામુદ્રીને પડકાર્યો

“નહીં, શેઠ નહીં. કચ્છી નાંખવો મોતને તો જન્મતાં વેંતજ વળાવી ચૂક્યો હોય છે. આપને મારા શાહને પણ મોતનો ડર હોય એમ હું માનતો નથી, પણ—”

“પણ શું!” શેઠે સામે પ્રશ્ન કર્યો.

“મારા અન્નદાતાનું કુટુંબ સાથે છે એટલે મારું મન પાછું લે છે ખરું.” નાંખવાએ ખરી વાત કરી દીધી.

“સોરઠને કાંઈ કચ્છનાં કે ખીજનાં વહાણો નાંગરી શકે નહીં ને નાંગરવા જાય તો લાંગીને ભૂકા થઇ જાય એ સ્થિતિનો અંત આપણે કચ્છીઓ ન આણીએ તો ખીજનું કાણુ આણવાનું હતું?”

માતાજીનો ક્રોધ છે માલીક; ત્યાં આપણું માનવીનું શું ગળું?" પર્વતે શેઠને ડગાવવા પ્રયત્ન કર્યો.

“મારે તો મા’ને મનાવી લેવાં છે ને દેવીની દયાથીજ સોરઠી કંઠારપર સલામતી સ્થાપવી છે.” જગકુ શેઠે છેલ્લી આજ્ઞા આપી દીધી.

“ભલે ત્યારે; માતાજી, માતાજી. ખીજું શું.” આમ બોલતો પર્વત સામુદ્રી સુકાન ભણી પાછો વળ્યો.

* * *

દંતકથા કહે છે કે એક કાળે પાર્વતીજી અને શિવજી વચ્ચે સંવાદ ચાલી રહ્યો હતો, ત્યારે બોળા શિવજી સામ્રહે પાર્વતીજીએ રસણાં લીધાં. કૈલાસપતિની કસોટી કરવા પાર્વતીજી કૈલાસ તજવા તત્પર થયાં ત્યારે મહાદેવ કહે છે “દેવી, નિવાસ સ્થાન ક્યાં રાખશો?” દેવી કહે “હિમગિરિ તજી હવે તો સમુદ્ર તીરે.” મહાદેવ માન ધરી બેસી રહ્યા ને દેવી કૈલાસથી પ્રયાણ કરી ગયાં. ને અનેક સ્થળો પૈકી સૌરાષ્ટ્ર કાંઠે સાગર ને સરિતાનાં સંગમ સમીપ આવેલી નાની નાની ટેકરીઓની ધાર દેવીના ધ્યાનમાં આવી; પરિણામે હાલના કાઠિયાવાડ પ્રદેશે મિયાણી નામક જે મહાલ કહેવાય છે તે મહાલનાં ગઢવી ગામ સમીપ વહેતી વર્તૂના તીર પ્રદેશે આવેલી પર્વતીય હારમાળા પર કોકિલા કિંવા કોયલ સ્વરૂપ ધરી પાર્વતીજીએ નિવાસ કર્યો. દેવીના પ્રતાપે એ ન્હાની ન્હાની ટેકરીઓ ઉપર અન્ય પણ

અનેક કાયલો આવી વસી કાયલડીના આહ્વાદક દહુકારો આસપાસના પ્રદેશની રમણીયતામાં ઔર વધારો કરી રહ્યા.

સાગર સરીતા ને કોકીલાના મધુર સરોદો લીધે એકાંતવાસના અધિકારી જનોનું ત્યાં આકર્ષણ થવા લાગ્યું ને તે સમયથી ત્યાં આવેલી ટેકરીઓ કાયલડી નામે ઓળખાતી આવી. હશે, એ શંકર પાર્વતીજીની વાતોમાં ઝાઝું માથું માર્યા વિના આ કાયલડીધારનો સંબંધ આપણી વાત સાથે કેવા પ્રકારને છે તે આપણે હવે જોઈએ.

વર્તુ નદીનો વિશાળ મુખ પ્રદેશ, જે સ્થળે સમુદ્ર સંગમ કરી રહ્યો છે તે સ્થળે નદીને તીરે ટેકરી ઉપર માતા હરશદનું મંદિર આવેલું હતું. ટેકરીના શિખર પ્રદેશપરનાં આ મંદિરનાં દર્શન દરિયામાંથી પસાર થતાં વહાણોને દૂરદૂરથી પણ જો થઈ જાય તો તે વહાણો ખરાબે ચઢી જાય ને દેરી મંદિરનાં દર્શન થતાં લાલ થવાને બદલે જીવની હાની થાય, વહાણોનો ખુદો થઈ જાય, માણસોનો મરો થાય. પરિણામે આ દેરી દેખાય નહીં એટલે લાંબે અંતરેથી સફર કરવામાં સજામતી મનાતી, અને એ કારણે સોરડી કંઠારનો મોટો ભાગ સદાનો શૂન્યકાર સેવતો.

આપણા જગકુ શેઠને કાને આ વાત વખતો વખત આવેલી એટલે તક મળ્યે માતાજીના કોપનું નિવારણ કરી સોરડી સમુદ્રની સફર સજામતી ભરી કરી નાંખવાનો દ્રઢ નિશ્ચય શેઠજીએ ક્યારનોયે કરી નાંખ્યો હતો. લાંકાથી પાછા વળતાં આવી મળેલો અવસર

એળે જવા આપે એવો જગડુ શેઠ નદી જેથી આપણે જોઈ ગયા છીએ તે પ્રમાણે તેના તરફથી નાંખવાને આજ્ઞા અપાઈ ગઈ.

શેઠવાળું વહાણ સૌરઠ દિશે વળ્યું ભાળી ખીજનું વહાણવાળાઓને અગ્નયખી ઉપજી કે પર્વત નાંખવો ચૂક્યો કે શું ? તેઓએ નિશાનો ચઢાવી પર્વતને ખખર દીધા, પરંતુ પર્વત તરફથી સામું નિશાન આપવામાં આવ્યું કે જે થયું છે તે શેઠજીની આજ્ઞા પ્રમાણે જ થયું છે. વહાણવાળા માઠ કરી બેસી રહ્યા અને “થાય તે ખરી” એમ બોલતા પોતાનાં વહાણોના મોરા પણ સૌરઠ દિશે ફેરવી માર્યાં.

હવે જગડુ શેઠ માતાજીનું સ્મરણ કરતા બેઠા છે ત્યાં નાંખવે ખખર આપ્યા જે “શેઠ સાવધાન, દેરી તરત દેખાવી જોઈએ.” નાંખવાની સૂચના સાંભળી શેઠ ઉઠ્યા અને મંદિરની દિશા તરફ મ્હોં કરી ઉભા થોડીવારમાં મંદિરનું શિખર દેખાયું, મંદિર પણ દેખાયું ને શેઠજીએ દુરથી દર્શન કરી નમન કરી લીધું, ત્યાં તો નાંખવે વીંધે મોઢે ખખર આપ્યા જે—

“શેઠ, સાથેનાં ચારે વહાણો કુખી ગયાં.”

આમ જ્યાં સમાચાર મળે છે ત્યાં તો શેઠવાળો કોટીઓ પણ કડેડાટ કરતો ખડક સાથે ખટક્યો; પાણી ભરાયાં, ને એ પણ ગયો.

દૈવની ગતિ ન્યારી છે. રામ રાખે તેને કાણ ચાખે ? માતાજી મહંદર કરે ત્યાં દરિયાલાલ પણ દયાવંત બની જાય. પાંચે વહાણનાં

માણસો પાટીઆંઓની મદદથી કાંઠા ઉપર તરી નીકળ્યાં; કેટલોક માલ તરી નીકળ્યો, ને કુખે નહીં એવી ત્રાફોડોઓમાં ભરેલાં મૂલ્યવાન જર ઝવાહીર પણ હાથ લાગ્યાં. શેકનો સંઘ કોયલડીની તળેટીએ માતા હરશદીને આશરે આવો રહ્યો. આસપાસના ગામડાંઓમાં આવત ફેલાતાં ગ્રામ્યજનોએ બનતી સહાય આપી સંઘનાં તાત્કાળીક કષ્ટનું નિવારણ કર્યું.

આરંભમાંજ આટલું દુઃખ પડ્યા છતાં જગકુ સેઠ પોતાના મક્કમ વિચાર પરથી ડગતો નથી. માતાજીનો કોપ ટાળવા શેઠજી આ બધું જોખમ બહોરી રહ્યા છે એ હકીકત ગામ લોકોને જાણ થતાં એ સ્થળે મનુષ્ય મેદની સારી જેવી ભરાવા લાગી દેવીને પ્રસન્ન કરવા શેઠજીએ તપ આદર્યાં. આરંભમાં એક ટાણું; પછી દૂધાદાર; પછી ફળાદાર, પછી જળાદાર એવી રીતે શેઠજી દેહને કષ્ટવા લાગ્યા, પરંતુ માતાજી પ્રસન્ન થતાં નથી એટલે માત્ર વાયુ ભક્ષણ કરી દેહ પાડવાનો દ્રઢ નિશ્ચય કરી દેહીની પ્રતિમા સન્મુખ આ મંતાબળધારી શેઠજી ધ્યાન ધરતા ગેસી રહ્યા.

અન્ન, જળ, વિના આઠ દિવસ ને સાત રાત્રી જેટલો સમય વ્યતીત થયા બાદ આઠમી રાત્રીએ શેઠને દેવીએ દર્શન દીધાં અને પ્રસન્ન મુખે વરદાન માંગવા હ્યું, ત્યારે માતાજીનાં સાક્ષાત દર્શન કરી કૃતકૃત્ય થએલા શેઠજીએ માગી લીધું જે “માવડી, કૃપા કરી કોકિલા ટેકરીનાં શિખર પરથી તળેટીએ વાસ કરો ને પ્રવાસીઓ પ્રતિ દયા દાખવો.”

જગડુ શેઠની આ વિનંતી સાંભળી તેની વિશેષ કસોટી કરવા મહાકાળીનું ઉગ્ર સ્વરૂપ ધારણ કરી દેવી વધાં—

“વત્સ! તારા સરીખા તપોધનનું વેણ રાખવા શિખર પરથી તળેટીએ વાસ કરે, પરંતુ ઉતરતી વેળાએ મારે પગને પગને અંકેક પાડાનું બલિદાન આપવાનું તારાથી બનશે?”

માતાજીનાં આ વચન સુણી શું શેઠ થયેયો? ના, ના એ શેઠીઆ બીજા. મા'નો બોલ એણે માથે ચઢાવ્યો ને સંખ્યાબંધ પાડાઓ એ સ્થળે મંગાવી રાખ્યા. બસ, પછી તો માતાજી જેમ અંકેકું પગલું તળેટી ભણી ભરતાં જાય છે તેમ અંકેક પાડા વધે-રાતો જાય છે. આમ કરતાં કરતાં ત્યાં આણેલા બધાંયે પાડાઓ વધેરાઈ ગયા, પણ દેવી હજી છેક તળેટી પર્યંત આવ્યાં જણાયાં નહીં; કારણ કે મહાકાળીએ એવાં ધીમાં પા પા પગલાં માંડ્યાં કે પાડા બલાસ થાય પણ તળેટીએ ના પહોંચાય. પાડા ખૂટ્યા. હવે શું કરવું? એ ટાણે બીજા પાડા એટલાજ આણી શકાય છે!

શેઠ જરાયે ખંચકાયો નહીં. “દેહં પાતયામિ વા અર્થમ્, સાધયામિ” એવા આ મહા મનોબળધારીની દ્રષ્ટી તેની સહધર્માચારિણી પત્ની પર પડી.

હંત કથા કહે છે કે માતાજીને મનાવવા જગડુશેઠે પોતાની સ્ત્રીનું તેમજ બે પુત્રોનું બલિદાન આપ્યું છતાંયે જ્યારે મહાકાળી

તળેટી પર્યંત આવી પહોંચ્યાં નહીં ત્યારે તેણે પોતાના દેહનો ભોગ પણ આપ્યો. કસોટી પરાકાષ્ટાએ પહોંચી ગઇ.

માલીકની બાળબચ્ચાં સહીત આ દશા જોતાં પર્વત વિગેરે નાંખવાએ માલીકનો માર્ગ અહણુ કરવાનો વિચાર કરવા લાગ્યા ત્યાં તો બધુંયે દ્રશ્ય બદલી ગયું. દેવી પ્રસન્ન થયાં. મહાકાળીનું મહા ઉત્તર સ્વરૂપ મહામાયાનાં શાંત ને સૌમ્ય સ્વરૂપમાં બદલાઇ ગયું, એ અષ્ટ ભુજધારીણીની અમીદ્રષ્ટી પડતાંજ જગદુ વગેરે સજીવન થતાં કેમ જાણે નિંદ્રામાંથી જાગૃત થતાં હોય તેવી રીતે અંગ મરડતાં આળસ ઉડાડતાં ઉડ્યાં. સમસ્ત મંડળીના હર્ષનો પાર રહ્યો નહીં ને દેવીના નામનો જ્યજ્ઞકાર થઇ રહ્યો. દેવીનાં સાક્ષાત દર્શન પ્રથમ જગદુ શેઠને એકલાનેજ થતાં હતાં પરંતુ હવે તેનાં ધર્મપત્ની તેમજ પુત્રો પણ દર્શન પામી કૃતાર્થ થતાં, સૌ મહા-માયાના પાય આગળ ઢળી પડ્યાં, અને તેનું અનુકરણ આખીયે મંડળીએ કર્યું.

મહામાયાનું પ્રસન્ન વદન દેખી શેઠજીએ બીયારા પાડાએને સજીવન કરવાની યાચના કરીધી. જગદુ સરખા પરમ ભક્તનો બોલ પાછો વળે? કદી નહીં? પાડાએ પણ પાછા ચારે પગે ખડેખાંગ થઇ ગયા ને એ મહા ભયંકર દ્રશ્યને સ્થાને આનંદ મંગળ વર્તાઇ રહ્યો. માતાજી કોકિલા ટેકરીની તળેટીએ પધાર્યાં.

ભક્તરાજ જગદુ શેઠ તરફથી કાયલડીની તળેટીએ નવીન મંદિર બાંધી ધામધુમ સહીત બંધાવવામાં આવ્યું. માતાજીની પ્રતિમાનું ત્યાં યથા વિધિ સ્થાપન કરી, દેવીની આજ્ઞા લઈ જગદુ શેઠ સહકુટુંબ સ્વદેશ કચ્છ પ્રતિ સીધાયાં.

આ બનાવના સમાચાર વહાણુવટીઓમાં ફેલાતાં કંઠાર પ્રદેશમાં સર્વ સ્થાને ખુશાલી પ્રસરી રહી. સોરઠનો કાંઠો એ સમયથી સલામતિ ભરેલો છે. શિખર પરની જીની દેરી દેખતે છતે વહાણુવટીઓ નિર્ભય છે; વહાણો ખરાબે ચઢતાં નથી, ભાંગતા નથી, ને આ બધો પ્રતાપ કચ્છી નરવીર જગદુ શેઠનો અદ્વાપિ મનાય છે. જીએ જગદુ!!!

ધી અલ્હાબાદ ગ્લાસ વકર્સ.

હિન્દુસ્તાનમાં પહેલા નંબરનું મોટા પાયાપર વીસ વરસથી કામ કરતું કારખાનું.

અમારે ત્યાં વીજળીની બતી ઉપર લગાડવાનાં ફેન્સી તેમજ સાદાં શેડો, ટેબલ લેમ્પો, ડીટસની ચીમનીઓ, હરેક સાઇઝની પેચવાળી તેમજ સાદી બરણીઓ, મોડા વોટર બોટલો, દવાની બાટલીઓ તથા શીશીઓ હરેક જાતની નામવાળી તેમજ સાદી જરમન જાપાનના માલને ટક્કર મારે તેવી સસ્તી અને ટકાઉ બને છે. ભાવ તથા માલની ખાત્રી માટે લખી નમુનો જુઓ.

રાય બહાદુર જગમલ રાજ કચ્છી

માલીક : ધી અલ્હાબાદ ગ્લાસ વકર્સ—નૈની, E. I. Ry.

બારોટ.

તાલુકે માંડવી બાશ્રી સુરજબાનાં ગામ સરલીમાં રણુમલ બારોટની હાક વાગે. મગદૂર નહીં કોઈનો જે સરલીની વસ્તીને સંતાપી શકે. રણુમલની નામના માંડવી તાલુકે મોટી એટલુંજ નહીં પણ સમસ્ત કચ્છમાંયે મોટી અને તેમાંયે વળી ગરાસીઆ ને જગીરદારો તો એના નામથીયે થરથરે, કારણ કે બારોટજીને સુટેવ એવી કે જેવું દેખે તેવું લાખે. પોતે પડ્યા ચારણ ગઢવી એટલે જ્યાં જાય ત્યાં એને સારો આવકાર મળવોજ જોઈએ અને તેમાં જે ઉણપ રાખે તેની કાંકરી કાઢી નાખે. બારોટજીનાં માન મહારાઓશ્રી બીજા દેશજીનાં દરબારમાંયે સારી રીતે જળવાય.

હૂલો દેસળ રા' કચ્છ પતિ કહાવીએ;
પ્રાતર લેતાં નાંમ, લવ લવ ફેરા ટાળીએ.

* * *

હવે એક સમે બારોટજીનો વિચાર કચ્છાટણ કરવાનો થતાં પ્રથમ અબડાસા તરફ ઉપડવાનો નિશ્ચય કર્યો. ચાડીકા માટે કીચાડી

ધોડી તૈયાર એટલે ગઢવીજીએ સરલી છોડી અબડાસા દિશે જવા
પહેલાં ભૂજ ભણી આંટો મારી રા' બાવાનાં દર્શન કરવા ઇચ્છા ધરાવી.

બારોટજી વહે છે—

પ્રથમ સમર ગણપત, સો મહાદેવ મોહમાયા;
આદ લવાનીં કીજે ઉપર, રિદ્ધ સિદ્ધ દેત સવાયા.
અબડાસા દિસ કીયો ઉમાવો, વિધવિધ કીજ વધારા;
કપૂતરાંકા બુરા કહાવા, સપૂતરાંકા સારા.

* * *

આવા આશય પૂર્વક રણુમલ બારોટ પ્રવાસ માટે તૈયાર
થયા એટલે—

કીયાડીને રણુમલ કીયો, હેત તું બેળી હાલે;
તો જાડેબ દેખાડાં જાલમ, માલ મોકળા માલે.

* * *

ધોડી કીયાડીને ઉદ્દેશીને બારોટજીએ આ પ્રમાણે જાલમ
જાડેજાઓનાં ગામો ને કામો દેખાડવાની લાલચ બતાવી ત્યારે
કીયાડીએ અડ કીધી.

કારણ કે—

કીયાડી તદ્દ ઇચ્છુ વિધ કીયો, હેક વાત સુણુ અછે;
બાંધીને બેસીરે બહારો, પાર ન પૂછે પછે.

* * *

કાયાડી કહે છે કે મારી તું એક વાત સાંભળ. તું પોતે મને બાંધી કરીને ગમે ત્યાં બહારલી બાળુ બેસી કરી હુંગા કસુંબા ઉડાવે, અને તેની ધૂનમાં મારો પાર એટલે ભાવ પણ પૂછતો નથી જેથી મારો વિચાર તારી સાથે ચાલવા ઓછો થાય છે એટલે આમ અડ કરી ઉભી છું.

ઘોડીનાં આવાં વેણ સુણી—

ગઢવો કહે છે સુણુરે ઘોડી, લોભ છતે કિમ લાધી;
ચાર વરસ તું ચડતે થીયાં, તે કેદી દુખણી કાધી?

ગઢવીજી ઘોડીને જવાબ વાળે છે કે ક્યારેયે નહીં ને આજે તું આમ અડીઅલ થઈ છે તે ભણે, પણ તારા ઉપર સ્વારી કરતાં કરતાં આજે ચાર વર્ષ થયાં તેમાં તુને ક્યારે દુઃખ દીધું તે તું વાત તો કર. એકાદ દાખલો આપ તો માનું.

કચ્છમાં દાખલો તો દરેક બાજતમાં જોઈએ. દાખલો રણુ કયાં વગર કાંઈ કામ આગળ ચાલે નહીં. ડગ પણ ન ભરાય, એટલે બીચારી કાયાડીને પણ તેમ કરવું પડ્યું—

ઘોડી કહે છે સુણુ ગઢવાજી, વાત કહાં એક વાણું;
હેક રાત બાંડીએ રહ્યાતા, ન મલ્યાં ત્યાં જોગાણું.

એક રાત એક વેળા બાંડીઆ ગામે ગુગ્ગરની પડી હતી ત્યાં મને જોગાણુ ન મળ્યું ને ભૂખી રહી. ઘોડીની સાચી વાત સાંભ-

ળીને, આરોટજી હવે તેને મનાવી પટાવી મુસાફરી માટે તૈયાર કરવાની પેરવી રચે છે—

ગઢવો કહે છે સુણુ રે ઘોડી, ભૂલી કયમ તું ભરમી;
બધે ઠેકાણે નહોય બાંડીઓ, કયાંક ઘણા છે કરમી.
કચ્છ ધરામાં આજા કરમી, એ છે વાત સચારી;
કદી અકરમી મળે કદાપી, તો કિસી કરેં મેં કારી ?

ગઢવીજી ઘોડીને સમજાવે છે કે એવી ભોળી થા માં; બધે
ઠેકાણે કાંઈ બાંડીઆ જેવા ગામ નથી, બીજા તાં બહુયે કરમી છે.
કચ્છમાં શ્રીમંત આજા છે એ વાત તું સાચી માન, છતાંયે કોઈ
જગ્યાએ કદી એકાદ અકરમી મળી જાય તો હે કીયાડી ! તેમાં હું
શું કરેં ? મારો શો વાંક ?
વળી વધુ સમજાવે છે જે—

હેક રાતમાં હશે અકરમાં, તેને એમ તવેથાં;
માવતરા સુજશજ ગાશાં, નક્કાં લાકડ ધારી લેશાં.

આરોટજીએ આવી હિમ્મત આપી ત્યારે પાંથુ ઉર્ફે ચારણુ
પ્રતિ ઘોડી કહે છે—

પાંથુ વાત ઇતિ જો પાળો, ભલે ભલાઈએ હાલો;
કાઠો માંડી ઘણે કાડસેં, ચડયા ચડયા ચાડો.

કીયાડીની અડ ઉડી ગઈ ને કાહું માંડવાની રજા મળી ગઈ
એટલે રણુમલજી બૂજને માર્ગે પળ્યા.

ભૂજ મથેં તા આયા ભેદુ, જડા રાવ જુહારો;
સઘળી વાતે શીખ અપાવી, સુકવિ તુર્ સીધાયો.

* * *

ભૂજમાંથી મોં માગી શીખ આપી કવિશ્રીને સીધાવાની રજા
મળી જતાં, નાગરેયા ગામે આરોટજી જઈ પહોંચ્યા. નાગરેયામાં એ
સમયે જડેજા કેસરજીના પૌત્ર ચાંદોજી જગીરના માકીક હતા. તેણે
જીના રીત રિવાજ મુજબ આરોટજીની આગતા સ્વાગતા સારી કરી.

નાગરેંચે નર નાયક મિત્રયા, ચાંદોભાઈ વડ ચેંતા;
કેસર તણો પોતરો કરમી, રાખે જીની રીતાં.
ભૂપત દેખે તેડા ભાખે, રણમલ્લ છાંદો કિણી ન રાખે.

* * *

જેવા જેવા ભૂપતિઓ રણમલ્લ આરોટ ભાખે, તેવા તેવાજ
તેને ચીતરવા અને કાંઈ છાનું રાખવું નહીં કે કાંઈની સહેમાં લેવાવું
નહીં એવો આરોટજીનો નિયમ હતો.

સાહેરા ગામે આવતાં—

સારો ગામ સાહેરો દીઠો, પીવા ખારો પાણી;
ખડ જોધાણનો પતો મળે નહીં, પછી કીયાડી કચવાણી—ભૂપત.

પરંતુ સાંધાણમાં તેનો ખંગ વળી રહ્યો જણાય છે કારણ કે—
સાંધાણમાં સુહાય હમોજી, ખૂબ બાજરા ખાવા;
કુડજર તણો ભેટયો કરમી, પાંચુ મોજનં પાવા—ભૂપત દેખે

પાંચુ એટલે ચારણને સાંધાણમાં ખૂંચ મોજ પડી. તેરા મુકામે શું થયું તે જોઈએ.

તેરામાં જડેજ પતાજી જગીરદાર પાસે ઘોડો એક ધણો જાતવાન હતો. રણમલ બારોટનો વિચાર એવો કે સાંધાણમાં ખૂંચ ખાઈ પી કીચાડી તૈયાર થઈ છે તો એને તેરામાં તણાવીએ. પણ પતાજીને લાગ્યો લોભ, એટલે તેણે બારોટજીને કહ્યું કે “ગઢવી, કાં ઘોડી તણાવો, કાં રોકડી શીખ લ્યો. બેયે નહીં બને.” બારોટજીએ ઘોડી તણાવવાનું પસંદ કર્યું અને જવાની રત્ન થઈ ત્યારે પતાજીએ શીખ ન આપી.

તેરેમેં પતોજી તમજે, જડેજે ગુણુ જાણું;

કીચાડીનો વીવા કીધો, ન દીઓ કાડી નાંણું--ભૂપત દેખે તેડા.

હવે નળીએ જતાં ત્યાંની સ્થિતિ વર્ણવાય છે-

નળીઆમાં તો નેવું પાંતી, એમ ઠકરાત કેમ ચાલે;

એક એકને અનેક કુંવરા, વર્ષે વધતા હાલે--ભૂપત દેખે તેડા.

આ જુદી જુદી પાંતીવાળાઓનો માંહોમાંહે અણખનાવ એક-બીજાને મ્હોં જોવાનો જોવાર નહીં એવાં વેર. ગઢ તોડી પોતપોતાને ઘેર આવવાના જુદા જુદા રસ્તા કીધા, ને ડેલીમાં દાદર નાંખ્યા.

કુંભોજ જેહોજ જોયા, નિરખી જોયો નળીઓ;

ડેલીમાંથી દાદર કીધા, શીટલ જેનો ફળીઓ--ભૂપત

કોટડી તરફ વળતાં ત્યાં સારું મળતું ધોતીયું તથા માત્ર-
લાધ્યો ઉંટ મળતાં--

માલો લખો કોટડી માંયે, કરે ઉજળો કાચ્છો;
દાતાએ તો દીની ધોતલી, ઉંઠ સમાપ્યો આથ્યો.—ભૂપત.

પણ આસંખીઆમાં ગઢવીને અઠીક લાગ્યું—

આસંખીએ તો કોઇ મળ્યા, લાંછન એને લાગી;
કાંધ જનોઇ ને દીલાં કાઢે, વાધો થયો વેરાગી —ભૂપત.

આસંખીઆ જંગીરદારનાં જનોઇ ને દીલાં ગઢવીજીને પસંદ
ન પડ્યાં. ત્યાંથી કોળચોરે જતાં સારી શીખ ન મળી કારણ કે
ચાર ચાર વરસ થયાં ઉપજ બરાબર નથી આવતી એવું બહાનું
બતાવવામાં આવ્યું.

કોળચોરે રાઈ ન મિલ્યો, લખેજી જશ લીધો;
ચાર વરસ થયાં ઉપજ નાવી, કરમ તણો દુઃખ કીધો.—ભૂપત.

કુંભારડી ગામે ઠાકોરે વાતો મોટી મોટી પ્રાધી ન ખીજવાર
આવવાનું કહ્યું--

કુંભારડીનો ઠાકર કાળુ, સુલતાનજી બહુ સેલા;
ખીજવાર આવશું બાપા, વળી આવજો વેલા.—ભૂપત.

નુંધાતડ ગામે ગયા ત્યાં લખાજી ઠાકરે ખારોટની સારી બર-
દાસ્ત કરી, છતાં ઠાકોર ઉપર ઠકરાણાંનો દાખ બહુ હશે એ એમને

અનુગતું લાગ્યું. જાણે અન્યું એમ જે ભાણું પીરસાણું ત્યારે જુદી જુદી ઘી ભરેલી વાટકીઓ મૂકવામાં આવેલ. ખારોટજીતું ઘી દોળાઇ જતાં ઠાકરે પોતાની વાટકીમાંથી ખારોટની ભરી કાઢી પણ ખીજી ઘી મંગાવવાની ઠાકરની હિમ્મત ચાલી નહીં, જે ઉપરથી—

નુંધાતડનો ઠાકર નિભધર, સધળી વાતે સારો;

પણ લખામાં એસો અવગણ, અવળાનો ઓશીઆળો—ભૂપત.

સૂજપરમાં શું અન્યું? ડેલીમાં ખારોટજી બેઠા હોય એટલે મુખ્ય ડેલીએથી દાખલ ન થતાં પાછળની ખીજી ખારીઓ વાટે ઘરમાં ગરાસીઆ ભરાઇ જાય છે એમ ખારોટજીને જણાતાં—

સૂજપરમાં શેરી ઝાઝી, પછવાડેથી પેસે;

ડેલીમાં તો રણમલ ડબ્બે, બાઇઆં પાસે બેસે.—ભૂપત.

ભીમાસર જતાં અધવચ્ચેજ પાછા વળવું પડ્યું—

વાઘેલા વાગરી જેવા, ભીમાસરમાં ભાળ્યા;

આથમતાના દેખી આવતાં, વેદક પાછા વાળ્યા.—ભૂપત.

પરંતુ મનફરા મુકામે હેમર કહેતાં ઘોડો સારી કીંમતવાળો મળ્યો.

મોટી જગા આદ મનફરો, વર્તે ધર્મરી વાડી;

ગોદડીઆ કંથડરી ગાદી, હેમર દીઓ હળરી.—ભૂપત.

લાકડીઆનો અનુભવ આપે છે કે—

લાકડીએ તો લેવા ગયા તા, દીઠા ઠાકર દેવા;

આગે માણસું વાતું કરતાં, આચારે પણ એના—ભૂપત.

ચાલ્યા આગળ—

ભત્તો નામગો નાથાજીરો, એ સણવામાં સુણીઓ;

કુંવર હાજીજીનો કરમી, મનથા તેથી મળીઓ—ભૂપત.

પછી આડેસર જતાં ખારોટજી ખુશ ખુશખુશ થઇ જાય છે.

કળાસરીકા દૂળે કોમ, દીડો નડીં દાતારાં;

તે આડેસરે ધણી ઉપરે, વાગડ સઘળી વારાં.

ભૂપત દેખે એડા ભાખે, રણુમલ છંદો કિણી ન રાખે.

આડેસરના જાડેજા જાગીરદારનાં આવાં વખાણુ સાંભળી પલાંસવાના વાઘેજા જાગીરદારનાં પાણી છલકયાં. એને એમ લાગ્યું કે આડેસરને આટલી મોટાઇ આપી તે પળાંસવાનું તો કોણ જાણે શુંએ કહેશે? પણ રણુમલ ખારોટ તો જેવું દેખે તેવું ભાખે એટલે એણે પલાંસવાનું નાક કપાઇ જાય એવાં વેણુ પલાંસવા માટે કાઢ્યાં. ઠાકર પુજાજી પલાંસવાવાળાએ ખીજા જાગીરદારો અને ગરાસીઆઓને રણુમલ સામ્રે ઉશ્કેરી; ખારોટને કચ્છમાંથી કઢાવવા પ્રયત્ન આદર્યો. ખારોટજી સારું થોડાડાનુંજ ખોલ્યા હશે અને નરતું તો અનેકનું, જેથી એમના વિરોધીઓનો જથ્થો થયો મોટો. છેવટે સંખ્યાબંધ વિરોધપક્ષી જાગીરદારો પલાંસવાના ઠાકરની સરદારી હેઠળ ભુજ મુકામે ભેગા

ચયા ને રાઓશ્રી દેશલજી પાસે રણુમલ આરોટની તરવારથીએ તીખી એવી કાતિત્ર જીલની વાત ચલાવી રાઓશ્રીએ સૌને પુરતી છુટ આપી આરોટ વિષે જે કહેવું હોય તે કહેવા દીધું.

બધાયે જગીરદારો બોલી રહ્યા ત્યારે દેશલજી બાવાએ એમનાં અભિપ્રાય પૂછ્યો કે તમો કહો છો તે પ્રમાણે હોય તો એ રણુમલ આરોટનું શું કરવું ? એ રહ્યો દેવીપુત્ર એટલે એને મરાય નહીં, કુટાય નહીં, એને હાથે ના લગાડાય. ત્યારે શું એને દંડવો ? ને જે દંડ ન ભરે તો શું કરવું ? વગેરે પ્રશ્નો પૂછી કચેરીમાં આવેલા સૌને વિચારમાં નાંખી દીધા. છેવટે પત્રાંસવાના વાઘેલા જગીરદાર જે આ વિરોધી વર્ગના મોવડીઆત હતા તેમણે અરજ ગુજરી કે રણુમલ આરોટને કચ્છમાંથી દેશવટો દેવાય તો એ બજાની પીડા ટળે. રા' બાવાએ પુંગળ વગેરેને બહુએ સમજાવ્યા કે એમ આરોટ સામે બળ વાપરવામાં માલ નહીં કચ્છમાંથી બહાર કાઢશું તો પર-દેશમાં જઈ તમારી સૈની અને સાથે કચ્છ રાજ્યની પણ પૂરી માંડશે; હાલે જેટલા ભંડાતા હશે તેનાથી વધારે પ્રમાણમાં ભડાશે. બીજાં રજવાડામાં રણુમલની વાતો સાંભળી કેંક દેશદેશાવરના આરોટોનું ધ્યાન કચ્છ તરફ દોરાશે. આજે એક રણુમલને કાઢતાં બીજા અનેક રણુમલો આવી લાગશે ત્યારે કેની જીલ ઝાલવા જશે ? માટે એ રણુમલને છંછેડવાની વાત બાબુએ મૂકવામાં સાર છે.

રાઓશ્રીનો અભિપ્રાય સાંભળી સમજૂ જગીરદારો સમજી ગયા કે વાત વધારવામાં માલ નથી, પણ જેને જેને આરોટનાં

વાગ્યાણુ સચોટ વાગી સોંસરવા નીકળી ગયાં હતાં. એ ક્યાં એમ રા' બાવાના બોલને માન આપે એવા હતા.

“કાં રણુમલને કાઢો, નકાં અમારા ઉપરથી હાથ ડહાવી દ્યો; બેમાંથી એક નોર કરો બાવા.” પલાંસવાના પૂંખજી છેલ્લે પાટલે બેઠા.

“ભલે, ઠીક છે ત્યારે; રણુમલ બારોટને આંહી બોલાવી લઇએ ત્યાં સુધી સૌ ભૂજમાં રહે. બારોટજી આવે એટલે આ વાતનો નિકાલ કરી નાંખશું” રા' દેશજે તાત્કાલીક પીડા પતાવી.

કચેરી બરખાસ્ત થઇ. આવે પધારી ગયા રા' દેશજી એટલે વચનનો સાચો રાજ. એનો બોલ પાછો ફરે નહીં. રાઓશ્રીને રણુમલ ઉપર પ્રીતિ પૂરી, પરંતુ જાગીરદારોને પણ કચવાવ્યા કેમ પાલવે, એટલે માનદૂવાવાળા ગોવિંદજીને બોલાવ્યા. ગોવિંદજી હંમેશાં મોટા ભાગે ભૂજમાં રાઓશ્રીની તહેનાતમાં રહે-રાઓશ્રીનો એના ઉપર અચળ વિશ્વાસ એટલે આવા તેવા અડી-કડીના પ્રસંગોએ ગોવિંદજી મારફત કામ લેવાતું.

“ગોવિંદજી, મામલો પતાયો.” રાઓશ્રીએ ઇચ્છા દર્શાવી.”

“કોં પતે, બાવા? બારોટકે તાં આંધ બુઝોતા” ગોવિંદજીએ સાચો ઉત્તર આપ્યો.

“પણ બારોટકે હિડાં હાજર ત કયો.”

“સે મૂંજે કમ્મ.”

“બારોટ હિડાં અચે, પોય થીંણુ વારો થિધ રેંધો.

“જીએં રા’.”

ગોવિંદજી ઘોડે ચડી બારોટના ગામ ભણી રાતોરાત ઉપડી ગયો, ને દી ઉગ્યો ન ઉગ્યો ત્યાં બારોટનાં ઘર આગળ ઘોડો હણેણ્યો. ઘોડેથી ઉતરી ઘોડો આપ્યો બારોટના માણસને અંતે પોતે ખેઠા ડેલીને એટલે. બારોટજીના દીકરાએને ખબર થતાં તેઓ આવી મળ્યા. દાતણ પાણી કરી હુંગા કસુંબા નીકળ્યા પણ બારોટજીનો પતો નહીં.

“બારોટજી છે તાં ગામમાંનાં?” ગોવિંદજીએ પ્રશ્ન કર્યો.

“હા કાકા, છે ગામમાં પણ હમણાં હમણાં ઉડવાને જરા મોડું થાય છે. બપોરે લગભગ ઉઠશે.” પ્રશ્નનો ઉત્તર મળી જતાં ગોવિંદજીને કાંઈ વધારે પૂછવાપણું રહ્યું નહોં; એમની સારી રીતે ખાતરં બરદાસ્ત થઈ ને આખી રાતનો ઉઘ્ઘરો એટલે ખાઈ પીને સૂઈ ગયા, બપોર થતાં બારોટજી ઉઠ્યા ત્યારે ખબર મળ્યા કે ભૂજથી ગોવિંદજી આવેલ છે. બારોટે પોતાના નિત નિયમ પ્રમાણે દાતણ પાણી વિગેરે કરી લઈ કસુંબા કઢાડવાનો હુકમ આપી દીધો. ગઢવીને ઘેર કસુંબા પાણી એટલે જોત જોતામાં બંધાણીઓની સારી જેવી સંખ્યાથી ડેલી આખીએ ભરાઈ ગઈ ને ગામગપાટા ઉડવા માંડ્યા ત્યાં ગોવિંદજી પણ આ ગોઝીરો સાંભળી ઉઠી આવ્યા.

“હલ્યા, હલ્યા, હલ્યા ગોવિંદજી ભલે કરી આયા.” રણુમત્ર ખારોટે ઉડીને પરોણાને આવકાર આપ્યો. ખારોટ ઉઠ્યા એટલે સારોયે ડાયરો ઉઠ્યો ને મહેમાનને મળી ભેટી, મોટાં માન સહીત બેસાર્યા ડાયરાનો રંગ જામ્યો.

“ગોવિંદજી ઠક્કર, આમ ઓચિંતા અવાય ! ભત્તા માણસ, આગળથી નિઆપો તો મોકલીએ.” રણુમલજીએ વાત શરૂ કરી.

“આગળથી ખબર આપવા જેવું હતું નહીં ખારોટ. આતો તાબડોલ આવવું પડ્યું છે ”

“એવડું શું કામ પડ્યું?”

“બાવાની ઇચ્છા થઈ પછી આંહિ આવેજ છુટકા.”

“ત્યારે શું બાવાને માફ કામ છે? જે હોય તે ખુશીથી કહેા.”

“કહેવા જેવું કાંઈ નથી. તમને જૂજ બોલાવ્યા છે.”

“ના ના; બાબત કાંઈ ગંભીર હોવી જોઈએ નહીંતર એમ ગોવિંદજીને મોકલે નહીં.”

“ગંભીર તો શું પણ સાધારણ વાત છે.” ડાયરાની જાણસા એછી કરવાના આશયથી ગોવિંદજીએ વાત ટાલી કરવા માંડી.

“અરે ભા ! આ રણુમલને બનાવી કાઢવાનું બીકું ઝડપી આવ્યા છો કે શું? સાચી વાત ન કરે તેને આ કસુંબાના સમ.”

હથેળીમાં કસુંબો ભરેલો ખારોટજનો હાથ ડાયરા વચ્ચે થંભી ગયો.

“કસુંબેજ માં, કસુંબેજ સોં” પાંચ સાત પૂરા બંધાણીઓએ રંગમાં આવી જતાં ખારોટજનો ખોલ ઝીલી લીધો.

હવે ગોવિંદજીથી છટકી શકાય એમ નથી. “ગોવિંદજી બાવા, ગિનો. ગોવિંદજી બાવા, ગિનો. ખારોટજો હથ પાછો વરે નાં.” એક આબાદ બંધાણીએ વચમાં ફાયર માર્યું ને ગોવિંદજીએ ખારોટના હાથને માન દીધું.

“ઠીક ત્યારે, અટાણે તો હવે ડાયરો ઉઠે એટલે ખાઇ પી લ્યો પછી નીરાંતે વાત કરશું.” ગોવિંદજીએ ડાયરાની પીડા ટાળવાની પેરવા કરી.

“એમ તો ન થય, બાવા. થોડે ચડી એકાએક આવી ચડ્યા છો એટલે વાત તો કીધેજ છૂટકો. જ્યાંસુધી હકીકત જાણું નહીં ત્યાંસુધી ભાણાં હરામ છે બાવા.” ખારોટજીએ બરાબર ફેંકી.

“લ્યો ત્યારે સાંભળો.” ગોવિંદજીએ વાતની શરૂઆત કરી. સારોયે ડાયરો ચડે અશીણે ચુસ્સા કાન કરી સાંભળવા લાગ્યો.

‘ જાણે વાંક તમારી જીભનો છે, જેવું દેખો તેવું ભાખો એ કોઇક ટાણે આડું આવે એમ તમને ધણાયે હેતૂ પ્રીતૂ કહેતા

આવ્યા છે પણ તમે વળીયા તે પોનાનો વળ મૂકા નહીં. તમારાં વેણાંએ કૈંક ગરાસીઆને ધાયત્ર કરી નાંખ્યા તમારી બોલીનાં બાણાંએ કૈંક જગીરદારનાં ગિગરને ઝખમી કરી નાંખ્યાં તમારા ન્હાના ન્હાના ટૂચકા ચાબુકાંએ કૈંક નવલખાનાં નાક કાપી નાંખ્યાં. આ બધાયે હવે વેર લેવા થયા છે ભેળા, ને આવી બેઠા છે ભૂજમાં.”

“લાંઘવા દો ” બારોટજીએ ફેંકી

“લાંઘવા તે કેમ દેવાય ? રા’ બાવાના ભાયાતો છે, ને બીજા જબરજસ્ત માનકારી જગીરદારો છે. રાઓશ્રી સન્મુખ એમની બધાની અરજ છે કે રણુમત્ર બારોટનો કાંધક ઘાટ ધડાય તો સાઈ.”

“બરાબર છે. રાઓશ્રી મારો ગમે એવો ઘડો લાડવો કરે, પણ મારી જીભ તો કાપી નહીં લે નાં. જીભ સત્તામત રહે પછી બધાયે જખ્ખ મારે છે.” બારોટજીને જીભની આળવણી અગત્યની લાગી.

“આ બાબતમાં તમારું શું કહેવું છે તે જાણવા તમને ભૂજ બોલાવ્યા છે. માટે તે પ્રમાણે તૈયારીમાં રહો એટલે આપણે વળીએ ભૂજ ભણી.” ગોવિંદજીએ છેલ્લો મીમો સંભળાવી દીધો.

“ગોવીંદજી હકકર, રા’ બાવાનો હુકમ છે એટલે માથે ચઢાવ્યેજ છુટકો, પણ એ મારા અદાવતીઆઓનો શું વિચાર છે તે તો જરા જણાવો.”

“એમનો શું વિચાર હોય ? એટલુંજ જે તમારી બલા આ કચ્છમાંથી દળે ને એ બધા સુખે સુએ.”

“હીક; ત્યારે તો મને દેશવટો દેવરાવવા ભેળા મળ્યા છે શું? સારી વાત છે. પણ ગોવિંદજી હક્કર, એ બધામાં મોવડી આત કોણ છે?”

“પલાંસવાના જગીરદાર વાઘેલા પૂંજી.”

“અરે મારી મોવડી! અરે માતાજી! તેં પણ ભલી તક આપી. હવે જો હું ખરો તો રા’ દેશજીની ભર કચેરીમાં એ પૂંજીની રહી સહી લાજ આખરની પૂંજી દાણા દાણા કરી નાંખું. વાહરે વાહ! આવા અવસર કોણ ચૂકે?”

“દેવીપુત્ર, કોઈની આખર ઓછી કરવામાં માલ નહીં. પૂંજીજી ગમે એવા તોપે ગામ ધણી છે. જોરાવર જગીરદાર છે, માટે તમારું નામ રહે અને જગીરદારો જિન્દ છોડે એવી રીતે કામ લેવાય એ ઇચ્છવા જેવું છે. રા’ બાવાથી ભાયાતો રીસાય નહીં ને બારોટજી કચ્છ બહાર જાય નહીં એવી રીતે સરસ્વતી વર્ષાવો ત્યારે બરાબર.” ગોવિંદજીએ બારોટને ઠંડા કરવા કોશિષ કરી.

“આ બધી દેશજી બાવાની શીખવણીનું પરિણામ હશે. મારા ઉપર આભ તૂટે ને હું છાનો રહું? પણ હીક છે. હવે તો સમય વર્તે સાવધાન, પણ દેવી પ્રતાપે પૂંજીજીને તો જનમભર યાદ આવ્યા કરીશ એમાં તો શક નહીં.” રણમલ કાંઈક ઠંડા પડ્યા.

“ત્યારે હવે જૂજ માટે કાઠાં ક્યારે માંડશું?”

“આજ રોતેજ. આવાં કામમાં વળી ઢીલ કેવી? રા’ બાવાનો ખોલ મારાથી ઉઘલાવાય?”

બારોટજીએ ભૂજ જવા માટેની તૈયારી કરવાનો બદોબસ્ત કરી દીધો, ડાયરો વિખરાયો.

બારોટને ગામે આ પ્રમાણે ગડમથલ ચાલી રહી હતી ત્યાં બીજી બાજુ ભુજમાં પણ વાત પ્રસરી જતાં સૌ કોઈ બારોટના આગમનની રાહ જોઈ રહ્યાં હતાં. ભુજ ખાતે જે જે ભાયાતો કે જાગીરદારો નહોતા આવ્યા તે પણ હવે મામલો રસપર ચડતાં આવવા લાગ્યા. ભુજમાં જ્યાં જુઓ ત્યાં જડેજા ભાયાતો અને બીજા જાગીરદારોના રસાલાઓનાં માણસોનું આવાગમન થઈ રહ્યું ને કેમ જાણે કોઈ મોટી ચઢાઈ માટે ચઢી જવાનું હોય તેમ ઠેક ઠેકાણે ઘોડાં હણેણી રહ્યાં. બારોટની જીભ પણ એવી હતી કે ગામઘણીઓ આવી તક જવા આપે એમ નહતું. એક વખત ઉનડોઈ ગામે જવાનું થયું હશે ત્યાં જોધાણ ચરાનો સોજ તો સારો થયો પણ ભાણાંમાંના રોટલા બારોટજીના બરના જેવા જોઈએ તેવા નહીં, એટલે પછી કાંઈ એમનાથી રહેવાય ? એણે તો ઝાલીખાને વગોવ્યાં.

ઉનડોઈકા ઠાકર આછા, ભલા તીનોઈ ભાઈ;

પણ ઝાલી ઘડે રોટલા ઝીણાં, તે બોત લોભણાં બાઈ.

ભૂપત દેખે તેડા ભાખે, રણમલ પાછું કાંઈ ન રાખે.

ભાનાડા ગામે ગયા ત્યાં તેનું પણ વાટી નાંખ્યું. કીઆડી ઘોડી માટે ચરો માગ્યો એટલે લાધોજી કહે કે હુંકો ગુડગુડાવતા

થાઓ ત્યાં ચરો મોકલી દઇશ. ચરો આવ્યોજ નહીં ને આરોટજ હુકો ગુડગુડાવતા બેસી રહ્યા.

ભાનાડે તાં હુકો ભરતાં, લાધો ચારો ન લાયો;
ધોળા દી નો ધુવારમાં તાં, ઓગણોતેરો આયો.—ભૂપત.

કેરા ગામે જવાનું થયું ત્યાં જાડેજો જીઓજી મોટો, એટલે આરોટને ઉમાવો કહેતાં ઉમેદ એમ કે થોડી ઘણી જમીન મળશે. પણ જીઓજી ક્યાં જાડું વેતરે એવા હતા !

અળગી ભોમ તણો ઉમાવો, કેરો દાળેદર કાપે;
જાડેજો જીઓજી મોટો, આઠ કોરીઆં આપે.—ભૂપત.

ગોધરા ગામે આવ્યા ત્યાં મહાન મહેરામણુ ગોધરા ધણી, જેથી આરોટને કોઇ વાતની કિણુપ નહીં, છતાંપણુ મહેરામણુની ઓળખાણુ આપ્યા વિના રણુમલથી કાંઇ રહેવાય ?

ગામ ગોધરા આયા ગઢવી, સરયા સર્વે કાળ;
પણ દોઢ છીપનો મોતી દોઢો, મહેરામણુ મહારાજ—ભૂપત.

મહેરામણુજીને દોઢ છીપના મોતી શા માટે કહ્યા એ વાત વળી જુદી છે.

અને ગામ જડોધર ગયા ત્યાં આરોટજીએ પૂરી બજાવી. વેરી-સાલજીને ત્યાં આવી ઉતારા કીધા. ચરાચાર હુંગા પાણી બરાબર

થઈ ગયાં, પરંતુ ભાણું પીરસાણું ત્યાં ખારોટની આંખ ફાટી. વેરી-સાલજી પોતે જમવામાં નહીં ને ખારોટજી માટે એકજ ભાણું. ખારોટજી જોઈ રહ્યા. “ઠાકોર ક્યાં?” કોઈ જવાબ ન આપે. ઠકરાણું બે માંહે હતાં પણ બોલાય નહીં ને બોલે તો ધરની લાજ જાય ખારોટ હાથ ઝાલી બેસી રહ્યા. “ખાવું હરામ છે બહેનું બે સાચી વાત ન કરો તો.” થોડીવારે ઠકરાણુંઓ પાસેથી ખચર મળ્યા કે ધર-ધણીને ખાઈઓથી બનત નથી, આડા આડા ચાલે છે, ને ગામમાં કોઈકને રાખી બેઠા છે ત્યાં ખાવા પીવા વગેરેનું ચાલે છે.

“ઠીક. એમ વાત છે.” ભાણું છોડી ખાધા પીધા વગર ખારોટજી ઉઠ્યા.

ઝાલી ને વાઘેલી દેહ, ધણિસેં હાલે આડો;

વેરીછલ જડોધર વારો, તે x x x તો લાડો.—ભૂપત.

ખારોટજી ખાધા વગર આમ બોલતા ઉઠ્યા એટલે ઝાલી ને વાઘેલી આઈઓ તરફથી બહુએ આજીજી કરવામાં આવી પણ બધી બ્યર્થ.

“આઈઓ, હવે તમે મારી બહેનો છો, અને જો એ વેરીછલને પાધરો કરી એની રખાતનું ધર ન છોડાવું તો માફ નામ રણુમલ નહીં.”

“એમ થાય તો બહુએ સાફ. તમારો ભવોભવ પાડ માનશું ભાઈ. તમારા લાજ ગુણ ને કરોડ ઉપકાર” આઈઓને જોઈતું હતું તે વૈદે કહ્યું.

“તમે જરાયે ગભરાઓ માં બહેનો. હવે એ વેરીસાલ છે ને હું છું. એને એવો સીધો નેતર જેવો કરી મૂકું કે રખાતની દિશે પણ ન ચઢે.”

બારોટ નીકળ્યા ડેલી બહાર, ચડ્યા કીયાડી ઉપર ને માંડ્યો ગોકીરો. ગામ લોક ભેગું થવા માંડ્યું. એકાદ જણે રખાતનું ઘર પણ બતાવી દીધું. બારોટજીએ ડેલી પાસે આવી જડોધરના ધણીને પડકાર્યો

“વેરીછલ, જડોધર ધણી ! આ આપણને ન શોભે. લાજે માર્યા બહાર નીકળી આવો બાપ.” બારોટજીએ નરમાશથી કામ લેવા માંડ્યું પણ એમ એ વેરીસાલ ક્યાં માની જાય એવા હતા !

“બહારા નીકળો નકર જોયા જેવી થાશે.” ગામધણીને ચેતવણી મળી ગઈ, પણ તે રખાતના ઘરમાંથી ખસતો નથી.

“એલા કેના સાડલામાં સંતાઈ રહ્યા છે ?” આખું ગામ ખડખડાટ હસી પડ્યું. વસ્તીની હાંસી સાંભળીને વેરીસાલના બારે વહાણ કુખી ગયાં, પણ ડેલી ઉઘાડતો નથી.

“એલા ઘરમાં પદમણીઓ વસે ને આ શંખણીને ત્યાં ક્યાં આવી સમાણો ?”

બારોટજી એક પછી એક માંડ્યા ચોપડ્યા. છેવટે જ્યારે ડેલીનાં દ્વાર ખુલ્યાંજ નહીં ત્યારે બારોટ ચડ્યા વટે. ગામ લોકને

ઉશ્કેરી ડેલી તેડી અંદર પેસવાનો નિશ્ચય કર્યો. કરવત કુહાડા કરાવ્યા તૈયાર ને પૂરેપૂરી ચેતવણી આપવા માટે ઘર ઉપર પત્થરોનો વરસાદ વર્ષવા લાગ્યો. કેમ જાણે કોઈ ગઢ જીવો હોય નહીં તેવા તાલમાં ગઢવીજી આવી પડ્યા, “હાં મારો બાપો ! હાં મારો બાપો !” એમ ઘોડે બેઠા પાનો ચઢાવતા જાય ને ગામના જીવાનીઆઓને ઉશ્કેરતા જાય. આ રીતે બાજી ખેલી અધ ઘડી સૌને શાંત રાખી બારોટજીએ વળી પાછો ગામ ધણીને પડકાર્યો.

“હજી બારાં નીકળ, નીકર કરવતાં કુહાડીઆં દેશું, વેરીજાલ.”

બારોટજીના આ છેલ્લા બોલ સાથે ધડાક દબને ડેલીનાં દ્વાર ખોલી જડોધરનો ધણી ઘર બહાર આવી ઉભો. એના મ્હેં ઉપર કાલીમાની કાળાશ છવાઈ રહી હતી.

“બહારે મડદ વઢા ! રખાત સારું કરીને રણમલને એકડે ભાણે મૂકાય ? દરબારમાં ચાલો, ભાંણાં ઠરે છે.” વેરીસાલનો હાથ ઝાલીને રણમલ તેને દરબારમાં લઈ ગયો.

આ હકીકત બન્યા પછી રણમલની સમજીતીથી વાઘેલી ને ઝાલીનાં દુઃખ ટળી ગયાં ને પેલી રખાતને બેન કહેવરાવી ગામમાં રહેવા દીધી. ગામ લોકો બારોટજીને ગાજતે વાજતે બે ગાઉ સુધી વળાવવા ગયા ને જડોધરમાં ત્યારથી આનંદ મંગળ વર્તી રહ્યો.

ઝાલો ને વાઘેલી દોહૂ, ઝાઝી થઈ છે રાઝી;

વેરીજાલ જડોધર વારો, રમે ન ખોટી બાઝી.

ભૂપત દેખે તેડા ભાખે રણમલ છંદો કિણી ન રાખે.

મતલબ કે આવા ખારોટ માટે ભુજની ખજાનોમાં એનીજ વાતો ચાલી રહી. એક બાબુ ભાયાતો જાગીરદારો ને ગગસીઆઓને મોટો જથ્થો અને ખીજી બાબુ એકત્રી રણમલ ખારોટ, એ એ વચ્ચે રા' દેશળની કફેડી સ્થિતિ થઇ પડતાં કોણ જાણે કચેરી ભરાશે ત્યારે શું થશે તેની અનેક અટકળો બંધાવા માંડી. કોઇ કોઇ રસીઆ તો ગામને પાદર રણમલ ખારોટની રાહ જોતા બેસી રહ્યા. આ રીતે ગામમાં એકજ વાત ચાલી રહી છે ત્યાં માનકૂવા-વાળા ગોવિંદજીની સાથે ઘોડી ઠેકાવતા રણમલ ગઢવી પણ ભુજના ગઢમાં મહાદેવવાળાં નાકાંમાંથી જય આશાપુરા બોલતા દાખલ થયા.

હોથીજી ગોહેલની ડેલીએ ઉતારા રાખ્યા ને જાણે કાંઇ પરવાએ નથી એમ કસુંબા પાણી ચાલુ કરી દીધાં. બપોરે ખાઇ પી લીધા બાદ આડે પડખે પડી સાંજ થતાં ખારોટજીનો થાક ઉતરી ગયો ને આવી ગયા રંગમાં.

“ગોવિંદજીભા, રા' બાવાને ખબર થયા હશે કે એમના હુકમ મુજબ મારું આંહી આવવાનું થયું છે?”

“હા, ખારોટ; આંહી આવતાં આપણે છુટા પડ્યા કે તરતજ બાવા પાસે ખબર દીધા છે.”

“કાંઇ નવી જુની?”

“કાંઈ નહીં; સવારે કચેરી છે ત્યાં આપ પધારજો તમારા અદાવતીઆ કયારનાયે આવતી કાત્રતી રાહ જોઈ રહ્યા છે.”

“હીક; પણ આજે અટાણે એમ કરીએ કે મારા એ અદાવતીઆ હેતુ મિત્રોને આંહી કસુંઆ માટે બોલાવીએ.”

“આવશે કાંઈ નહીં.” ગોવિંદજીએ ખારોટને યરાબર ચકાવવા ચાલી જરા ચુસ્ત કીધી.

“ક્યાં મારે ખોયડે આવવું છે? ગોહિલને ત્યાં આવવું છે. ગોહિલનું અપમાન કરે તો મારી જીભ કેવી ચાલે તેની સૌને ખબર છે. તમે તમારે તમામ જગીરદારોને નોતરાં આપી દો કે ગોહિલ હોથીજીતી ડેલીએ આજે ડયરો છે.”

ગોહિલના નામનાં નોતરાં ક્યાં એટલે કાંઈથી આનાકાતી થાય નહીં. એનું અપમાન કરવાની હિમ્મત કોણુ કરે? બધાએ જાણે છે કે રણમલ ગઢવીની આ બાજુ છે છતાં ડાયરે હાજરી આપ્યા વિના છૂટકો નહીં. વખત થતાં જડેજી ભાયાતો ને બીજા તમામ જગીરદારો બખ્ખે ત્રણ ત્રણની ટોળીમાં આવવા લાગ્યા. ગઢવી પોતાનું આસને અડો જમાવીને હાંકાટા કરતા બેઠા ને જેમ જેમ સૌ આવતા ગયા તેમ તેમ સર્વેને મીઠી જીભે આવકાર આપતા ગયા.

“ગોહિલ, હેડો વંદો દાખડો કુઝાય ક્યાં?” પચાણજીએ વાત ઉપાડી.

“હિનમેં કુરો વડી ગાલ આય. આંઈ મિડે કચ્છના જાગીર. દારો ભુજમેં ભેરા થ્યા અયો ને મૂંજી ડેલી પવિતર ન થીએ સં કી હલે?”

“જીઓ જીઓ. ખરી ગાલ આય.” એક બંધાણીને આપતું અરીણ મળી જતાં ખુણામાંથી અવાજ આવ્યો.

“ગઢવીજી, તમારું આંહી આવતું કેમ થયું?” મસ્કરીના ચિણુગારી બીજાએ ઉડાવી.

“બાપુ, આ બંધાનાં દર્શન કરવા. આવતી કાલ દેશ ધણી રા’ દેશજી મને દેશવટો દેશે, એટલે જાણ્યું ભૂજ જઈ સૌને છેલ્લા રામરામ કરી લઉં.”

“શું વાત કરો છો?”

“હા. કચ્છના જાગીરદારોનું જોર હવે માગણુ ચારણ ઉપર અજમાવવાનું રહ્યું. તરવાર તો પડગમ વાગતાં મિયાનમાં મુકામ કરી ગઈ, બાકી હવે તણખલાં ઉપર તાસીરા કરવાના રહ્યા. સાત પેઢીના નામ એમજ ઉજાનાં રહેને!” બારોટે નાક વાઢવા માંડ્યું. મંડળીમાં માન વ્યાપી ગયું, કાંઈક પણ બોલાવાલી થશે એમ બંધાયે જાણતા હતા એટલે બારોટના શબ્દોથી અચાનક આધત લાગ્યો હોય એમ નહોતું.

“જીભને જરા વશ રાખીએ તો આવો દડાડો ન આવે, ગઢવી.” પુંજજીએ ચમકાવી.

“ઓહો, પલાંસવા વાલા કે? ઓળખ્યા, આપુ, તમને તો બરાબર ઓળખ્યા. આ બધી જન ભુજ ખાતે ભેળી કાઢી છે તેનો જશ તમારે શીર છે, આપુ.”

“હોય, ખારોટ. એકાદીવાર આવોયે જશ જોરી લાઇએ તો જીંદગીભરતી નીરાંત. તમારે તો કચ્છમાંયે ફરવું ને બહારવાડે પણ ફરવું.” કેમ જાણે ગઢવીને દેશવટો દેવાનું નક્કી થઇ ગયું હોય તહીં એવી અદાથી પૂંજીએ દીધે રાખી.

“હીક. જેવી માતાજીની મરજી. તમને હું પાલવું નહીં તો પછી મારે રા' બાવાનો હુકમ માથે ચઢાવવોજ રહ્યો.” ગઢવી ચાંદ જોઇને ઢીંગાટક જવાબો આપતા રહ્યા.

“ગઢવીજી, અંગે પણ આજ સુરતા નથી જણાતી.” કોઇકને ગઢવો સાવ ગેંસ જેવો થઇ ગયેલો જણાયો.

“સુરતા તો બાપ રનેહીડાઓ વચ્ચે હોય. આજના ડાયરામાં બધાયે મારા જીવના ઘરાક છે. હાથીઓ હાતવા લાગે ત્યાં અમારા જેવાના શા આશરા? કુંજર પાસે કીડીના શા ભાર? કીડી પર આવડાં કટક તૂટી પડતાં હશે એ તો આજેજ જાણ્યું બાપ.” ગઢવીએ સાવ પોચાપચ થઇને જવાબ વાળ્યો.

“હશે. પૂંજીજી જેવા વીર વાઘેલાને છેક પલાંસવેથી વાગડ ચીરી ભુજ ભેળા થવું પડ્યું તે કાંઇ નાની સુની વાત સમજો છો?

અમાના જેવાઓએ જનજીવી લીધું પણ પૂંજીજી જેવા ઉપર વધારે પડતી જીલ વાવરીએ તો તો પછી બાવીએ તેવું લણીએ.” એક ગરાસીઆએ જીની વરાળ કાઢી

“હીક, બાપુ હીક. તમે જે કહો તે મરે સાંભળવું. ભેગ મળ્યા મારા, જે ગોહિલની ડેલીએ કીયાડીનાં કાંઠાં ઉતાર્યાં. હવે જેવી ભેગમાયાની મરજી. ક્યાં છેટું છે? આવતી કાલે કચેરીમાં જે થવાનું હશે તે વાજતું ગાજતું આવશે. બાકી મારાં શ્વિધ સૌ જાણો છો કે—

ભૂપત દેખે તેડા ભાખે રણુમલ છદો કિણી ન રાખે.”

“અટાણે ધ વાતો રહેવા દો. કસુંબા પાણી દ્યો ને ફુંગા કરો.” ગોહિલની સૂચના થતાં વાત એટલેજ અટકી ને રાત થતાં ડાયરો વિખેરાઈ ગયો. ગઢવી સામ્રહે રા’ પાસે રાવ ખાવા આવના-રાઓ એમ માનતા થયા કે બારોટ તદ્દન ડગ્ગી ગયા છે ને કચેરીમાં રાવળું ફરમાન નીકળતાં બારોટજી ગાંસડાં પોટલાં બાંધી કુચ્છને છેલ્લી સલામ કરી જશે. એઓમાં આવી માન્યતા ગઢવીએ જાણી-જોધને પોતાની નરમાશથી થવા આપી હતી, વળી કસુંબા માટે બોલાવેલા મહેમાનોનું અપમાન થાય તો ગોહિલની ડેલીએ બીજી વાર પણ કેણુ મુકે? આવા ઇરાદાપૂર્વક રણુમલ બારોટે સાવ ટાઢા-ગાર બની જઈ બધાએ જંગીરદારોને બરાબર બનાવી કાઢ્યા.

ડાયરો ઉઠી જવા બાદ અંધારી રાત્રી થતાં રા’ બાવા તરફથી વાલો ખવાસ ખાનગીમાં મળવા આવ્યા.

“વાલા લા, તમે તરદી લીધી?”

“આવાના ફરમાનથી.”

“શી ઇચ્છા છે આવાની?”

“આવાનું કહેવું એમ છે કે અલુ તાણને માં. મામડો પતી ગયા જેવો જણાય ત્યારે આડ વાળી લેજો. ખોટી ખટપટ ન બનગી પડે એટલું ધ્યાનમાં રાખજો.”

“તે તમે છૂટ્યા. એકવાર ઇ પળાંસવાવાળાને સંભળાવી એના કોડ પૂરા કરી દઇ પાછળથી ઘા ઉપર રૂઝ વાળી દેવી, એમજ કે બીજું કંઈ?”

“અસ એટલુંજ. પણ ઝાઝું ન વેતરાઈ જાય એની જરા જાળવણી રાખજો.”

“ઇ વેતરવાનું કામ મેરાઇઓનું. આ અત્રીશી વચ્ચેની બેલીડી આપણી કલ્યાણગરી છે જેટલી વાળશું તેટલી વળશે. આવાને કહીએ એ ખાતે ખાતર જમા રાખશો.”

“ઠીક ત્યારે, જય જોગમાયા!” વાલા ખવાસે જવાતી રજા લીધી.

“જય જોગમાયા!”

રા' દેશળની કચેરી.

જડેજા ભાયાતો બેઠા, આયા કચેરી માંહે;
ગરાસીઆની ગિડધી વચ્ચે, બેઠા પાંચુ ત્યાંહે.
ભૂપત દેખે તેડા ભાખે, રણુમત્ર છ'દો કિણી ન રાખે.

* * *

પૂંજેજી ઠાકર ત્યાં આયા, ખીજા ઠાકર બોળા;
ઠાકરની આંખો છે રાતી, દીકા એવા ડોળા.-ભૂપત.

રા. દેશળને કચેરીની જમાવટનો બહુ શોખ. એ સમયના જડેજા ભાયાતો વગેરે પણ ડીકે ધીંગા, અંગે ભર્યા ને ગિડધ મૂછો તથા કાતરાવાળા, આંધી દડીવાળા, પીઠ મેં વાળા ને સારી રીતે ખાતલ પીતલ એવા રૂડા રૂપાળા ગ્યારંટીદારો શોભતા પણ સારા. આ બધા મિસલસર ગોઠવાઈ જાય ત્યારે તારાગણ વચ્ચે ઉચ્ચ આસને વ્યોમમાં જેમ શશી શોભે તેમ લલાટે ત્રિપુંડધારી ચંદ્રવંશી રાખે દેશળ દીપી નીકળે. સાધારણ કચેરીઓ પણ જોયા જોવી થતી તો પછી દીવાળી આદી ઉત્સવના પ્રસંગે એ ભરાતી મહાન કચેરીઓના દબદબાનું તો પૂછવુંજ શું? કામદારો, મુત્સદ્દીઓ ને કારકુનો અદબભર્યા આવી બેઠા હોય, લાખોની પેદાશવાળા ભેઠગંધા સશસ્ત્ર જગીરદારોની જાહેજલાલી ઝગદગી રહી હોય, સેનાની છડીવાળો છડીદાર છટાપૂર્વક નેકી પુકાર કરી રહ્યો હોય, ગોળ કરી ટારીઓને પાંચીઆંચોની નોછાવર થઈ રહી હોય, પચ્છમની પાદશાહી ભોગવતો

રા' આવો ગોડ ગાદી પર ગાદીનશીન થયો હોય, છત્રી ચમ્મર ઢળાઈ રહ્યાં હોય, ને દેવી આશાપુરાના ધૂપને વંદના થઈ રહી હોય એ પ્રસંગના વર્ણન કાળે તો ભૂજના મહાન આરોટ વજ્રભાષા પાઠશાળાના મુખ્ય અધ્યાપક શ્રી હમીરજીની ગાજતી બાંતી સાંભળવી ઘટે.

આજનો પ્રસંગ સાધારણ નહોતો કે કોઈ વાર પર્વનો નહોતો. આજની કચેરીનો પ્રસંગ રા' દેશજની કારકીર્દીમાં અસાધારણ હતો. ગઢવી રણુમલ સરીખા સ્પષ્ટ વક્તાની જીભનો ન્યાય તોળાવાનો હતો. કાં તો રણુમલને મ્હોંએ તાળાં મરાય છે, કાં તો રણુમલ કચ્છ બહાર કઢાય છે, ને કાં તો દેવીપુત્ર રા' દેશજના દરબારની કસોટી-માંથી પાર ઉતરી એ સમયના મહાપુરૂષોની નામાવલીમાં અમર નામ મૂકી જાય છે. આવા અસાધારણ પ્રસંગનો લાલ લેવા ભૂજની વસ્તી ઉથલી પડી. દરબાર ગઢની અંદર તો ગિડધી બરાબર જામી ગઈ પણ છેક હોળી ચક્રાનાં નાકાંની આસપાસ પણ મોટો મેજો ભરાઈ જતાં મનુષ્ય મેદની જેવા જેવા મળી ગઈ. ભૂજવાળાઓની આ ભારે ઠૂંકના સમાચાર કચેરીમાં પહોંચ્યા ત્યારે ભેદવાળા જાગી-રદારોના મનમાં તીન પાંચ થવા લાગી અને પૂંજજીના મગજના પવનનો વેગ હાંડીફાડ વાવડાના વેગને પણ હટાવી દે એટલી સીમા પર્યાંત ઝડપવંતો વધી ગયો. એક સોઈ પડે તો તેનો અવાજ પણ સભળાય એવી શાંતિ કચેરીમાં પ્રસરી રહી. રાઓશ્રીએ ગંભીર વદને વાતનો આરંભ કર્યો.

“રણુમલ ગઢવી!”

“અમાં બાવાને!” એક હાથમાં માળા ને બીજા હાથમાં લાંબો લાલો લઈ પહાડ જેવો દેવીપુત્ર ઉડ્યો ને રા’ને નમ્યો.

“કચ્છના જાગીરદારોની તમારા વિરૂદ્ધ ફરિયાદ આવી છે.”

“હકીકત બાબુ તો જગ્યા આપું અન્નદાતા.”

“જાગીરનાં ગામોમાં ફરી જાગીરદારોની બદગોષ્ટ બહુ કરે છે ગઢવી.”

“બદગોષ્ટ તો કોઈની નથી કરતો, બાવા!”

“ત્યારે શું કરો છો?”

“જ્યાંનું જેવું દેખું છું ત્યાંનું તેવું બોલું છું. મારો નિયમ હજીરશ્રીને જણાવી દઉં કે—

ભૂપત દેખે તેડા લાખે રણમલ છંદો કિણી ન રાખે.

“જો એમ હોય તો પછી આટલા બધા જાગીરદારો અત્રે એકઠા થઈ તમારા તર્ફ વિરૂદ્ધતા દર્શાવવા શા માટે હાજર થાય?”

“એવા પણ આંહી હાજર છે કે જેમને મારી વિરૂદ્ધ કાંઈએ કહેવાપણું નથી.”

“એવાઓની સંખ્યા થોડી છે.”

“હીરા ઓછા પાકે તેમાં રણમલનો દોષ નથી.”

“તમારે કાંઈ વધારે કહેવાનું છે?”

“નગીરદારો આપને જે જવાબ આપે તે સાંભળ્યા પછી.”

“રાજના ભાયાતો ને ખીજા નગીરદારો પૈકી આ આખતમાં જેને જે કાંઈ કહેવાનું હોય તે મુદાસર કહે.”

રાઓશ્રીએ ફરિયાદી વર્ગને ઉદ્દેશીને કહ્યું.

‘કોઈ ઉઠતું નથી, કોઈ ભેઠ સરખી કરવા લાગ્યા તો કોઈ પાઘને બરાબર ઠામાં મૂકવા લાગ્યા; કોઈ કેડીઆંતી બાંના વળ ગણવા લાગ્યા, તો કોઈ જાણે કાંઈ ખબરે નથી એમ ખીજા બાબુએ જોવા લાગ્યા; કોઈ ધરતી સામ્રુ જોઈ ધરતી માતા પાસેથી કાંઈ માગતા હોય એવા જણાવા લાગ્યા, તો કોઈ આકાશ સામ્રુ જોઈ આસમાનમાંથી કોઈ તારો ખરવાતો હોય તેની પ્રતીક્ષા કરવા લાગ્યા; કોઈ મૂછ કાતરાના વાળની સલામતીની શોધ ખોળ આંગળાં વડે કરવા લાગ્યા. તો ખીજા આજની કચેરીમાંથી છુટી ઘર ભેળા ક્યારે થવાશે તેની ગણતરી કરતા હોય તેવા ચહેરાવાળા લાગ્યા. કોઈના તરફથી કશોયે ઉત્તર વળ્યો નહીં, કારણ કે ગઢવીની પીઠ પાછળ ફરિયાદ કરવી એ જુદી વાત હતી અને ભરકચેરીમાં ભાલો આવી ખડાખાંગ ઉભા રહેલા રણમલની રૂબરૂમાં તેના વિરુદ્ધ વેણ કાઢવાં એ જુદી વાત હતી. આવી સ્થિતિ ભાળી રાઓશ્રી વદા—

“ગઢવીને જો ગુન્હેગાર ગણતા હો તો તેની રૂબરૂમાં જો કહેવાનું હોય તે કહો. ન્યાય ને નીતિ કોરે મૂકી ગઢવીને સગ્ન કર-

વાનું તમારામાંથી કોઈયે પસંદ નહીં કરે એવી મારી ખાત્રી છે. ગુન્હો પૂરવાર થયા સિવાય કોઈ સામાન્ય માણસને પણ દંડ દેવાય નહીં તો પછી રણુમત્ત ગઢવી સરખા દેવીપુત્રની ખાત્રતમાં પૂરાવા વિના શી રીતે સજા થઈ શકે. હવે છેલ્લી તક આપવામાં આવે છે.”

દેશળજી બાવાના આવા તોળી તોળીને બોલાયલા બોલોએ વિરોધ પક્ષના ટાંટીઆમાંનું રહ્યું સહ્યું જોર ગાળી નાંખ્યું. કોઈપણ રાણી જાયો હિંતો નથી; સેંકડો આંખો પલાંસવાના પૂંજળજી ભણી આજીજી-ભરી નજર નાંખવા લાગી ત્યારે આખરે પૂંજીજી વાઘેલો ઠાકર પગભર થયા. ગઢવી પણ ભાલો ટેકાવી ગૌરવ ભરી વાંકી ગરદન રાખી ઠાકર ભણી એકી ટમે નિદાળી રહ્યા.

“કહો, ઠાકર! જે કહેવું હોય તે કહો.”

“બાવા! જગીરદારોની આબરૂના કાંકરા થાય એ શું સારું?”

“જરાય નહીં.” બાવાશ્રીએ બેઠો ઉત્તર વાળ્યો.

“પણ આ ગઢવી તો એવુંજ કરી રહ્યા છે.”

“પૂરાવો પડવો જોઈએ.”

“ગઢવીએ પોતાને મ્હોંએ કબુલ કર્યું છે કે જેવું દેખે છે તેવું બોલે છે.”

“તેમાં ખોટું શું છે? અસત્ય હોય તો જણાવો.”

“સોનાની વીંટી પહેરી અમે કાપએ નથી બેઠા, પરંતુ તે સારું આમ અમારી પડાઇ નહોય ગઢવી ઉપર અંકૂશ મૂકાવો બેઠએ.”

“શું તમારી પણ પડાઇ ઉડાવે છે?”

“હા, બાવા. મને પણ નથી મૂક્યો.”

“શું કહે છે તમારા વિષે ગઢવીજી?”

“બાવા, મારે મ્હોએ મારા માટે મારી જીભ કેમ વળે?”

“ત્યારે ખચર કેમ પડે?”

દેશજી બાવાની આ કુનેહ ભરેલી રીતથી સારીયે કચેરી સ્તબ્ધ બની ગઇ. પોતાને મ્હોંયે પોતાની પડાઇ કાણુ કરે?

“પૂંજીજી માટે બારોડ શું કહે છે તે તમે કહી શકશો, પચાણુજી?” રાઓશ્રીએ પૂંજીજીના પક્ષકારને તક આપી.

“નં રે બાવા! મૂંજી જિભે ન વરે.”

મામલો આ મુજબ અણુધારી દિશામાં મૂકાઇ ગયો હતો ત્યાં ગઢવી પોતે ગાજ્યો.

“સુણો બાવા! પલાંસવા ઠાકરની પ્રતીજ્ઞા કેવી છે તે સાંભળજો.” જનમ પર ભાલો ઠાકરો રણુમલ રણુકયો કે પૂંજીજી ઉભા હતા તે બેસી ગયા. ઠાકરની આંખો લાલચોળ થઇ ગઇ પણ

દેવીપુત્રને તેની થોડીજ દરકાર હતી. દશ હજાર આદમી સાંભળી શકે એવા ભુવંદ અવાજથી એણે આરંભ કર્યો —

દિલ અર્ઝ સુણુ રાઉ દેશળ, ધજ બંધ તું ચો દિશ ધણી;
આદૂ પરિયા ત્રિધ ઉજળા, તૂણા વાદમ તકાં તણી.
ઉન્નડ જમ તખત સુહાયો, ભૂપતીઓ લાખાણા ભારી.

* * *

આ પ્રમાણે એણે તો એવી ઉપાડી કે લાખા ધુરાવાના પુત્ર ઉન્નડ જમથી માંડીને દેશળજી બાવાની ચાદે પેઢીની કીર્તિ પર સોનાનો કળશ ચઢાવી, હાજર રહેલા જડેજ વર્ગમાંથી વાહ વાહના ઉદ્દગારોનો ઉદ્ધિ ઉછળાવી દીધો. દેવાંશી રા' દેશળ પણ કચ્છ રાજની ગરવી ગાદીનો મલિમા સુણી “આઘ તૂંહી ! આઘ તૂંહી !” આમ વદતા દેશ દેવી આશાપુરાનું સ્મરણ કરવા લાગ્યા. ગઢવીએ છેલ્લે કહ્યું કે—

કચ્છ તખ્ત પર દેશળ બિરાજી, ન્યાય કર મારો ધણી;
ભૂપત મળ્યા ભા આંહી સખળા, આશીશ સદા આઘ તણી.
સતવાદી દેવીપુત્ર આ, આવી ઉભો દરબારમાં;
તું બોલ દેશળ રા' દૂલા, છે દોષ કેનો કચ્છમાં ?

* * *

દેશળ રા' બોલતા બોલે ત્યાર પહેલાં સારી કચેરીએ “ધન ગઢવી ! ધન ગઢવી !” ના પોકારો વડે બારોટને વધાવી લીધા, અને

કચેરીના પોકારોનો પ્રચંડ પડથો બહાર ઉભેલી માનવ મેદનીએ એવો સહર્ષ પાડ્યો કે જૂજનું ગગન મંડળ ગઢવીના નામના નાદે નિનાદીત થઈ રહ્યું.

પૂંજજની આજી બગડી ગઈ. તેને લાગ્યું કે આરોટને કચ્છ બહાર કઢાવવા જતાં એનો મદિમા મળગોએ વધી પડ્યો અને જે લોકો આરોટના વિરોધી બની આવ્યા હતા તે લોકોએજ આરોટને ધન્યવાદ આપ્યો, માટે હવે યુક્તિથી કામ લેવામાં માલ છે એમ વિચારી કાંઈક શાંતિ ચતાં ઠાકાર ઉભા થયા ને કહેવા લાગ્યા—

“રંગ છે, રણુમલ ગઢવી રંગ છે! તમારામાં આટલી શક્તિ હશે એમ નોતું જાણ્યું. હવે તમને હીર ખીર.”

“ના ઠાકાર. એમ તે કાંઈ હોય? આજે તો તમારો નોતરેનો મોટો મોકો મળી આવ્યો છે, તો તમારે માટેનાંજ આ આરોટનાં વેણ કચ્છની કચેરી ભડે સાંભળે. ભડપી મ ઉઠાએ ઠાકર.”

રણુમલે પલાંસવા ઠાકાર ઉપર બરાબર તક સાધી. ઠાકારે વિચાર કર્યો કે ગઢવો આ ટાણે ઝાલ્યો રહે એમ નથી માટે જે થવાની હોય તે થાય; વળી ખીજ કોઈ વાર એનાં મન મનાવી લેશું પણ એની છેડતી તો હવે સ્વપ્ને પણ કરવામાં સાર નથી એટલી વાત ચોક્કસ. આમ જ્યાં ઠાકારના મનમાં ગડમથલ થયા કરે છે ત્યાં ગઢવી પુનઃ ગાજ્યો—

ભૂપત દેખે તેડા ભાખે રણુમલ છંદો કિણી ન રાખે.

આટલું બોલી ઠાકરનું વાટચા લાગ્યો—

પલાંસવાનો ઠાકર પાછો—

“બસ, ગઢવી બસ. રંગ રાખ્યો. ભર કચેરીમાં ભૂંડપ આપી ભાંડ્યો હવે તો રાજી થયા નાં ? ઠાકરે ગઢવીને આટલેજ અટકાવવાની કોશિષ કરી પણ બારોટની જીભ આજે ઝાલી રહે એવું નહોતું. એણે તો દીવે રાખ્યું.”

પલાંસવાનો ઠાકર પાછો, વંદેલ વલ્લનો વેલો;

“રણુમલ બારોટ, હવે માઠ કરો.” ઠાકરે સમય વર્તી જરા હસ્તે મુખે વિનંતી કરી, પણ એમ માઠ કરે એ બારોટ બીજા. એ તો ગજર્યો—

પલાંસવાનો ઠાકર પાછો, વંદેલ વલ્લનો વેલો;

આંખો વીંચી આકું બોલે, વાયલ ફળ વાઘેલો.

ભૂપત દેખે તેડા ભાખે રણુમલ છંદો કિણી ન રાખે.

શું બારોટ આટલે અટક્યો ? ના, ના. એણે આગળ ચત્રાવવા માંડ્યું :—

પૂંજો પાટ પીતાંજર પેરે.

“રણુમલ બારોટ હવે માઈં સુખન રાખો.” ઠાકર છેક નરમ બની ગયા.

“એમ, હ્યો ત્યારે તમે ખુશી થાઓ. તમાઈં સુખન રાખ્યું ને જીભે માયું તાળું.” બારોટજી ચૂપ થઈ ગયા.

“સિંહને જાંછેડવામાં માલ નહીં, ઠાકર. મેં તમને પ્રથમથીજ સૂચના દીધી હતી કે ચારણ ચોળ્યો જાય નહીં, ચગદ્યો જાય નહીં. તમે ધરાધણી તે હાથી કહેવાઓ તેને આવા શાર્દૂલ સંતાપવા કેમ પાલવે?”

રાઓશ્રીએ પૂંજીને શાંત કીધા.

“ખરી વાત છે બાવા. બારોટજીની દિમ્મતની ચોગ્ય કદર કરવી જોઈએ.” વિરોધ પક્ષના નેતા ઠાકર ઠેકાણે આવી બારોટને પક્ષે ચડ્યા.

“તમારી એવી ઇચ્છા હોય તો તેમ કરીએ.”

રા’ બાવાએ ઠાકરને ખુશ કરવા વાલા ખવાસ તરફ જોયું.

વાલો ભા તુરત એક મહા મૂલી પાદ્ર ને ઉમદા ઝંભો ઢાલમાં મકાવી લાવ્યા,

“હ્યો ભાઈ, તમારે હાથેજ બારોટજીને પાદ્રડી બાંધો, ઠાકર.”

રાઓશ્રીની સૂચના પ્રમાણે ઠાકરે ગઢવીને પાદ્રડી બાંધી, ઝંભો પહેરાવ્યો ને કચેરીનાં તીવ્ર વાતાવરણમાં અજબ ફેર પડી રહ્યો.

“ધન છે ઠાકર! આખર પણ વાઘેલો વીર ખરો ને!” બારોટ પૂંજીને પલાળી મૂક્યા.

પૂંજેજી ઠાકર બહુ પાકા, રમવા આવ્યા બાઝી;
 બારોટજીને બળીઆ દેખી, રાખ્યા એણે રાઝી.
 ભૂપત દેખે તેડા ભાખે, રણુમલ છંદો કિણી ન રાખે.

* * *

પલાંસવામાં પાછા જઈને, સંભારજી વાઘેલા;
 બારોટજીને સામંચેથી, મળજી વેલા વેલા—ભૂપત

“જરૂર મળશું બારોટજી, જરૂર મળશું. તમને તે કાંઈ હવે
 બૂલાય.” વાઘેલા ઠાકારે રીસ ઉતારી નાંખી.

દેશજી રા' દેવાંશી દેખું, ધરપત દૂતો આજી;
 ગઢવીને તેં ગરવો રાખ્યો, સરીયાં સરવે કાળૂ—ભૂપત.

* * *

કચેરી બરખાસ્ત થઈ. સમા જનો છેલ્લ જતરાળા દેવાંશી
 રા' દેશજીની કુનેહની પ્રશંસા કરતા દાદરનાં પગથીઆં ઉતરતા જાય
 ને ખોલતા જાય કે

ભૂપત દેખે તેડા ભાખે રણુમલ છંદો કિણી ન રાખે.

પૂંજેજી ને રણુમલજી સાથે હાથે દોસ્તી ભરી વાતો કરતા
 દરબાર ગઢની બહાર આવ્યા. ઝેર વેર વિસરાઈ ગયાં ને મોટા
 મનના વાઘેલાએ બારોટજીને પલાંસવે પધારવાનું આમંત્રણ આપ્યું
 તે સ્વીકારતાં “હસો કીઆડી” કરતા ગઢવીજી ઘોડીપર ઠેકી પડ્યા

શક્તિનો ખજાનો યાને ધાતુપુષ્ટિ માટે મદનમંજરી ગોળીઓ

આ દિવ્ય ગોળીઓ પાચનશક્તિ સુધારી દસ્ત સાફ લાવે છે. હાથ પગની કળતર, વાંસાની ફાટ, મગજની નબળાઈ વિગેરે દૂર કરે છે તથા વિર્યાવિધારથી ઉત્પન્ન થતા દરેક રોગ નાબુદ કરી ગમે તે કારણથી ગુમાવેલ શક્તિ પાછી મેળવી આપી શરીર તંદુરસ્ત તથા તાકાતદાર બનાવે છે

કિં. ગોળી ૪૦ ની ડબ્બી ૧ નો રૂ. ૧.

રમણવિલાસીની વટીકા

વિચિત્ર સ્થંભન કરનાર અક્સીર દવા કિં. ડબ્બી ૧ નો રૂ. ૧.

શ્વાસકાસારિ અવલેહ

થોડું ચાલતાં શ્વાસ ચડવો, ઉધરસ આવવી, કાંઠપણ કામ કરનાં તરત થાકોડો લાગી દમ ચડવો, કફનું પડવું, છાતીનો દુખાવો, શરદી વિગેરે તમામ દરદો આ અવલેહનાં ફક્ત ત્રણ દિવસના સેવનથી નાબુદ થઈ શરીર તંદુરસ્ત બને છે.

કિં. ડબ્બી ૧ નો રૂ. ૧૧૧ દોઢ.

દરેક દવાની માહિતિ માટે વૈદ્યવિદ્યા પુસ્તક મફત મંગાવી વાંચો.

રાજવૈદ્ય નારાયણજી કેશવજી.

હંડ એ.શીસ : જામનગર (કાઠીઆવાડ).

મુખ્ય પ્રાંચ : ૩૯૩, કાલબાદેવી રોડ, ભાદીયા મહા-
જનવાડી સામે, મુખ્ય ૨.

કલકત્તા પ્રાંચ : ૧૭૭, હેરીશન રોડ, કલકત્તા.

ને ભુજની વસ્તીના જયનાદ વચ્ચે ગોદાવરી હોધીજીને જોરડે આવી
કસુંબા પાણી ધૂમાધૂમ ચાલુ કરી દીધાં.

અનેક જાગીરદારો પોત પોતાના રસલા સહીત કુચ્છને ચારે
ખૂણેથી આવતાં, લાખેક કોરીનો ખર્ચો સહેજસાજ થઇ ગયો ને
બારોટજી પણ ખુશાલીમાં આવી જતાં છુટે હાથે ભુજમાં વાવરના
લાગતાં કોરી દરોક હજારનો ખાડો એને પણ પડ્યો.

ભૂપત ભેળા ભુજમાં થાતાં લાખ કોરીનું પાણી;
ગઢવીને પણ ભેગો ખેળ્યો, (પોતે) દેશ દેવી આણી--ભૂપત.

આવા દેવીપુત્રને હજારો કોરીઓ દેવી દેવી રહે એમ કાણ નહીં
કુચ્છે ?

રણમલ ગઢવી સંવત ૧૯૨૦ માં દેવી શરણ થયા.

એમની વરસતી વાણીના સચોટ ચાખખાતી જે હારમાળા
'કુચ્છ માળા' તરીકે ઓળખાતી તેને આપણે પણ લવિષ્યમાં કાઢ
પ્રસંગે પૂરેપૂરી ઓળખીશું.

સમાપ્ત.

“સ્વદેશ”

— ની —

ઐતિહાસીક ભેટો.

૧ આરાનું યુધ્ધ.

લેખક : સદ્. શ્રી. શ્યામજી હરિરામ વકીલ.

૨ કચ્છનાં રસઝરણાં.

લેખક : શ્રી. દુલેરાય. એલ. કારાણી.

સભ્ય : કચ્છી સાહિત્ય સભા.

૩ કચ્છજો નૂર.

લેખક : શ્રી. વ્રજલાલ ભગવાનલાલ. છ.યા.

એમ. એ., બી. એસ. સી.

Printed by Mohammad Abdur Rahman at
Swadesh Printing Press, and published by
B. N. Mehisheri for Swadesh Karyalaya
of The Swadesh Printing and Publishing Co.
Gaya Building, Musjid Bunder Road,
Mandvi, BOMBY.

“હિઝ માસ્ટર્સ વૉઈસ”

નવા પોર્ટેબલ ડબલ રિપ્રિંગ ગ્રામોફોન.

મોડેલ
નંબર ૧૧૨
કિંમત
રૂ. ૧૬૫.

“હિઝ માસ્ટર્સ વૉઈસ” એ તૈયાર કરેલ આ તદ્દન નવીજ હપતું ગ્રામોફોન મશીન છે, એમાંથી સ્પષ્ટ, મોટા અને મીઠા અવાજ નીકળવા માટે તરફ તરફની યોજનાઓ કરવામાં આવેલી છે. એમાં ડબલ રિપ્રિંગ મોટર, સ્ટાન્ડિંગ બોક્સ નાં ૪ તદ્દન નવીજ ફેશનનો ટોન આર્મ અને પીન રાખવા માટે મશીનમાં સુંદર યોજના કરવામાં આવેલી છે. બીજાં નકલી મશીનો કરતાં બમણો અવાજ આપે છે.

ઓર્ડર આપતાં “સ્વદેશ” ની નોંધ લેવા રહે જરૂરતા !!

